

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXXVII

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXXVII

Editorial board

Dragana Amedoski, Jelana Ilić Mandić, Srđan Katić,
Ludmila Kuzmicheva (Russia), Vladeta Petrović,
Liliana Simonova (Bulgaria),
Isidora Točanac Radović, Gabriella Schubert (Germany)

Editor-in-chief

Srđan Katić

Belgrade
2016

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XXXVII

Редакциони одбор

Драгана Амедоски, Јелена Илић Мандић, Срђан Катић,
Људмила Кузмичева (Русија), Владета Петровић,
Лилиана Симеонова (Бугарска),
Исидора Точанац Радовић, Габриела Шуберт (Немачка)

Одговорни уредник
Срђан Катић

Београд
2016

Овај број *Мешовите грађе - Miscellanea*

штампан је уз финансијску помоћ

Министарства просвете, науке и технолошког развоја

Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

Марина Матић ОКРУЖНИЦА ЕПИСКОПА ПЕТРОНИЈА ЉУБИБРАТИЋА ИЗ МАНАСТИРА САВИНА	7
Јелена Илић Мандић ПОПИС ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА ГРАДИШКЕ РЕГИМЕНТЕ ИЗ 1760. ГОДИНЕ	15
Исидора Точанац Радовић ЖАЛБЕ СРЕМСКИХ СЕЛА НА РЕГУЛАМЕНТ ИЗ 1777. ГОДИНЕ	37
Срђан Катић, Татјана Катић, Радомир Ј. Поповић ОБНОВА ЦРКВЕ У МАЧВАНСКОЈ ЦРНОЈ БАРИ 1781. ГОДИНЕ	55
Нино Делић СУМАРНИ ПОПИСИ ВОЛНИХ КОМУНИТЕТА ПАНЧЕВО И БЕЛА ЦРКВА ЗА 1812. И 1813. ГОДИНУ	67
Гордана Гарић Петровић ИЗВЕШТАЈ СРЕТЕНА Л. ПОПОВИЋА ИЗ 1886. ГОДИНЕ О РАТАРСКОЈ ШКОЛИ У КРАЉЕВУ	85
Јована Блажић Пејић, Екатерина Владимировна Иванова НОВА СВЕДОЧАНСТВА ИЗ ЖИВОТА МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА: ОД СВРГНУЋА ДО ПОНОВНОГ ПОВРАТКА(1881–1889)	123
УПУТСТВО АУТОРИМА	159

Марина МАТИЋ*

Београд

ОКРУЖНИЦА ЕПИСКОПА ПЕТРОНИЈА ЉУБИБРАТИЋА ИЗ МАНАСТИРА САВИНА**

Апстракт: Текст се бави разјашњењем недоумица око *Окружнице* (1701) епископа Петронија Љубибратића из манастира Савина. Више од стотину година забуну је правила објављена верзија документа, са погрешно наведеним потписником, епископом Стефаном Љубибратићем. Истраживањем у манастиру Савина, установили смо да је објављени садржај документа исправан, али да је његов потписник несумњиво епископ Петроније, а не Стефан, Љубибратић. Додатну потврду за то даје нам и печат на документу, солидно очуван. Садржај и нацрт тог печата било је добним делом могуће ишчитати.

Кључне речи: *Окружница*, епископ Петроније Љубибратић, манастир Савина, епископ Нектарије Зотовић, епископ Стефан Љубибратић, XVIII век.

У архиви манастира Савина постоји контроверзни документ у вези са епископом Петронијем Љубибратићем.¹ У питању је *Окружница* од 31. октобра 1701. године коју је епископ Петроније² издао епископу

* maticmarina@yahoo.com

** Текст је резултат вишегодишњег истраживачког (теренског и архивског) проучавања на подручју Боке Которске (Херцег Новог). Изведен је из докторске дисертације, насловљене „Манастир Савина у XVIII веку“, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду (15. децембра 2015).

¹ На проблем у вези са овим документом пажњу нам је скренуо проф. др В. С. Дабић, на чему му и овом приликом захваљујемо.

² Петроније је још 31. марта 1694. године постављен за унијатског епископа од стране Леополда I. Након оспоравања од стране српског патријарха Арсенија III и покретања истраге о Петронију, сва права су му поново потврђена царским указом од 26. маја 1699. године [J. Fiedler, *Beiträge zur Union der Valachon (Vlachen) in Slavonien und Syrmien*, Archiv für österreichische Geschichte (Wien 1867) 123–127]. Шире о епископу Петронију: М. Д. Павловић, *Петроније (Петар) Љубибратић*, Српски биографски речник 5 (Кв–Мао), Нови Сад 2011, 702.

Нектарију Зотовићу како би могао да скупља лемозину за обнављање Требињског манастира (сл. 1).³ Познато је да су два епископа била блиска, што потврђује *Протокол манастира Пакре*, где је Зотовић уписан као непосредни духовни сарадник Петронија Љубибрatiћa.⁴ Могуће је да та блискост потиче и отуд што су обојица били повезивани са унијом. Неки аутори сматрају да је Нектарије, још пре рукоположења за епископа од стране Калиника I, примио унију и био рукопложен од стране филаделфијског архиепископа Типалдија.⁵ Такође, био је предвиђен, наводно као унијатски епископ, да буде један од тројице јерарха који ће учествовати у Петронијевом устоличењу.⁶

Забуну у вези са овим документом дugo је правила његова објављена верзија, коју је приредио Стојан Новаковић, у којој стоји да је *Окружницу* издао, уместо Петронија Љубибрatiћa, епископ Стефан Љубибрatiћ.⁷ Стефан је у то време био веома млад и није могао да буде епископ, а и касније никад није био славонско-сремски епископ.

Истраживањем у архиви манастира Савина, утврдили смо да је садржај документа исправно објављен, али да потпис и печат на оригиналном документу неоспорно припадају Петронију, а не Стефану Љубибрatiћу. Иако постоје оштећења, на печату јасно видимо: PETRUS LUBIBRATICH EP•VLAHEN _____ M•ABB•BELEGRA•* (сл. 2)⁸. Даљим истраживањем установљено је и како је направљена наведена грешка.

³ АМС (архив манастира Савина), *Фасцикла са повељама*.

⁴ М. Ф., *Манастир Пакра*, Сербскій народній листъ 11 (1846) 76. Нектарија је поставио за митрополита, бератом од 5. октобра 1693. године, наметнути патријарх пећки Калиник I [С. Димитријевић, *Прилози расправи „Одношају пећких патријараха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX*, Споменик СКА 38 (1900) 83–84].

⁵ Као потврду наводе писмо нунција од 20. јуна 1699. године, у којем је поменуто устоличење унијатског епископа Петронија Љубибрatiћa (Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, 452).

⁶ Ј. Радонић, *Римска курија*, 452.

⁷ S. Novaković, *Trebiće, Tvrdoš i Savina*, Starine JAZU 16 (1884) 103–104.

⁸ Грб на печату представљен је у виду овалног штита на коме је епископска митра. Штит је подељен водоравно на два сегмента. Доњи сегмент у целини је преузет са традиционалног грба породице Љубибрatiћ (штит попреко пресечен траком на којој је животињска шапа, са обе стране траке по звезда) (*Fojnički grbovnik*, ur. N. Mutevelić, Ž. Marjanović, Sarajevo 1972, 65). Горњи део чине хералдички постављени орао (раширених крила) и лисица (животиња традиционално присутна на грбу Љубибрatiћa) између којих је крст. Дакле, у целини, грб епископа Петронија Љубибрatiћa изведен је из фамилијарног грба Љубибрatiћa, са приодатим атрибутима епископског достојанства.

Наиме, Стојан Новакoviћ није лично начинио препис реченог документа, него је тај препис добио од јеромонаха Јеротеја Ђордана из манастира Савина. Јеротеј Савинац је по налогу епископа Герасима Петрановића преписао неколико докумената из Савине и дао Стојану Новаковићу да их објави у *Starine JAZU XVI*. Јеромонах Јеротеј у *Шематизму за годину 1889.* наводи списак докумената које је преписао за Стојана Новаковића, међу којима је и овај са грешком у имену потписника.⁹ Вероватно је Јеротеј по инерцији и без удубљивања ставио Стефана Љубибрatiћа, неоспорно повезаног са манстиром Савином у којем је документ похрањен. Епископ Стефан Љубибрatiћ, како је већ познато, устоличен је за далматинског епископа 1719. од стране патријарха Мојсеја Рајовића¹⁰ и пребивао је у Херцег Новом и манастиру Савини. За епископа Петронија Љубибрatiћа, Јеротеј можда није ни знао, те је тако направио забуну која траје више од века.

Није познато како је и кад документ доспео у манастир Савина. Може се претпоставити да је неком приликом пренет из манастира Дужи, где је вероватно неко време било Нектаријево епископско седиште.¹¹ Монаси овог манастира били су блиски са савинским братством, јер је неколицина њих заједно била у Тврдошу, пре његовог рушења (1693). То потврђује и писмо савинског игумана Макарија Грушчића, од 22. марта 1829. године, у коме моли викаријалну курију да „изради слободан сход савинским и душким калуђерима јер су оба братства од старине иста по тврдошком манастиру“.¹² Дакле, могуће је да је документ првобитно био похрањен у Дужима, али је неком приликом, можда пред опасношћу од Турака, пренет у братски манастир Савина у Херцег Новом.

⁹ Ј. Ђордан, *Старине, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1889.* (1889) 39–40.

¹⁰ Н. Милаш, *Списи о историји православне цркве у далматинско-истријском владичанству од XV–XIX века*, Задар 1899, 115–116.

¹¹ С. Вуковић (епископ шумадијски), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 346.

¹² В. Ђоровић, *Српски манастири у Херцеговини*, Београд 1999, 133–134.

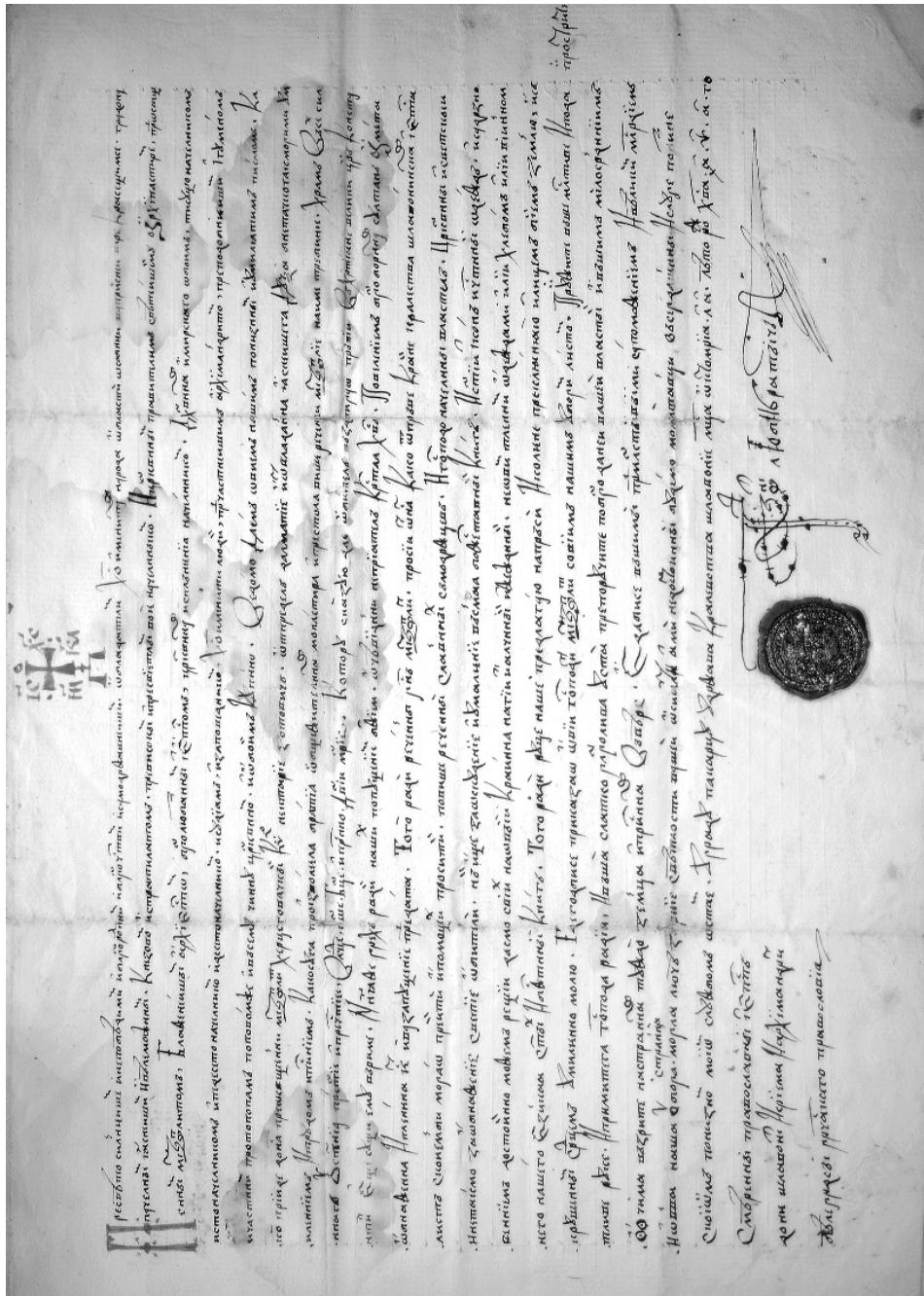
**Препис *Окружнице* епископа Петронија Љубибратаића
(према оригиналном документу)**

Пресвѣтго синоди^{неншем} и непобедимим и бл(а)гогородним и
бл(а)гоч(а)ст(и)вим и самодржавненшем а^нбладателем Х(ришт)о^нменитаго
народа а^нблати^н а^нсоби^нен ва прислан ве^ре красецим се. градоначелным
гасненшем и вѣлеможним кнезовом и стратилатом пре^сискоиким и
пре^свѣтлым воје начелником и цркви^нным правителем ав^те^ншем⁸
архи^пластигрем, пре^свѣщенним митрополитомъ, блажен^неншем⁸
архи^пеп(и^ко)пом, б(о)голюба(з)пым і^неп(и^ко)помъ, цркви^наго исполненїя
начелником д(а)х(о)внаго и мирскаго а^нбоним, ти^нашо начелникомъ и
сто^ноначелникомъ и педесетоначелником и десетоначелником и с^вдамъ, и
заповедником, Х(ри)^с(т)о^нменити людї, пре^счастненшемъ архи^пан^дринтом,
преподобненшем г^раменомъ и чистиним пропопомъ поповомъ же и в^сем⁸
чинн⁸ цркви^номъ и а^нбонимъ к^впн^но. Ведомо да^емъ оби^емъ нашимъ
понизн^ним и змилиатимъ пн^еломъ. Како прїnde до нас пре^свѣщен^ни
митрополит херцеговачки^и кн^з Нектар^и Зотоби^н. а^нт предељ дамат^ие и а^нт
владан^нна гасненшега д^вда бн^егачкога. см(и)огими змиленемъ и традомъ
пн^ел(а)н^емъ. како с^ва га пр^тзвеблика брат^и а^нбражайтелнаго мона^ктира и
престола више речено^н митрополи^е на име Требине. храмъ в^сех синаго^наго
Успенїя пр(е)с(ве)т^ие и преч(и)ст^ие, бл(а)д(и)ч(и)це, и(а)ш^ие, б(о)гогороди^нце. и
пр(и)чино, д(е)він М(а)ріе. Когор⁸ с^вак^ви да є а^нбителъ въздви^наш пр^вїн въ
хр(и)ст^иане велики ц(а)рь Константин(ъ) єще с^вици см⁸ въ Риме. нинѧ же
грехъ ради наших поп^ищен^ием Б(о)ж^ијем. а^нчвѣдн^ни непр^иатель Креста^и
Х(ри)^с(т)о^нва. повелен^ием б(о)гогороднаго с^ватань Ам^ета а^нблаженна и пле^ника

кест и вл залп^ъшенїе предатга. Тогдј ради речен^ъны г(о)б(о)ни митрополит. прошии шт нас како шт прѣве краине кралества шлавонинскаго и еп(о)б(о)па листъ сконемъ бы могло прейтти и помоцих проситг. по више реченыи славен^ъныхъ съмодржцевъ. И господо начелнии властель. црквины и светскы и не таико за ѿбнаженїе светије ѿбнител. и ѿ нци за ѿск^ъденїе и ѿмакнїе ви^ъмаа божеставни кнїгъ. И с(в)ѣт^ъиин ѹкоњи и ч(а)стичнии ѿдеждъ. и са држновенїемъ достоинно можемъ речиј да смо ѿвихъ на ѿвий Краинна нагин и личини и жејдини. неувим тленниим ѿдеждами илїи хлебомъ илїи вин^ъномъ него нашего єзника и єзници и в(о)жит^ъ(в)ини кнїгъ. Того ради рѣце наше предлаглю на прѣсн колике прекланяю и лицемъ вијемъ зем'лю, и съкрышениемъ ѿдцемъ ѿмилкнно молю. Где год бы се приказаш ѿвий господин митрополит с обиимъ нашимъ ѿбогим листом. Прѣжните више м(и)л(о)стичне и податливе рѣке. И примиите га Господа ради, и виша слатко^ъг(а)голива ѿстя препор^ъчите по е(о)годанен вашен власты и вишимъ мілогр^ъднинимъ ѿчима възвирите на страннаго тѣждоземца и приснаго въ вѣ(е)ре. Би да бы се вишимы прем(и)л(о)стичевымъ сапоможијемъ и виликим м(и)л(о)идијемъ и ѿвѣба наша ѿбога страннага могла любъзарније съвѣт^ъгло^ъти вашен ѿснати а ми недостоинни бѣдемо молитв^ъци ви^ъсегдашнныи и слѣде по инне с коишмъ понизномъ моишмъ сљубомъ ѿслаем. У град^ъ Пакарц^ъ држава кралества Шлавоније м(е)с(е)ци ѿктомбра л. а. ли^ъто рож. Х(ри)с(то)ва п.ш.а. го

Смѣрины православни ѿп(и)с(ко)пъ
дониј Шлавоније и Срѣмла и архимандрит
бѣлградсї грачансаго правословїја

П(е)проније Любибратаћи

Сп. 1. Окружната епископа Петронија Јубибрата (1701).

сл. 2. Печат са *Окружнице* Петронија Љубибрatiћа (детаљ).

Marina Matić

CIRCULAR OF BISHOP PETRONIJE LJUBIBRATIĆ FROM SAVINA MONASTERY

Summary

The text clarifies doubts concerning the *Circular* (1701) written by Bishop Petronije Ljubibratić from the Savina Monastery. For more than a hundred years, confusion was caused with the published version of the document and the incorrectly stated signatory – Bishop Stefan Ljubibratić. During our research in the Savina Monastery, we determined that the published content of the document was correct, but that its signatory was undoubtedly Bishop Petronije, and not Stefan Ljubibratić. We had an additional confirmation in a rather well-preserved seal on the document. It was possible to read most of the content and outline of the seal.

Keywords: *Circular*, Bishop Petronije Ljubibratić, Savina Monastery, Bishop Nektarije Zotović, Bishop Stefan Ljubibratić, 18th century.

Чланак примљен: 13. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 18. 07. 2016.

Јелена ИЛИЋ МАНДИЋ*

Историјски институт

Београд

ПОПИС ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА ГРАДИШКЕ РЕГИМЕНТЕ ИЗ 1760. ГОДИНЕ**

Апстракт: Попис српских православних свештеника Грађишке регименте спроведе су војне власти у време Седмогодишњег рата (1760) како би указале на пораст њиховог броја у односу на стање забележено у претходном попису (1756) и на тај начин утврдиле број појединача с привилегованим положајем у пореском и војном систему регименте. Попис који објављујемо један је од малобројних у коме су евидентирани сви мушкица који су живели у српским свештеничким домаћинствима и као такав пружа основ за упознавање величине и структуре тих домаћинстава. Поред података о имену, старости и војном статусу мушких чланова домаћинстава, у њему су убележени и подаци о обрадивим површинама којима су располагали (оранице, ливаде и виногради).

Кључне речи: Грађишка регимента, Славонска војна крајина, 18. век, 1760. година, српско православно свештенство, попис.

Попис домаћинстава српских православних свештеника на територији Грађишке регименте спроведе су региментске војне власти 1760. године, током Седмогодишњег рата (1757–1763). Њихов циљ био је да укажу на пораст броја привилегованих домаћинстава на територији регименте у односу на претходни попис, спроведен 1756. године. Интересовало их је колико мушкараца у тим домаћинствима има, колико

* jelena.ilic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

су стари и какав им је статус као војним обvezницима, те сходно томе, у којој мери су својим имунитетом штетили пореском и војном систему регименте. Питање војне обавезе чланова свештеничких породица актуелизовано је у време мобилизације крајишника за учешће у Седмогодишњем рату и послужило је као основни разлог за њихово пописивање. За разлику од пописа које су спроводиле црквене власти, а у којима су пре свега предочавани подаци о броју парохијана и њихових дома, материјалном стању цркава, броју свештеника и/или њиховим приходима, подаци овде приложеног пописа односе се у ужем смислу на мушку популацију и чине га једним од малобројних извора за упознавање величине и структуре домаћинства православних свештеника.¹

Становништво православне вере било је етнички српско и чинило је приближно трећину становништва Градишке регименте.² Насеља која су настањивали била су концентрисана у побрђу Псуња и Пожешке горе, тј. у залеђу Старе и Нове Градишке.³ Православне парохије на територији регименте биле су под јурисдикцијом Пакрачке епархије и налазиле су се 1760. године у оквиру три протопопијата – (Старо)Градишког, Подборског и Пакрачког. Последња два протопопијата су обухватала и српска насеља изван регименте, која овим пописом нису обухваћена.⁴ Тек

¹ Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrath, Akten 1760, Karton 417, 1760 – 74 – 267, Folio 6–12. Осим у Градишкој регименти, попис православних свештеника и њихових домаћинства спроведен је исте године и са истим циљем и у Петроварадинској регименти, у: Ј. Илић Мандић, *Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI (2015) 73–93.

² Градишка регимента била је једна од три регименте Славонско-сремске војне границе. Простирала се дуж Саве, између њених притока Лоње и Орљаве, тј. насеља Краљева Велика и Кобаш. Регимента је обухватала половином 18. века 130 насеља (од 275 у Славонско-сремској граници), у којима је 1751/52. године пописано 4.983 куће и 18.935 мушкараца. Процењује се да је у њој те године живело 37.888 становника и да је на 1 km² у просеку долазило 23 становника. У: Ј. Илић, *Славонско-сремска војна граница половином XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 9, Београд 2015, 57–98.

³ Године 1751/52. било је 37 чисто православних, српских насеља у регименти (27,48%), али православног становништва било је и у 22 верски мешовита насеља. Пописана мушка популација регименте те године била је 69,87% римокатоличке и 30,12% православне вероисповести. У: Ј. Илић, *Славонско-сремска војна граница половином XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 9, Београд 2015, 77.

⁴ Р. Грујић, *Грађа за историју Пакрачког владичанства*, Сремски Карловци 1906, 87–130.

је после Народно-црквеног сабора 1769. године издвојен протопопијат са седиштем у Новој Грађишки чије се јурисдикционо подручје поклапало са српским насељима на територији целе Грађишке регименте.⁵

Током педесетих и шездесетих година 18. века забележен је пораст броја православних свештеника не само у војнокрајишким већ и цивилним областима, који је био у супротности с наредбама о ограничењу њиховог броја. Та појава доводи се у везу са обавезама крајишника у Седмогодишњем рату, али није јој једино објашњење. Митрополит Павле Ненадовић сматрао ју је одразом стварне потребе за већим бројем свештеника, будући да је и број православних домаћинстава у појединим областима у међувремену порастао. Појединачне наредбе државних власти о ограничењу броја православних свештеника у парохијама нису дале резултате. Тек је изнуђеним одлукама Народно-црквеног сабора 1769. године, а потом регулатментима из 1770. и 1777. године, почело систематско и институционално решавање проблема у организацији парохија под окриљем Карловачке митрополије. У случају Грађишке регименте, број активних свештеника тј. пароха порастао је у периоду између 1756. и 1769. године са 17 (1756) на 28 (1769). У складу с редукционим плановима, на сабору 1769. године одлучено је да број православних свештеника у Грађишкој регименти треба да буде смањен и сведен на број из 1760. године.⁶

На територији Грађишке регименте пописано је 1760. године укупно 37 српских свештеничких домаћинстава (у којима 41 свештеник) у 19 насеља.⁷ Свештеници су пописани као „стари“ (*alt von [1]756*), тј. евидентирани и у последњем спроведеном попису 1756. године (њих 16),

⁵ И. Точанац-Радовић, *Реформа мреже парохија у Пакрачкој епархији током друге половине XVIII века*, рад у штампи.

⁶ И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник Историског друштва у Новом Саду IV (1931) 49. На Народно-црквеном сабору 1769. године одлучено је да у парохијама с мање од 100 кућа буде дозвољено намештење само једног, с мање од 200 куће највише два, а у већим местима три и више пароха тек уз посебно одобрење (Исто, 52). Тад пропис је додатно пооштрен регулатментом из 1777. године (М. Костић, *Редукција парохијалног свештенства у Карловачкој митрополији 1770*, Гласник Историског друштва у Новом Саду V (1932) 93).

⁷ У питању су српска насеља и свештеници који су у њима становали: Окучани (2 свештеника), Гређани (3), Врбовљани (2), Човац (3), Ратковац (2), Трнава, Ловска (2), Кукуњевац (3), Кричка, Бенковац, Млака, Доњи Рајић (3), Лађевац, Чаглић, Субоцка (3), Роголje (3), Скендеровац, Ковачевац и Кобаш (3).

и „нови“ (*Neugemachte*), тј. рукоположени између 1756. и 1760. године (њих 25). Први су чинили 39,02%, а други 60,97% свештеника обухваћених овим пописом. Већином су „стари“ свештеници били пароси, док су „нови“ били у мањем броју са, а у већем броју без парохија. Званични став власти био је да прекобројне православне свештенике треба поставити на упражњена места или пустити да изумру, али им, што је најважније, не треба оснивати нове парохије. Један каснији попис, из 1783. године, показао је да се из овог разлога на парохију могло чекати свега неколико седмица или месеци, али и по више година, па и деценију. Тако је Лазар Станчић из Човца рукоположен 8. септембра 1759. за пароха постављен 10. октобра 1761, док је Никола Ландуп из Доњег Рајића рукоположен 15. јуна 1755, у службу пароха уведен тек 21. новембра 1765. године. На територији Градишке регименте дошло је после 1760. године до повећања броја свештеника с парохијама и смањења броја свештеника без парохија. Од 16 „старих“ (с парохијама) и 25 „нових“ (махом без парохија) свештеника пописаних 1760. године преостало је до пописа 1769. године 28 пароха и 8 свештеника без парохија. После регулације парохијске мреже током седамдесетих година 18. века број активних и прекобројних свештеника заиста је приближен стању из око 1760. године, па је 1783. године на територији регименте забележено 17 активних и два прекобројна православна свештеника, поред којих и један ђакон и четири капелана.⁸

Незадовољство војних власти појавом нових свештеника нарочито је порасло у време Седмогодишњег рата, јер је ометало мобилизацију крајишника. Позивајући се на забране повећања броја тих домаћинстава војне власти су сматрале да мушки чланове нових свештеничких домаћинстава треба третирати као војне обвезнике, баш као што су то били и пре него што су поједини њихови чланови рукоположени за свештенике. Пакрачки епископ, напротив, захтевао је да се сви чланови свештеничких породица посматрају као привилеговани, без обзира на то да ли су њихови представници „стари“ или „нови“ свештеници односно са или без парохија. Гледиште црквених представника превагнуло је упркос несугласицама.⁹

⁸ И. Точанац-Радовић, *Реформа мреже парохија у Пакрачкој епархији током друге половине XVIII века*, рад у штампи.

⁹ Проблем је додатно компликовала чињеница да пракса решавања овог питања у војнокрајишким областима није била уједначена. На територији Вараждинског генералата и Славонско-сремске војне границе мушки чланови свештеничких домаћинстава били су ослобођени војне обавезе, као и пореских дажбина –

Будући да су свештеници били носиоци поред личних и повластица за своја домаћинства, привилегију ослобођења од војних и пореских дажбина уживали су и други мушки чланови њихових домаћинстава, дакле, много већи број лица од 41 пописаног свештеника. Војне власти ограничиле су свој губитак на мушку популацију „нових“ свештеничких домаћинстава, јер се с привилегованим положајем „старих“ свештеника и њихових укућана већ рачунало. Од уобичајене војне обавезе требало је, судећи према стању сумираним на крају пописа, ослободити укупно 176 лица – 25 војника (*zu dienst enrolliert*), 45 прекоброжних (*Supernumerari*), 64 будућих регрутa (*Nachwachs*), 17 делимичних (*Halbe Invaliden*) и 12 потпуних инвалида (*Gantze Invaliden*). Сами „нови“ свештеници претходно су били пописани готово без изузетка као прекоброжни, тј. били су сврстани у резервни кадар.

Вишегодишњи сукоб војних и црквених власти по питању војне обавезе мушких чланова свештеничких домаћинстава кулминирао је априла 1760. године. Главнокомандујући Градишке регименте пуковник Јован Миљевић описао је у пропратном извештају уз попис „недолично понашање“ пакрачког епископа Арсенија Радивојевића приликом сусрета у његовом квартиру 21. априла, „око два сата“, у присуству мајора и заповедника тврђаве Градишке барона фон Форгаша, капетана Миљевића и Берггауера, неколицине фрањеваца из Церника и Градишке и других официра.¹⁰ Пуковник се пожалио на то да епископ никада није доставио на увид резултате испитивања сваке свештеничке породице понаособ, упркос молбама које су му више пута поновљене по налогу виших власти. Према пуковниковим речима, епископ се појавио са неколицином свештеника, „своју капу одмах бацио на сто“ и рекао да у име царско-краљевског апостолског величанства протестује против сваког ко се противи његовој духовној јурисдикцији и штети његовим свештеницима

контрибуције и радне обавезе, али то није био случај на територији Карловачког генералата, о чему је званична одлука донета 1765. године. На сабору 1769. одлучено је да резолуција из 1765. године за Карловачки генералат постане модел примењив и у другим крајинама, те да се питање војне обавезе чланова свештеничких домаћинстава реши уједначено. Требало је да опрост од војне службе поред свештеника ужива само још један одрасли и војно способни члан домаћинства, док су сви остали били војни обvezници у складу са потребама у краишту и ван њега. У: И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769.*, Гласник Историског друштва у Новом Саду IV (1931) 50.

¹⁰ Јован Миљевић био је пуковник од 1758. године и командант Градишке регименте, а од 1761. године носилац царског племства са предикатом *од Нове Градишке*. Његов млађи брат Илија био је капетан у истој регименти.

– „тад је нитков па макар био и генерал, пуковник, штабски официр или неки други официр“. Пуковнику Миљевићу засметало је епископово држање „недостојно епископске одежде“ и говор „којим је све више узимао маха, као да има овлашћења да заповеда у регименти“, па му је рекао да „нико не жели да у питањима региментске команде и у другим војним стварима прима наређење од њега (епископа)“, као и да све док од генерал-команде не стигне другачије писано наређење „не могу да отпишем људство из кућа нових попова којима је наређено да ступе у покрет“. Епископ је „наставио са својим разметљивим изјавама“ и инсистирао на томе да онима „којима је командовано да ступе у покрет буде дозвољено да иступе из редова“, па пуковник није одолео да не одговори „да би волео да види оног ко би иступио на његову (епископову) заповест“. Пуковник Миљевић је подсетио на допис генерал-команде од 24. јуна 1754. године којим је указано на то да не треба дозволити да број православних свештеника порасте у односу на постојеће стање, док је епископ подсетио на то да је регимента једном ранијом приликом обећала да све, па и нове свештеничке куће „које је он створио“, треба да буду ослобођене од обавеза. Епископ и свештеници су остали при свом ставу, а пуковник је случај поднео вишој инстанци на разматрање. Закључио је да „поменути господин епископ наставља да поставља нове свештенике и тиме ствара мањак у (војној) служби и штети (војним) интересима“, и замолио да му буде сугерисано како да поступа у вези са спорним питањима – да ли је свих 25 новопостављених свештеника у регименти неопходно, „када је по старом поретку било 16 попова“, да ли и 25 нових свештеничких породица треба ослободити од обавеза као и старе, и на који начин би требало отписати из службе раније пописане војне обвезнике који се налазе у њиховим домаћинствима?

У сукобу војних власти и православне јерархије око питања војних и пореских обавеза мушких чланова свештеничких домаћинстава важну улогу играла је чињеница да су та домаћинства, по правилу, имала већи број чланова од домаћинстава њихових парохијана. Та појава карактеристична је и за друге војнокраишке области. Војне власти Петроварадинске регименте истакле су у попису српских православних свештеника из исте године запажање да су њихове породице „по обичају најмногочланије и најимућније“.¹¹ Поред тога, нису само домаћинства православних свештеника на територији Грађашке регименте имала велики број чланова, већ су и домаћинства њихових парохијана била већа

¹¹ Ј. Илић Мандић, *Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI (2015) 74, 77.

негу у другим областима Славонско-сремске војне границе, па и шире.¹² У просеку се у домаћинству једног српског свештеника у Градишкој регименти налазило 7,18 мушких чланова, а тај просек био би и већи да су војне власти пописале и најмлађе њихове чланове, мушку децу млађу од четири године.¹³ Нешто мање од половине тих домаћинстава имало је до 5 мушких чланова (16 или 43,24%), више од трећине између 6 и 10 (13 или 35,13%), док је око петине домаћинстава имало између 10 и 16 мушкараца (8 или 21,62%).¹⁴ Заједно са женским члановима у тим домаћинствима могло је у просеку бити по 14–15 чланова, а у најбројнијим и по њих тридесетак.¹⁵ Приближно трећина пописаних домаћинстава била је сложене или задружне структуре, судећи на основу чињенице да су двојица или више најстаријих чланова у њима имали приближно сличан број година, те нису могли бити у односу отац – син. Једно свештеничко домаћинство у просеку је имало 4,29 одраслих мушкараца.¹⁶

Близу две трећине православних свештеника с територије Градишке регименте 1760. године имало је између 16 и 25 година (60,60% од 33 са податком о годинама старости). Свештеници у тој, најмлађој групи, били су без изузетка „нови“ и претпостављамо да већина њих још увек није имала намештење у парохији. Највећи број „старих“ свештеника имао је између 36 и 40 година, а најстарији свештеници у време пописивања били су четрдесетосмогодишњи Јован Лалиновић из

¹² У једном домаћинству у Градишкој регименти 1751/52. године налазило се у просеку 3,79 мушкараца (обе вероисповести). Просек у овој регименти био је највиши у Славонско-сремској граници, јер се у њој налазило 18 насеља у којима је просечно могло бити и по 5 до 6 мушких чланова. У: Ј. Илић, *Славонско-сремска војна граница половином XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 9, Београд 2015, 67–68.

¹³ Поређења ради, исте године домаћинство једног православног свештеника у Петроварадинској регименти имало је у просеку 3,88 мушких чланова. У: Ј. Илић Мандић, *Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године*, 75.

¹⁴ Највећи број мушкараца имала су домаћинства Стевана Алавуковића у Ковачевцу (са 11 мушких чланова свих старосних доби), Ђурађа Савковића у Кукуњевцу (12), Марка Секулића у Ловској (13), Јована Грабнића у Кукуњевцу (13), Ђуке Оробабића у Гређанима (15), Остоје Милетовића у Субоцкој (15), Јована Вукашиновића у Доњем Рајићу (16) и Николе Радића у Рогољу (16).

¹⁵ На основу Јозефинског пописа за Угарску изводи се константа по којој је на 1.000 мушкараца долазило 980 жена.

¹⁶ У попису из 1760. године податак о старости од 16 година и више забележен је за 159 мушких чланова свештеничких домаћинстава.

Субоцке и Јован Марић из Кукуњевца.¹⁷ То су по свему судећи за свештенике биле позне године, због чега је 1783. године уз име пароха Максима Алавуковића из Чаглића, када је имао 56 година, забележено да је парохију „због старости напустио“.¹⁸

Обрадиво земљиште у власништву пописаних домаћинстава заузимало је 646 3/8 јутара (ораница, ливада и винограда). У просеку је на једног одраслог мушкарца долазило по 3,86 јутра или 2,21 хектара обрадивог земљишта (од чега ораница 4,70 јутара или 1,55 хектара), а на домаћинство 17,45 јутара или 10,03 хектара (од чега ораница 12,21 јутара или 7,02 хектара).¹⁹ Величина обрадивог поседа била је у корелацији са величином домаћинства, али било је и одступања. Домаћинства с малим бројем мушких чланова могла су располагати великим поседима, и обрнуто. Тако је у Доњем Рађићу пописано домаћинство Јована Вукашиновића чијих је укупно 16 мушких чланова користило 40 јутара, али и домаћинство Стевана Дедића с 9 мушкараца које је располагало са свега 7 ½ јутара обрадивог земљишта. Поред земљишта за обраду користили су и заједничко земљиште у атару – шуме и паšњаке. Они нису спадали у евидентирани приватни посед, а били су од пресудног значаја за сточарство као најважнији облик привређивања.

У транскрипцији и табеларном приказу документа држали смо се формалних и садржинских одлика оригинала. Начињене су само минималне интервенције у виду разрешења скраћеница. Текст и бројеве нисмо исправљали иако је уочена једна грешка: у суми је убележен 21 делимични инвалид, док се сабирањем података из рубрика добија 31. Уместо да преведемо пропратни извештај уз попис, који је саставио и потписао пуковник Јован Миљевић, најважније његове сегменте пренели смо у уводном тексту.

¹⁷ Старосна структура свештеника: 8 (16–20 година старости; 24,24 % од 33), 12 (21–25; 36,36%), 1 (26–30; 3,03%), 3 (31–35; 9,09%), 5 (36–40; 15,15%), 1 (41–45; 3,03%), 3 (46–50; 9,09%) – укупно 33, док је осам свештеника без податка о старости.

¹⁸ И. Точанац-Радовић, *Реформа мреже парохија у Пакрачкој епархији током друге половине XVIII века*, рад у штампи.

¹⁹ На једно домаћинство православног свештеника у Петроварадинској регименти исте године долазило је, слично, 18,23 јутара обрадивог земљишта. Разлика је, међутим, била у томе што је свештеничко домаћинство у Петроварадинској регименти имало у просеку двоструко мање мушких чланова од домаћинства свештеника у Градишкој регименти. У: Ј. Илић Мандић, *Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године*, 75.

Транскрипција документа²⁰

Unterthänigst gehorsamste Relation

Über das in meinen Quartier in beyseyn angemerckte beschehne indecente betragen des Herrn bischofen zu Bakracz Arsenia Radivojevich.

Obwohlen verschiedener mahlen auf die Vorzeigung eines in Copia von hohen Orthen habenden und sich darauf schriftenden Rescripts ratione der gänzlichen Eximirung all und jeder geistlichen Familien den Herrn bischoff von Bagracz angegangen, so habe doch solches niehmahl zur Einsicht erhalten können. Endlich geschah es dan 21. April ohngefahr gegen 2 Uhr Nachmittags, als nicht allein der Herr Obristlieutenant und Vöstungs Comendant Baron von Forgahs aus Gradiška, nebst herrn haubtmann Millievich und Bergauer, sondern auch verschiedene Franciscaner aus Tscherneck und Gradišce, wie andere officiers bey mir waren, daß ernannter Herr bischoff mit etlichen von seinen Geistlichen zu mir gekommen, undt in all obernannete gegenwart: sein Kappel gleich auf den Tisch werfendt zu mir sagte: daß er wieder all und jedes in Nahmen S[eme]r Kay[serliche] König[liche] Apostol[ische] Mayt[estät] protestire, wer immer sich seinen geistlichen Jurisdiction widersetze, und seine geistliche krancke, seye ein s:v: Hundsfuth er möchte auch General, Obrister, Staabs officier, oder ander officier seyn.

Nun wolte ich mich auf solche von einem Bischoff und geistlicher Person außgeschossene anzugliche Calumnien nicht entrüsten, viel mehr dessen unanständigkeit mit Stillschweigen übergehen, und diese dem bischoflichen Decor übersteigende Schmähungen höherer Instanz zur gnadigsten Beurtheilung überlassen, weil aber mehr ernannter herr Bischof von Bakracz seine Redens Arten immer mehr und mehr verbreitete, die gar dahin zuhabeten, als ob er in dem löbl[ichen] Regiment frey zu befehlen, gewalt hätte, so könnte mich nicht entbrechen, darauf zu widersetzen, wie ich solches keines weegs glauben könnte, und denjenigen können möchte, der von Ihme in Regiments Comanda wie andern in den allerhöchsten herrn dienst einschlagenden Sachen, befehl annehmen würde dann ich hätte jedesmalen nichts anders gethan, und würde es auch noch thun, als was Ihr Kay[serliche] König[liche] Apostol[ische] Mayt[estät] allergnädigste Willens Meynung ware, und dem allerhöchsten Interesse vorzüglich seye, darauf hin kame selber mit seiner angeregten Copia von denen so hoch hinaus getriebenen schriftlichen Privilegien hervor, die ich nicht einmal einsehn wolte, sondern so viel darzu sagte, daß in so lange von einem hierländigen löb[lichen] General ober Comando keine anderweit

²⁰ ÖStA, KA, HKR, Akten 1760, Kt. 417, Dok. 1760 – 74 – 267, Juni, Folio 6–12.

schriftliche befehle erlangete, ich auch die aus denen neuen Poppen Häußern zum Ausmarch beorderte Mannschaft nicht in abgang bringen könnte;

Hierauf continuirte Herr bischoff in seiner außschweissigen Redens art noch weiter fort; Er wolle diejenigen so zum aus March commandirt, auß dem Gliedt treten lassen, ich angegen replicirte, daß ich denjenigen sehen möchte, welcher auf seinem befehl austreten würde.

Gleich wie nun der haubtzwek in deme bestehet, daß mich wieder die ohnbefügte Creirung so vieler neuer geistlichen setzte, so wurde ihme auch das General Comando Rescript d[e]d[ato] 24te Jun[y] [1]754. welches expresse in sich enthalitet weder die Pfarren noch Geist[liche] gegen den von allen 3 Staabs Officiers damals eingegebenen Standt vermehren zu lassen vorgewißen, alleine der mehr mentionirte Herr Bischof dem ohngeachtet imer auf seiner Meinung verharrete, und sagte, es wäre bey dem löbl[lichen] Regiment einmahl publiciret worden, daß alle auch durch ihm neu creirte geist[liche] Häußer befreyet seyn solten, so gaben sein Poppen zur antwort, daß sich dieser befehl nicht auf die neue – sondern nur die alte geist[liche] Häußer bezogen, worauf herr bischof auf sein geist[liche] redend, mit diesen Wortten geschlossen, redet jetzo daß nehmlich hier, was und wie ihr es mir vorgebracht habet, und lüget nicht sonstnwerde ich euch alle cahsiren, diese aber bleiben auf ihre erstern Rede bestehen, und herr bischoff ginge alßo fort.

Disen Vorgang also höheren Judico zur gnädigsten Einsicht unterthänigst gehorsamst einantwortten, undt wie haubt sächlich mehr oft berührter herr bischoff in seiner Creirung neuer geist[lichen] noch immer fort führet, dadurch aber dem allerhöchsten dienst und Intresse laut angebogenen Specification an Mannschaft und Grundt nicht wenig entgehet, und aber all diese neu angestelte 25 Geistliche im Regiment gantz nicht nöthig seynd, als zumal man nach dem alten fuß sich mit 16 Poppen noch jederzeit betragen können, als habe um weitere hochgnädige schrift[liche] verhaltungs befehl, ob auch diesen 25 neuen geist[lichen] Familien nehmlich freyheit wie denen alten zu zustehen, und auf welche art so nach die ihren Häußern sich befindende 25 Würkliche Soldaten 45 Supernumerari 64 Nachwachß 17 Halbe dann 12 Gantze Invaliden in abgang zu bringen, oder was überhaupt Schuldlt gehorsambst zu beobachten hätte, ebenmäßig gantz submisst bitten sollen,

Joann Millievich

Obrister

Specification

Der mit heute zu Ende gesetzten Dato sich unter dem löbl[ichen] Gradiscaner Infanterie Regiment befindlichen Geistlichen Graeci ritus non uniti samt ihren Familien und ihren besitzenden Grundt Stücken mit der Distinction, wie viel nehmlich deren bey letzterer Musterung A[nn]o [1]756. geweßen, und wie viel unter dieser zeit neue gemachet worden. Als:

		2te Obristens	Verbovliany	Grediyany	Grediyany
25					
	Mihat Kovacsevich Petar Radosav Milodrag Theodor Jovan Popp Damian Pantelia Czivo	76 50 41 32 29 19 13 9 5	1 1 1 1 1 1 1 1	1 9 6 3/4 4 3/4	11 1/2
	Latus	2	5	14	2
	Dragich Petossevich Laso Laso Nicola Vuck Jacob Cziro Juray	52 16 49 31 14 10 8 7	1 1 1 1 1 1 1 1	1 8 11 3/4 4	67 1/4 15 3/4
52	Ilia Marich Mittar Vaso Mihailo Andria niemal sind conscript:	51 26 13 5 - neuer Popp		1 1 1 1 1 1	3 3/4 4 1/2
	Kusman Pabich Radivoy Jovan Thimotia Mittar	Popp 37 38 15 9 7		1 1 1 1 1	17
44					

				Haubt[man] Miliievevich	Kukunivacz	Lovska									
4	gem: husar	Marco Seculich Bodoxo Stevan Maletta Andria Popp Philip Laso Nicola Marco Jerosin Valilia Danillo Jovan Bodox Lubovich	66 56 48 19 20 16 12 11 9 11 9 5	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 13 27 7 1/2 5	39 1/2									
22	gem[einer] gem[einer]	Jovan Grabnich Vasil Paval Misco Mathias Czirilo Sava Mathia Simo Jacob Marco Juxa Dilisso	59 58 48 38 27 22 22 14 22 12 38 9 10	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	5 5 9 1/4 13 23 7 3/4 2	3 3 12 1/4 32 3/4 2								
22		Latus	10	33	42	8	11	15	3	112	162	64 1/4	14 1/4	240 1/4	

			[Hubtmann] Kovacssevich	Dolni Raich
18	Stevan Dedich Ignatia Theodor Maxim Jacob Juracz Antonia Sava Iliy	Popp .. 24 19 18 16 14 13 14 9	.. 1 1 1 1 1 1 1 1	24 1 1 1 1 1 1 1 1
	Radoiza Landupp Jacob Sava Pavo Maxim Janco	71 59 51 34 8 22		71 1 1 1 1 1
	gefreut[er] gem[einer]			
22	Nicola Popp warr nicht in d[er] Conscript[ion]	-		
	Latus	14	45	59
	Jovan Vukassimovich Gligoria Juka Petko Stanissav David Thomo Stevan Jovann Mihailo Simo Theso Maxa Mittau Trifun Nicola	48 43 38 42 38 34 30 16 18 12 10 10 7 7 6		11 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
29				

		Suboczka	Suboczka	Czaglicz	Czaglicz	Lagievacz	Lagievacz	
		Simon Voinovich Nicola Popp Trifun Popp zu Jablanaz Juray Jovann Illia Pavo Marco Mittar Jetto	68 - 18 17 11 10 9 9 38 9	1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 10 11 10 11 11 10 11 10	1 .., 1/4 1/4 1/4 1/4 1/4 1/4 1/4 1/4	12 1/2 12 1/4 12 1/4 12 1/4 12 1/4 12 1/4 12 1/4 12 1/4 12 1/4
1	29	Jovan Ivanovich Cziro Andria Popp Jacob	49 38 21 10	1 1 1 1	1 1 1 1	1 1 1 1	4 12 1/4 12 1/4 12 1/4	2 2 2 2
	24	Miloss Drakulich Thadia Gligoria Assentia Damian Mihailo Vaso Ignatia Simo	68 38 34 21 22 15 14 11 9	1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1 1		11 3/4 11 3/4 11 3/4 11 3/4
		Latus		16 60 59 48 39 32	75 13 59 48 39 32	18 25 195 301 1/8 98 1/4 39 3/4	195 301 1/8 98 1/4 39 3/4 439 1/8	
		[Hubtmann] Philippovich gemeiner gemeiner	Ostoja Milietovich Jovan Kusmann Stevan Marco	87 59 48 39 32		1 1 1 1 1		

Abraham Boxo Gligoria Jovicza Jerathia Arsenia Antonia Kojo Andria Theodor	Popp	20 23 17 16 15 12 11 10 8 11	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	15 15 15 15 15 15 15 15 15 15	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	17 17 17 17 17 17 17 17 17 17
37		Damian Merssich	Popp	..				
		ist gestorb[en] und alßo das hauß wiederumb zum dienst genom[m]en worden						
42	Jovan Laffimovich, Nicola Jovan Thomo Alexa	Popp	48 73 66 26 25	1 1 1 1 1	1 1 1 1 1	5 5 5 31 1/2 31 1/2	9 1/2 9 1/2 9 1/2 41	
44	Mila Kasparovich Miloe Radosav Stojan Marco Juca Simo Gabriilo	Popp	88 68 33 22 9 6 6 24		1 1 1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1 1 1		
2	Simo Radanovich Petar Stojan Sevan nicht in d[er] Conscript[ion]	Popp	84 38 16 -			4 4 10 10	1 1 1 1	11 11 11 11
20	Latus		20 69 84 14 21 29 8 227	20 69 84 14 21 29 8 227	369 1/8 369 1/8 369 1/8 369 1/8 369 1/8 369 1/8 369 1/8 369 1/8	99 1/4 99 1/4 99 1/4 99 1/4 99 1/4 99 1/4 99 1/4 99 1/4	51 3/4 51 3/4 51 3/4 51 3/4 51 3/4 51 3/4 51 3/4 51 3/4	520 1/8 520 1/8 520 1/8 520 1/8 520 1/8 520 1/8 520 1/8 520 1/8

[Hauptmann] Philippovich

Rogolje

Suboczka

Kovachhevacz		[Haubtmann] Philippovich	
feldwebel gem[einer]	Rogofie	Skenderrovacz	Kovachhevacz
Nicola Radich	65	52	52
Trifun Gabrilo	38	1	37
Jovicza Stevan	37	1	32
Marcu Danilo	23	1	22
Simo Popp	22	1	22
Mihailo Jovo	21	1	12
Vasilia Savathia	10	1	9
Gligoria Marum	8	1	7
Saria Theodor	9	1	9
Theodor	5	1	5
Pavo Verhovacz	87	1	38
Petar Gaja	Popp	1	20
Kussmann Jovo		1	16
Antonia		1	14
Stevan Allavukovich		1	10
Pavo		1	45
Marco		1	34
Thanasia		1	27
Simeon		1	20
Mihailo		1	19
Thomo		1	12
Maxim	Popp	1	11
Gligoria		1	33
Sava		1	9
Andria		1	8
		5	5
			12

Jelena Ilić Mandić

CENSUS OF ORTHODOX PRIESTS OF GRADIŠKA REGIMENT IN 1760

Summary

The census of households of Serbian Orthodox priests in the Gradiška regiment was carried out by regiment military authorities in 1760, during the Seven Years' War. Their aim was to point to the increase in the number of privileged households in the territory of the regiment compared to the earlier census of 1756. Owing to the spiritual status of one of their members, these households enjoyed immunity and were exempted from tax and military duties. The census published here is one of the few which recorded all men living in Serbian priest households. As such, it helps us learn about the size and structure of these households. In addition to data about the number of family members, names, age and military status of male members, the census also contains data on arable surfaces owned by the households (ploughed fields, meadows and orchards).

The census covered 41 priests from 19 Serbian settlements. A difference was made between the “old” (16) and “new” (25) priests, depending on whether they were ordained before or after 1756. Referring to earlier bans on an increase in the number of Orthodox priests, the military authorities believed that male members of new priest households should be treated as conscripts, just as they were before some of their members were ordained priests. In contrast, the Bishop of Pakrac required that all members of priest families be considered privileged, regardless of whether their representatives were “old” or “new” priests, i.e. priests with or without parishes. The view of the church representatives had greater weight despite the disagreements. Based on the census, 176 persons in “new” priest households had to be exempted from the customary military service, while the privileged position of the “old” priests and their household members was already taken into account. The fact that these households, as a rule, had a greater number of members than the households of their parishioners played an important role in the conflict between the military authorities and the Orthodox clergy concerning military and tax duties of male members of priest families. A household of a Serbian Orthodox priest in the Gradiška regiment had 7.18 men on average, of whom 4.29 were adult men (above 16), while around a fifth of households covered by the census had between ten and 16 male members.

Keywords: Gradiška regiment, Slavonian Military Frontier, 18th century, 1760, Serbian Orthodox clergy, census.

Чланак примљен: 29. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 05. 07. 2016.

Исидора ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ЖАЛБЕ СРЕМСКИХ СЕЛА НА РЕГУЛАМЕНТ ИЗ 1777. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду су представљене три жалбе српских општина из Срема против Регуламента из 1777. године и реформе која је под притиском државних власти извршена у Српској православној цркви у Хабзбуршкој монархији током друге половине 18. века. Жалбе из села Јазак, Грабово и Лежимир биле су део ширих и добро организованих активности против реформе, иза којих је стајао карловчки митрополит Вићентије Јовановић Видак. У њима су наведене неке опште примедбе Срба на реформу, али и оно што је посебно сметало свакој од наведених општина. Својеврстан значај докумената је у томе што су их потписали сви одрасли мушки становници.

Кључне речи: Црквена реформа, Регуламент, Српска православна црква, Карловачка митрополија, митрополит Вићентије Јовановић Видак, Јазак, Грабово, Лежимир, Хабзбуршка монархија, 18. век.

Реформисање Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији током друге половине 18. века подразумевало је бројне и дубоке промене које је спроводила апсолутистичка држава. У циљу јачања власти владара и успостављања контроле над црквеним организацијама у Монархији, извршене су и промене у унутрашњим односима и организацији Карловачке митрополије, као и у областима народно-црквеног и културно-просветног живота српског становништва. Те новине, како се говорило у народу, нису прихватане лако и без отпора. У почетку је долазило до

* isidora.tocanac.radovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

мањих инцидената који су најчешће настајали због опирања нижег свештенства и становништва да прихвате или спроведу наредбе државних власти. Незадовољство због промена појачавало се временом да би достигло врхунац током 1777. године.

Са становишта државних власти, до 1777. године велики послови били су успешно завршени или су привођени крају. До тада је већ била реорганизована мрежа православних парохија, скоро једна четвртина од укупног броја свештеника проглашена је прекобројном и остала је без службе. Редукован је број манастира и од 42, колико их је било пре почетка реформе, укинуто је 16. Два пута је реформисан календар верских празника и разрешен је 61 празник. Школска реформа је у велико трајала, црквене и школске књиге штампане су у Бечу са одобрењем и под контролом државне цензуре. Уређивани су духовни судови, конзисторије. Успостављена је контрола над имовином и финансијама Карловачке митрополије, законски су регулисни приходи нижег и вишег свештенства, и друго. Међутим, становништво и свештенство гледало је на промене као на поништавање привилегијалних права која су Српској православној цркви и њеним верницима била гарантована дипломама цара Леополда I издатим између 1690. и 1695. године, као напад на православну *Веру и Закон* и као покушај подмуклог преверавања.

Промену у начину на који се испољавало незадовољство реформом покренуо је низ догађаја с почетка 1777. године. Дуго заседање Архијерејског синода од септембра 1776. до јануара 1777. године и непроверене вести о држању епископа, довели су до ширења страха да се припрема унија и да епископат у томе учествује. Објављивање другог Регуламента, закона о Српској цркви у Монахији, који се мало разликовао од претходног из 1770. године, као и Монашких правила састављених у Бечу, појачали су страх и неповерење, како у државне власти тако и у јерархију. Тињајуће незадовољство почело је да се испољава у чешћим изгрдима, који су још увек били нека врста индивидуалног чина. Тако су, на пример, лично неслагање с одредбама другог Регуламента и Монашких правила, многи свештеници из Сремске, Вршачке и Темишварске епархији показали тако што су примљене примерке вратили својим епископима, а пакрачки епископ Атанасије Живковић није смео ни да их раздели у својој епархији.¹ Незадовољство је кулминирало отвореним побунама, прво у Новом Саду (8) 19. октобра,

¹ Архив САНУ у Сремским Карловцима, фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1777/69; М. Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1932, 164.

а затим и Вршцу (26. октобра) 6. новембра 1777. године где је дошло до оружаног сукоба у коме је било жртава.² Тек су дogaђаји у Новом Саду и Вршцу скренули пажњу Двора на велико незадовољство међу Србима, које више није могла да крије ни Илирска дворска депутација, институција која је припремила и спроводила реформу.³

Будући да се Хабзбуршка монархија припремала за нови рат против Пруске, било је неопходно да се умири српско становништво. Због тога је карловачки митрополит Вићентије Јовановић Видак био позван да на Двору детаљно изложи жалбе на реформу и пре свега Регуламент из 1777. године. По доласку у Беч, јануара 1778. године митрополит Вићентије добио је кратак рок да преда писану жалбу коју је раније најавио. Средином јануара позвао је епископе да му што пре доставе своје, као и примедбе, тужбе и жалбе свештенства и народа на Регуламент.⁴

До сада су пронађене и објављене четири жалбе, које потичу из три српске општине. Најранија позната је жалба општине Панчево од (22. јануара) 2. фебруара 1778. године, послата темишварском епископу Мосију Путнику, који се тада налазио с митрополитом у Бечу.⁵ Из истог периода је и жалба Срба из Вуковара упућена подјупану Сремске

² Више о побунама у Новом Саду и Вршцу видети у: Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике, и регуламент од 2. јануара 1777*, Јавор 14 (1887) 280–282; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад – Београд 1998, 237–240; М. Костић, *Гроф Колер*, 166–167.

³ Илирска дворска депутација као да је игнорисала раније извештаје са терена који су указивали на то да незадовољство реформом међу српским становништвом расте. Председник Депутације гроф Колер био је толико сигуран у успех реформе да је већ током 1772. године уверавао Марију Терезију да су српско свештенство и народ без резерве прихватили промене, да су задовољни новим устројством и да не обраћају пажњу на измене прописане законом, Регуламентом из 1770. године које одступају од одредаба Леополдових привилегија (Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, 221–222).

⁴ Одговарајући митрополиту, пакрачки епископ Атанасије Живковић жалио се на нове књиге штампане у Бечу и забрану увоза књига из иностранства, при чему је мислио на књиге из Русије. Жалио се такође на наредбе о сахранама и опелима, на Монашку правила и укидање манастира. Нагласио је и да је дugo заседање Синода 1776/1777. године побудило сумњу у народу да су епископи припремали унију. Темишварски епископ Мосије Путник такође је истакао да је због грешака и пропуста штампарије Јосифа Курцбека у Бечу, у народ ушао страх од унија-ћења (АСАНУК, МПА, 1777/208; М. Костић, *Гроф Колер*, 180).

⁵ *Писмо општине панчевачке епископу Моисију Путнику*, Беседа I (1868) 63–64, 70–71.

жупаније.⁶ Најкасније по датуму су две жалбе будимске општине Танач, од (24. новембра) 5. децембра 1778. године, једна адресирана на митрополита Вићентија, а друга на сремског поджупана.⁷ Сличност текстова вуковарске и будимске представке поджупану први је приметио Ристо Михаиловић и сматрао је да су се Будимци служили вуковарском жалбом састављајући своју.⁸

На основу жалби које је примио, митрополит Вићентије је написао обимну представку коју је 5. фебруара 1778. године предао на Двору. У њој је таксативно наводио одредбе Регуламента и жалбе свештенства и народа на њих, и посебно истицао оне одредбе које су биле у супротности са Привилегијама. Подсетио је владара на став Архијерејског синода о неким прописима Регуламента из 1770. године и истакао да се Синод није сложио с појединим решењима која су унета у коначни текст Регуламента из 1777. године.⁹ Одговор је стигао у виду царске резолузије од 7. априла 1778. године, којом су нека реформска решења повучена, нека модификована, а већина је задржана у непромењеном облику. То је показало да српски протест није угрозио реформу.¹⁰

Напред наведене жалбе српских општина нису биле једине. Још је Мита Костић приметио да су активности на укидању реформе озакоњене Регуламентима биле добро осмишљене, координисане и да је, без сумње, иза свега стајао митрополит Вићентије.¹¹ То би значило да је на митрополитов позив састављен велики број жалби из свих делова Карловачке митрополије.

⁶ А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, ЛМС 96 (1857) 83–103; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара обзиром на тамошње Србе*, Нови Сад 1890, 52–71. Жалба вуковарских Срба је у оба издања штампана без датума. Ристо Михаиловић је сматрао да је настала током фебруару 1778. године, када је у храму Светог Николе одржан састанак вуковарских свештеника и народних првака и одлучено да се састави жалба Жупанији на „поврежденије обште народних наших привилегиј и нарушеније календара нашег“ (Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 49–50).

⁷ Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанској архива*, III, Гласник СУД, други одељак, књ. 5 (1874) 388–397.

⁸ Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 52.

⁹ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et aplissima collectio*, ed. J. B. Marin, L. Petit, t. 39, Parisiis 1907, 743–774; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија Јовановића – Видака против регуламента од 2. јануара 1777*, Архив I (1911) 71–77, 113–122, 140–151, 176–184.

¹⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 773–782.

¹¹ М. Костић, *Гроф Колер*, 169, 180.

У Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду Митрополитско-патријаршијски архив Б, чувају се три жалбе из Срема. Становници села Јазак упутили су своју жалбу митрополиту (15) 26. децембра 1777. године,¹² а село Габово (2) 13. јануара.¹³ Жалба из села Лежимир је недатирана. На позадини документа је забележено да је примљена у манастиру Шишатовац (19) 30. јануара 1778. године.¹⁴ На основу праксе митрополитске канцеларије, као и датума пријема жалби из Јаска и Грабова записаних на документима, може се закључити да је жалба из Лежимира састављена неколико дана раније.

Датуми прва два документна указују на то да су активности општина почеле пре доласка митрополита Вићентија у Беч и, посебно, пре његовог званичног позива да му се доставе жалбе. Другим речима, организовање протеста почело је најкасније почетком децембра 1777. године. Добру организацију потврђује и текст три жалбе. Оне су писане на основу истог предлошка и већи део текста им је идентичан. Представке из Грабова и Лежимира писала је иста особа.

Као разлог протеста у уводном делу наведен је „неки нови Регуламетн“ који је предат Цркви и свештенству, из кога су схватили да се уводе промене у православној вери и Привилегијама. Сремци су се жалили на то да свештенство потпада под световну власти, да му се намећу порези којих би требало да буде ослобођено, да сиромаши јер му се не дозвољава да купује винограде и земљу. Број свештеника се смањује јер је забрањено рукополагање нових. Поред тога, забрањено је и слављење многих верских празника који су раније слављени. Српске општине молиле су митрополита да подсети владара на њихову више пута доказану верност царском дому, да пренесе обећање да ће и даље верно служити, као и молбу да им се дозволи да и даље живе по Привилегијама и у православној вери.

У представкама се разликују једна или две тачке у којима је наведено оно што је посебно тиштило општину. Тако су становници села Јазак молили да се обнови женски манастир Стари Јазак и тврдили су да трпе божју казну јер им град туче виногrade сваке године од кад је манастир укинут (1775). Општина Грабово пожалила се митрополиту да људима који су похађали српске школе раније није било забрањивано да уђу у државну службу, а сада им се брани. Становници Лежимира са великим жалошћу гледали су труд и подвиг својих дедова и очева, који су

¹² АСАНУК, МПБ, 1777/94.

¹³ АСАНУК, МПБ, 1778/9.

¹⁴ АСАНУК, МПБ, 1778/63.

из свог сиромаштва зидали цркве, а сада су те цркве запустеле. Они су поменули и нов необичан обичај закивања сандука пре почетка обреда сахране, кога никада раније није било.

Посебну вредност овим жалбама дају потписи „препокорнејших раба и чада“. Испод текста сваке жалбе, поред сеоског кнеза, потписани су и мештани. Тако се на жалби из села Грабово налази укупно 31 име, из Лежимира 82, а из Јаска 84. То би била нека врста евиденције или пописа одраслих мушких становника села.

Приређујући за штампу жалбе из сремских села одлучили смо да их представимо у целини, иако се део текста понавља. Сматрамо да би скраћења утицала на смисао и значај сваког појединачног документа. Трудили смо се да што мање интервенишемо на тексту и што верније пренесемо свако слово и знак српскословенског језика којим су жалбе писане.¹⁵ Будући да није било чврстих правила, поједине речи писане су на различите начине, чак и у документима која је записала иста особа. У угластим заградама разрешене су скраћенице.

¹⁵ Из техничких разлога нисмо могли да решимо проблем другог начина писања знака за двоглас *ja* – те смо у тексту задржали само један знак *я*. Исти проблем појавио се и код другог знака за гласове *ks*, за које је употребљен један знак *ȝ*. У тексту смо задржали знак јат ћ (који се читao е или је), ю (ju), ћ (шт), љ (j), ı, ī (i), ы (и), ѡ (о), као и тврди ъ и меки ъ знак. Знак ижица коришћен је у две варијанте које су имале различиту гласовну вредност – ъ (и) и v (в). У овом периоду знак тета или тита Θ (т) коришћен је још само у писању личних имена која почињу гласом т (Θеша – Теша, Θодоръ – Тодор). Знак Ѯ коришћен је за тај глас, али и глас Ѯ. Само у жалби села Лежимир, међу потписима може се видети и знак Ѯ.

I

Јазак, (15) 25. децембар 1777. године

Жалба карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку на реформу Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији и Регуламент из 1777. године.

Высоко Преос[ве]щеннѣйшій и Превосходителнѣйшій Г[осподин] Г[оспо]динь Архиеп[и]скопъ и Митрополит! Нашъже общи О[та]ць и архи-пастирю все м[и]л[о]стивѣйшій.

Со всякою понизностю и достойнимъ почтеніемъ, чрезъ сего нешего писменнаго посланіа Вашой езцелленціи и архипастирству препокорнѣйше сва община нашего села Јазка, стари и млади, мужескаго и женскаго пола, велику нашу жалость, оскорблениe и плачъ являемо, что видимо нынѣ да се нѣки нови Регламент с[ве]щеникомъ и црквама нашимъ с[ве]товосточнимъ предаетъ, из коего познаемо нѣка странствія и у законъ нашъ с[е]товосточный и у Привилегіе плевель уселява се.

1. Жалимо и плачемо что с[ве]щество умалява се и под власть мирску и дацію подпада великому убожеству, что немогущи ни себе окермливати, колми паче жену свою имѣти и са децом без грунта уживати, что недопущатся наново имъ виноградъ и прочая купити лютѣ страждуть.
2. Что с[еш]теником не допускается попити а Црква наша с[ве]товосточна и Правило у найманшемъ селу без два с[ве]штениника немогущи быти.
3. Праздници по нашему с[ве]товосточному календару, који от с[ве]тих соборов предати есу, не сви допускаются праздновати.
4. Ми плачевно жалимо и у себе мислимъ да коего ради узрока сія наредба нова намъ дастся, что ми познасмо да никогда сему Аустрийскуму царству невѣрни били есмо, а кваре се наше старе Привилегіе.
5. Кое ове Привилегіе и контрактъ наши стари дедови и оцеви на зактеванѣ и писменое позиваніе с[ве]топочившаго Императора Леополда Цесара, по Ихъ царскому обѣщанію и контракту привилегіальному из нашего стараго пребивалища и предѣловъ земнихъ свое домове и грунтове изоставивши изпод ига турецкаго некерщенаго, и у ово С[ве]то Царство со всѣми своими фамиліами радуюћи се наши стари прибѣгли есу, и крѣпко са оружјем против Турчина и други непріателя на битка и на война гинули и умирали и вѣрно служили есу.

6. Тако и ми нынѣ обѣщаемся пред Б[о]гомъ да хоћемо нашимъ старимъ послѣдовати и вѣрно служити, а зато что да би ми и с[ве]щенство наше и цркве по оному старому привилегіалному контракту и царскому обѣщанію у закону нашему грековосточному живили и Б[о]га молили, препокорно Б[о]га ради плачевно молимъ.

7. Пакъ жалимо кое близь села нашего стоящи стари м[о]настир Јазак, храмъ С[ве]тововеденски, у своему м[о]настирскому грунту, у коему от древности калогери живили, а по изсѣлени[и] у нови свой монастыръ, калогерице за тридесет лѣта в' немъ пребивале, правило и с[ве]тая служба соверивала се. Нашиже виногради селски у истому тому м[о]настирскому грунту, окром м[о]настира посадѣни, и никогда ледъ не биваш. А отнелѣже пустъ и затворень стојит, за ова три лѣта ледъ намъ винограде побио, попущеніемъ и жалбомъ М[а]тере Б[о]жје.

8. Сего ради препокорнѣйше Вашу еぢцеленцију и архипастирс[тво] молимъ да би се ова стара церковь отворила и в' ней служба совершивала, и М[а]ти Б[о]жја славила, и за цареј Б[о]га моли[ли].

Кое пакъ и за све наше прошеније горе писатое препокорнѣйше Б[о]га ради молимъ, да Ваше архипастирство сио нашу иншанцију в' мѣсто исти нась с' моленіемъ плачевнимъ все м[и]л[ос]тивѣйшой нашей Царици М[а]тери явите кое и надѣемся на вашу архипастирскую любовь, м[и]л[о]сть и от Ихъ цесарокральев[скаго] велич[ества] все м[и]л[о]стивѣйше Матере наше Царице все м[и]л[о]стивѣйшую резолуцију ожидаемъ радостно и пребиваемъ. У селу Јазку 15. декем[бра] [1]777.

Препокорнѣйшая чада и раби

(м.п.) Авраамъ Ракичъ кнез
+ Јоанинъ Шустерь ешкуть
+ Сѣмеонъ Секуличъ
+ Лазаръ Паничъ
+ Ђука Ненадовичъ
+ Јаковъ Нешковић
+ Јосифъ Јаковић
+ Савва Дражић
+ Кѷрилъ Милићев
+ Стефанъ Нешков
+ Ёеша Ерцеговчић
+ Аћимъ Лукић
+ Алეѓа Гаврілов

- + Стефанъ Еркићь
- + Арсеніј Ракићь
- + Ёеодосій Панињь
- + Јоаннъ Маџимов
- + Михаилъ Гаврілов
- + Павель Пашић
- + Авраамъ Михаилов
- + Дмитриј Малетичъ
- + Ёдоръ Баряктов
- + Иван Ішићь
- + Нікола Стефанов
- + Филипъ Дражић
- + Нікола Іванов
- + Стоянъ Петинћев
- + Григорій Утаићь
- + Марко Ісанкович
- + Иван Боићь
- + Мишко Барятаров
- + Ђука Ракићь
- + Григорій Младенов
- + Гавриљ Јоцићь
- + Нікола Гербићь
- + Јоаннъ Лончарев
- + Стефанъ Ефремов
- + Јоаннъ Адамов
- + Јоанъ Мандарић
- + Јаковъ Јоаннов
- + Јосифъ Радоичићь
- + Григорій Весићь
- + Михаилъ Бирман
- + Филипъ Мирков
- + Марко Степанов
- + Аћимъ Петаков
- + Павель Ішићь
- + Јоцко Ђурчићь
- + Јоаннъ Заміанов
- + Филипъ Филиповићь
- + Јоаннъ Петровичъ
- + Ђука Васићь

+ Ђира Исааков
+ Павељ Григоријев
+ Григориј Иоаннович
+ Авраамъ Вукайлов
+ Димитриј Стефанов
+ Ђира Радонић
+ Феодоръ Годлѣвачки
+ Ефремъ Јоаннов
+ Стефанъ Радоичић
+ Јовица Стойков
+ Бо[-]¹⁶ Радонић
+ Јлија Филиповичъ
+ Сњума Таталов
+ Лазаръ Годлѣвачки
+ Петаръ Мјатов
+ Никола Јанков
+ Гавриљ Николичъ
+ Лука Петровичъ
+ Стефанъ Латинчић
+ Јоанинъ Вукайловић
+ Иванъ Равић
+ Ђурађъ Милошев
+ Димитриј Јанкулов
+ Фодоръ Матинъ
+ Јаниће Докић
+ Евта Нешић
+ Мајимъ Иличъ
+ Софрониј Марјанов
+ Георгиј Попов
+ Јаков Вукашинов
+ Јоанинъ Солунчић
И сва община села Јаска.

/На полеђини документа дописани су подаци о пријему/
Карловци, 17. декембар [бар] [1]777. годा
Промеморија от села Јазка в осмь пунктах состоящаяся.

(АСАНУК, МПБ, 1777/94)

¹⁶ Нечитко.

II

Грабово, (2) 13. јануар 1778. године

Жалба карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку на реформу Српске православне цркве у Хабзуршкој монархији и Регуламент из 1777. године

Высоко Преос[ве]щеннъиши и Превосходителнъиши Г[оспо]динъ Г[оспо]динъ Архи-еп[и]скопъ и Митрополитъ, намъже общи О[та]ць и архїпастиръ милостивъиши.

Со всякою понизностю и достойнимъ почтенемъ, чрезъ сего нешего писменнаго посланія Вашой еђцелленції и архїпастырству препокоръише сва община нашего села Грабова, стари и млади, мужескаго и женскаго пола, велику жалость, оскорблѣніе и плачъ являемо, что видимо нынѣ да се нѣки нови Регламентъ с[ве]щенникомъ и црквама нашимъ с[ве]товосточнимъ предаетъ, из коего познаемо нѣка странствія и у законъ нашъ с[ве]товосточни и у Привилегіе плевель уселява се.

1^{во} Мы жалимо и плачемо что с[ве]штенство умалява се и под власть мирску и дацио подпада великому убожеству, что немогуши ни себе окормливати, колми паче жену свою имѣти и са децомъ безъ грунта уживати, что недопущатся наново имъ виноградъ и прочая купити, лютъ страждуть.

2^{ро} Что с[ве]щенникомъ не допускатся попити, а Црква наша с[ве]товосточна и Правило у найманшемъ селу безъ два с[ве]щеника немогущїй бити.

3^{ро} Праздники по нашему с[ве]товосточному календару, кои от С[ве]тихъ Соборовъ предати есу, не сви допускаются праздновати.

4^{то} Мы плачевно жалимо и у себе мислимъ да коего ради узрока сїя наредба нова намъ дается, что ми познаемо да никогда сему С[ве]тому Аустрийскому царству невѣрни били есмо, а кваре се наше старе Привилегіе.

5^{то} Кое ове Привилегіе и контрактъ наши стари дедови и оцеви на зактеванѣ и писменное позиваніе С[ве]топочившаго императора Леополда Цесара, по Ихъ царскому обѣщанію и контракту привлекалному, изъ нашего стараго пребивалища и предѣловъ земнихъ, свое домове и грунтове изъоставивши изъ подъ ига турецкаго и некрещенаго, и у ово С[ве]то царство со всѣми своими фамилиами радуюћи се наши стари

прибѣгли есу, и крѣпко са оружиемъ противъ Турчина и други непрѣателя на битка и на война гинули и умирали и вѣрно служили есу.

6^{то} Тако и ми нынѣ обѣщаемся предь Б[о]гомъ да хоћемо нашимъ старимъ послѣдовати и вѣрно служити, зато да би ми и с[вѣ]щенство наше и Цркве по оному старому привилегіалному контракту и царскому обѣщанію у закону нашему грековосточному живили и Б[о]га молили, препокорно Б[о]га ради плачевно молимъ.

7^{мо} Книге нове кое се намъ предају, ми доволни есмо съ нашим старимъ книгама служити се у нашој С[вѣ]тој Восточной Цркви можемъ.

8^{мо} Прежде нѣколико лѣтъ от нашего націона кои су се славено сербски учили не забранѣ[но] имъ было по мѣстахъ нашихъ службу имѣти, а сад забраняується, развѣ онима кои јазике знаду.

9^{то} Сего ради препокорнѣйше Вашу еђцелленцију и архїпастырство, Б[о]га ради молимъ, сю нашу инштанцију в' мѣсто исти нас, съ моленіемъ плачевнѣмъ все м[и]л[ос]тивѣшой Нашој Царици Матери јавити, кое и надѣемся на Вашу архїпастырскую люубовъ и м[и]л[ос]тъ, и от Ихъ цесаро-краљев[скога] велич[ества] всем[и]л[ос]тивѣйше Матере Наше Царице, всем[и]л[ос]тивѣйшую резолуцију ожидаемъ радостно и пребиваемъ. У селу Грабову, 2го Јануаріја [1]778го.

Препокорнѣйшая чада и раби:

(М.П.) + Михаиль Ковачь Кнезъ
+ Јліја Поповъ Ешкуть

- + Неделко Мирковићъ.
- + Стоянъ Петковићъ.
- + Јоанъ Крстићъ.
- + Стоянъ Кр[с]тићъ.
- + Петаръ Евремовъ.
- + Никола Јаковъ.
- + Јосифъ Ђурђевъ.
- + Лазаръ Вучиновъ.
- + Арсеніје Остоинъ.
- + Михаиль Радосавлѣ[в]њъ.
- + Јоанъ Јанковићъ.
- + Ађентіје Крстићъ
- + Васа Крстићъ.
- + Петаръ Пешићъ.
- + Петаръ Радосавлѣвъ.
- + Ћеодосіје Ђукинъ.

+ Михаиль Раићъ.
+ Јоаннъ Нединъ.
+ Савва Данилов.
+ Јаковъ Раићъ.
+ Тића Дмитров.
+ Игњатъ Раићъ.
+ Јованъ Моисићъ.
+ Моћсей Јлинъ.
+ Лазаръ Петков.
+ Симеонъ Десанкинъ.
+ Јаковъ Голубъ.
+ Ероћей Еленинъ.
+ Никола Нешковъ.
Мы и сва цѣла община.

/На пољини адреса:/

Ихъ Езцеленциј

Высокопреос[ве]щенїйшему и Превосходителнїйшему Г[оспо]д[и]ну
Г[осподину] Викентију Јоанночиу Видакъ Правос[лавному] Архиеп[ис]копу
Карловачкому и в'сего државах ихъ Цесаро-Кралев[ских] Ап[ос]толс[ких]
Велич[еств] обрѣтающагося Славено Сербскаго и Валахїйскаго Народа
Митрополиту, и обоихъ Ихъ Цесаро-Кралев[ских] Ап[ос]толс[ких]
Велич[еств] Тайному Совѣтнику, Намъже Г[оспо]дину и Архїпастырю
М[и]л[ос]тивїйшему.

Понизнїйше Прошенїе за јакоже вntеръ.

/Изнад адресе дописан је датум пријема документа/

Карлов[ци], 2. Јануар [1]778.

(АСАНУК, МПБ, 1778/9)

III

Лежимир, јануар 1778. године

Жалба карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку на реформу Српске православне цркве у Хабзуршкој монархији и Регуламент из 1777. године

Высоко Прео[ве]щенійши и Превосходителнійши Г[оспо]динъ Г[оспо]динъ Архї-Еп[ис]копъ и Митрополитъ, намъже общи О[та]ць и Архї-Пастирю все М[и]л[ос]тивійши.

Со всякою понизностю и достойнимъ почтеніемъ, чрезъ сего нешегѡ писменного посланія Вашої еꙗцелленциї и архїпастырству препокорнійше сва община нашего села Лежимира, стари и млади, мужескагѡ и женскагѡ пола, велику нашу жалостъ оскорблѣніе и плачъ являемо, что видимо нынѣ да се нѣки нови Регламентъ с[ве]щенникомъ и црквама нашимъ с[ве]товосточнимъ предаетъ, из коегѡ познаемо нѣка странствїя и у Законъ нашъ с[ве]товосточній и у Привилегіе плевель уселява се.

1^{во} Жалимо и плачемо что с[ве]штенство умалява се и подъ власть мирску и дацю подпада великому убожеству что немогущїй ни себе окормливати, колми паче жену свою имѣти и са децомъ безъ грунта уживати, что недопущатся нановѡ имъ виноградъ и прочая купити, лютѣ страждуть.

2^{ро} Что с[ве]щенникомъ недопущается попити, а Црква наша с[ве]товосточна и Правилѡ у найманшемъ селу без два с[ве]щеника немогущїй бити.

3^{ро} Праздници по нашему с[ве]товосточному календару, кои от С[ве]тихъ Соборовъ предати есу, не сви допуштаются праздновати.

4^{то} Ми плачевно жалимо и у себе мислімо да коегѡ ради узрока сїя нова наредба намъ дается, что мы познаемо да никогда сему С[ве]тому Аустрийскому Царству невѣрни били есмо, а кваре се наше старе Привилегіе.

5^{то} Кое ове Привилегіе и контрактъ наши стари дедови и оцеви на зактеванї и писменное позиванїе с[ве]топочившаго Імператора Леополда Цесара, по Ихъ царскому обѣщанїю и контракту привлекалному, из нашегѡ старагѡ пребивалища и предѣловъ земнихъ, свое домове и грунтове изоставивши изъ подъ ига турецкагѡ некрщенаго, и у ово С[ве]то царство совъ всѣми своими фамилиами радуючи се наши стари прибѣгли есу, и крѣпко са оружиемъ противъ Турчина и други непрѣателя на битка и на война губили и умирали и вѣрно служили есу.

6^{то} Тако и ми нынѣ обѣщаемся предъ Б[о]гомъ да хоћемо нашимъ старимъ послѣдовати и вѣрно служити, зато что бы мы и с[ве]щенство наше и Цркве по оному старому привилегіалному контракту и царскому обѣщанїю у закону нашему грековосточному живили и Б[о]га молили. Препокорно Б[о]га ради пчачевно молимъ.

7^{мо} Пакъ, велика жалость сердцу нашему есть что ми очима нашима гledаюћи трудъ и подвигъ дедовъ и оцевъ котори они есу од свога сиромаштвазидали цркве на славу Б[о]жїю, а сада у запустѣнїе остаются, прямъ да филиаль м[о]н[ас]тыри есу. Обаче ми мислимо да Царскому величеству ни на какову шкоду били нису, за кое всепокорнѣйше съ плачевним сердцемъ просимо что бъ Слава Б[о]жїя у нима не престала. 8^{мо} За умираеми и сандуке закиванѣ. Весма се то намъ необычно види, а узрока ми никаковогъ не находимо. Что бъ по нашему старому обичаю кому то напредъ било.

9^{то} Сегѡ ради, препокорнѣйше Вашу еžцелленцијо и архїпастирство, Б[о]га ради, молимъ сїю нашу Інштанцијо в' мѣсто исти насы, с' моленїемъ плачевнїмъ все м[и]л[ос]тивѣйшой Нашой Царици Матери јавите, кое и надѣемся на Вашу архїпастырскую любовь и м[и]л[ос]ть, и от Ихъ цесаро-краљев[скога] велич[ества] всем[и]л[ос]тивѣйшее Матере Наше Царице, всем[и]л[ос]тивѣйшую Резолуцијо ожидаемъ радостно и пребиваемъ. У селу Лежимиру.

Препокорнѣйшая чада и раби

- + Ђураћ Проданович.
- + Стеван Бабић.
- + Петар Борић.
- + Еврем Степановић
- + Симеон Станимиров.
- + Стоић Недић.
- + Максим Бугарчић.
- + Риста Тадић
- + Арсен Стоишић
- + Михаило Станишић.
- + Тодор Станоичић.
- + Јоан Станишић.
- + Ђамиан Максимович.
- + Григорије Радоичин.
- + Ђерорђе Урошевич.
- + Кнез Мовсей Баић.
- + Ешкут Димитрије Маркович.

- + Стеван Остојић.
- + Стеван Михаило[в].
- + Јоан Сретић.
- + Вуја Белић.
- + Гаврило Кличарић.
- + Стеван Перић.
- + Июриша Лазин.
- + Никола Сремчић.
- + Ђукан Јоришић.
- + Димитрије Јанковић
- + Никола Влајкович.
- + Ђура Тодорович.
- + Петар Павлович.
- + Павел Катанович.
- + Антоније Станић.
- + Никола Атанасић.
- + Петар Јоришић.
- + Станко Стеванович.
- + Тодор Радукић.
- + Иља Иошић.
- + Петар Дмитрович.
- + Михаил Конјевић.
- + Евта Живанович.
- + Живан Крстић.
- + Петар Стеванович.
- + Јаков Крстић.
- + Марко Живанович.
- + Андреа Сандић.
- + Прока Илић.
- + Антоније Тешанович.
- + Аца Ивкович.
- + Иоан Латинчић.
- + Риста Груичков.
- + Исак Петкович.
- + Данило Петрович.
- + Дамиан Ковачевич.
- + Моисеј Буинович.
- + Лука Козодер.
- + Илја Радованович.
- + Коста Јанкович.
- + Михаило Кличарић.

+ Иоан Кличарић.
+ Гаврило Настић.
+ Петар Марић.
+ Михаило Остоин.
+ Стеван Ђорин.
+ Пана Пеичић.
+ Стојан Симеонов.
+ Марко Станкович.
+ Васа Катанович.
+ Моисеј Аксентић.
+ Јоан Ђорин.
+ Лазар Радоичин.
+ Силивестар Нићиворов.
+ Ђорђе Јанкович.
+ Коста Јанкович.
+ Рака Кнежевич.
+ Ђурађ Марић.
+ Петар Маџимович.
+ Аћимъ Антониев.
+ Тимотие Моловинац.
+ Иоан Панић.
+ Сава Дмитрович.
+ Арсен Тривунов.
+ Сава Попович.
И сва община села Лежимира (М.П.)

/На полеђини адреса/

Ихъ Езцелленций

Высокопреос[ве]щеннѣйшему и Высокодостойнѣйшему Г[оспо]д[и]ну
Г[оспо]д[и]ну Викентию Јоанновићу Видаку, Православному
Архиеп[ис]копу Карловачкому, и всего державахъ ихъ Цесаро-
Кралевских Ап[ос]толс[ких] Величествъ обрѣтающагося Славенѡ
Сербскаго и Валахійскаго Народа Митрополиту, и обоихъ Ихъ Цесаро-
Кралев[ских] Ап[ос]толс[ких] Величествъ Тайному Совѣтнику,
Г[оспо]дину и Архїпастырю, Намъ М[и]л[ос]тивѣйшему.

Понизнѣйше Прошеніе заjakоже вnterъ.

/Изнад адресе дописан је датум пријема документа/

У М[онастиру] Шишатов[цу], 19го јану[ара] [1]778го

(АСАНУК, МПБ, 1778/63)

Isidora Točanac Radović

COMPLAINTS OF SREM VILLAGES AGAINST THE 1777 REGULAMENT

Summary

The dissatisfaction of the Serbian population in the Habsburg monarchy culminated in 1777 over the changes in the organisation and internal relations of the Karlovci Metropolitanate, including in the field of national-church and cultural-educational life, introduced under the pressure of state authorities. Metropolitan Vićentije Jovanović Vidak was invited to the Court to explain in detail the reasons for the Serbs' dissatisfaction. During his stay in Vienna, he received a great number of complaints of Serbian municipalities against the reform and the Regulament – the law on the Serbian Orthodox Church adopted in January 1777. Based on the complaints received, he compiled a comprehensive petition and submitted it to the Court in February 1778. Three complaints of Serbian municipalities from Srem, presented in this paper, were also part of well-organised and coordinated activities against the reform. The timing of the complaints from the villages of Jazak, Grabovo and Ležimir shows that the activities of the Serbian municipalities began before the Metropolitan departed to Vienna, confirming that he was behind the protest. The documents contain general remarks of the Serbs against the reform, including the aspects especially burdening each of the municipalities. What is particularly important is that the documents were signed by all adult male inhabitants.

Keywords: church reform, Regulament, Serbian Orthodox Church, Karlovci Metropolitanate, Metropolitan Vićentije Jovanović Vidak, Jazak, Grabovo, Ležimir, Habsburg Monarchy, 18th century.

Чланак примљен: 29. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 08. 07. 2016.

Срђан КАТИЋ*

Историјски институт
Београд

Татјана КАТИЋ*

Историјски институт
Београд

Радомир Ј. ПОПОВИЋ*

Историјски институт
Београд

ОБНОВА ЦРКВЕ У МАЧВАНСКОЈ ЦРНОЈ БАРИ

1781. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду је приложен османски документ из категорије илама од 2. јула 1781. године о обнови цркве у Црној Бари у Мачви. Документ се чува у Архиву Председништва Владе Републике Турске у Истанбулу и сведочи о процедуре обнове хришћанских богомоља у 18. веку, али и о функционисању османске власти у Београдском пашалкуку. Црква у Црној Бари једна је од најстаријих цркава у Мачви, саграђена је вероватно почетком 18. века. Турци су је уништили у време Првог српског устанка. Поново је саграђена 1927. године.

Кључне речи: илам, 1781, црква, Црна Бара, Мачва, валија, кадија.

Црна Бара захваљујући књижевном делу Јанка Веселиновића једно је од најпознатијих мачванских насеља.¹ У османским пописима из

* srdjan.katic@iib.ac.rs

* tatjana.katic@iib.ac.rs

* radomir.popovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030) и *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ „На северозападној страни Мачве, баш у самом кључу, где се Дрина у Саву улива, лежи Црна Бара. То је старо село. Прича вели да се негда звало Јордан. Ту се,

16. и с почетка 17. века село Црна Бара не наводи се међу селима нахије Горња Мачва у Зворничком санџаку.² У дефтерима се, уместо села, помиње само бара Црна Бара, поред друма који је од скеле на Сави код Митровице водио у правцу југозапада, а која нема везе са данашњим селом.³ У историјским изворима о овом селу, као за већину мачванских села, више се зна од времена аустријске окупације Србије (1718–1739). У том раздобљу у Црној Бари налазио се погранични одред српске народне милиције под командом знаменитог Вука Исаковића.⁴ Положај Црне Баре описује аустријски ухода Перетић осамдесетих година 18. века.⁵ За време Првог српског устанка у Парашница код Црне Баре налазила се устаничка добровољачка војска, „голи синови“ Зеке буљукбаше, што је описано у Веселиновићевом роману *Хајдук Станко*.

у једној дринској отоци, Старачи, која изнад села тече, удавила девојка, јединица у мајке, која беше са мајком, у госте. Кажу, да је мајка тако тужно нарицала да нико ко ју је чуо не могаше заборавити њене запевке. У запевци назвала је отоку „Црном баром“, а околна села назваше и сам Јордан тим именом“ (Ј. Веселиновић, *Хајдук Станко*, Народно дело, Загреб 1933, 4).

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul, *Tapu Tahrir Defterleri* (TD) 260, s. 229–255; TD 743, s. 185–213; A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Srpska akademija nauka i umetnosti, Građa knjiga XXVI, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Sarajevo 1986.

³ TD 260, s. 230–231; TD 743, s. 186–189.

⁴ Горњи књижевни опис употребљује извештај гувернера аустријске окупационе управе у Србији Александра фон Виртемберга Дворском ратном савету 29. децембра 1725. године у којем је наведено да чета капетана Вука Исаковића са седиштем у Црној Бари броји осамдесет наоружаних људи који чувају границу од Црне Баре на северу до Бадовинца на југу. На том простору биле су следеће стражарнице: Јордан, Црна Бара, Лазарет и Бадовинци. У извештају је наведено да је Јордан „прва стражарница“ и да се налази код Јордана на реци Дрини, „и то између две баре, од којих се једна зове Дриница, а друга Црна Бара, одакле се контролише терен један час хода, десно од Раче, где се Дрина улива у Саву, односно један час лево, према Црној Бари.“ Друга стражарница је код „села Црне Баре, које је удаљено од Јордана отприлике 1 час хода. Између Црне Баре и реке Дрине је лепа равница, од чије земљорадње и сточарства може да се живи“ (С. Пецињачки, *Распоред домаће милиције аустријске краљевине Србије у 1725. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку VIII (1977) 41; Исти, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку VII (1976) 178.

⁵ Д. Пантелић, *Војногеографски описи Србије пред Кочину крајину од 1783. и 1784. године*, Споменик СКА LXXXII 64 (1936) 137.

Црква у Црној Бари једна је од најстаријих цркава у Мачви. У историографској литератури и периодици о њеној прошлости није написана ниједна студија, док у народном предању постоје нејасне представе о њеном постојању.⁶

Из постојећих објављених извора и литературе извесно је да је црква у Црној Бари постојала пре 1715. године. Наиме, администратор Ваљевске епархије Андреј Јоакимовић у извештају београдско-карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу оставио је детаљан опис црнобарске цркве средином тридесетих година 18. века – о чему ће бити још речи – наводећи да је антиминс (четвороугаона тканина у којој су умотани и ушивени делови светитељских моштију) у црнобарској цркви године 1715. освештао тадашњи епископ Јоаникије Мартиновић.⁷ С обзиром на то да се Црна Бара не помиње у османским документима 15. и 16. века, то значи да је село Црна Бара основано током 17. или најкасније почетком 18. века.

Црква је постојала током 18. века, о чему сведочи и овај османски документ, све док је Турци нису срушили за време Првог српског устанка 4/16. маја 1809. године.⁸ После завршетка Другог српског устанка мачвански старешина Симо Катић Прекодринац је у Глоговцу, селу у којем је живео, саградио нову цркву 1817. године.⁹ Црнобарски свештеници су током

⁶ Садашњи свештеник у Црној Бари Иван Полић саопштио нам је да у цркви не постоји летопис, али зна да се према усменом предању стара црква налазила на локалитету Црквине, код старог гробља у Црној Бари. У летопису Цркве Св. Петра и Павла у Глоговцу пише да је између села Црна Бара, Глоговац и Црнобарски Салаш, на локалитету Црквине, постојала црква која је због упада Турака после 1817. срушена, а део цркве је преко ноћи пренет у Глоговац. То је наводно учинио старешина Сима Катић (Т. Марковић, *Царске двери у Народном музеју у Шапцу: део иконостаса некадашње црнобарске цркве, рад зографа Стојана Поповића*, Museum. Годишњак Народног музеја у Шапцу 1 (2000) 210). Прото Хација, *Освећење цркве у Црној Бари*, Весник, недељни црквенополитички лист VIII, 32 (1927) 1–3; *Енциклопедија православља*, III, П–Ш, Београд 2002, 2077.

⁷ Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*, Споменик СКА XLII (1905) 156; Љ. Стошић, *Речник црквених појмова*, Београд 2006, 19.

⁸ Приликом освећења цркве у Црној Бари у септембру 1927. прота Михаило Вучетић навео је следеће: „Турци су је у сваком сукобу рушили и палили. Последњи пут порушена је, како један запис на једној старој књизи црквеној гласи, 4. маја 1809“ (Прото Хација, *нав. дело*).

⁹ Познати српски књижевник Јоаким Вујић током свог боравка у Глоговцу 1827. године састао се са Катићем, који му је казивао да је прву цркву у Глоговцу саградио у време Првог српског устанка. Ту цркву су Турци уништили 1813. године,

19. века службу вршили у глоговачкој цркви која је тако постала матична црква за околна села: Црну Бару, Баново Поље, Совљак, Клење, Црнобарски Салаш и житеље карантине на Рачи.¹⁰ Када је глоговачка црква затворена 1912. године, служба у Црној Бари вршена је у школској учионици. Садашња црква посвећена Вазнесењу господњем свечано је освећена 1927. године.¹¹

Горепоменути извештај из средине тридесетих година 18. века омогућава нам да реконструишимо изглед цркве у Црној Бари. Дакле, црква је била посвећена Св. Ђорђу. Грађена је од ћерпича и покривена је храстовом шиндром. Црква је била дуга око 13 метара, широка 5, 5 метара и висока око 2, 8 метара. Имала је двоја врата: са запада и севера и по два прозора у олтару („по стари обичај постављени“) и наосу. Звонара са једним звоном налазила се поред цркве. На цркви су била два крста док се један крст налазио на звонари. Црквена порта била је „добро“ оgraђена и у њу се улазило кроз двоја врата. Унутрашњост богомольје била је скромна: патос од цигала и свод од дасака. Женска припрате била је оgraђена даскама. Олтар је био преграђен са обе стране ћерпичем, циглом и даскама. На олтару су била троја врата, једна царска. Царске двери су биле „изображене“ и на њима је било представљено „благовећање пресв. Богородици, доста лђе.“ На десном иконостасу икона Христова „на велико коло“, на левом иконостасу икона Пресвете Богородице, а

па је Катић са дозволом Јеврема Обреновића основао нову „от дрва повелику цркву“ посвећену Вознесенију Христовом (Ј. Вуjiћ, *Путешествије по Србији 1827. године*, друга књига, Београд 1902, 81–82). У списку који је командат Подринско-савске команде Јованче Спасић послao кнезу Милошу 23. фебруара 1837. године (по старом календару) о саграђеним црквама у Мачви за време владавине кнеза Милоша наведено је да је црква у Глоговцу сазидана 1817. „общтенственим“ трошком (М. Васиљевић, *Мачва, историја, становништво*, Богатић 1996, 137). Према усменом предању, делове срушене црнобарске цркве у Глоговац је пренео Сима Катић у чему су му помогли Пантелија Глигорић, Никола и Димитрије Милосављевић и неколико људи из Бадовинца „којима је Сима Катић обећао дати звоно и двери из црнобарске цркве (Т. Марковић, *нав. дело*, 210).

¹⁰ Глоговачкој цркви 1879. године припадале су следеће парохије: бановопольска са свештеником Светиславом Милиновићем, клењачка – Данило Дукић, црнобарска – Михаило Вучетић и глоговачка -Милош Веселиновић (Г. Васин, *Свејтенство шабачке епархије по попису из 1879. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXV (2015) 268). Видети приповетку Јанка Веселиновића, *Недеља, један дан из живота глоговачке цркве*, Весник српске цркве VI, св. 3 (1895) 231–243.

¹¹ Прото Хаџија, *нав. дело*; *Енциклопедија православља*, III, 2077.

изнад двери икона са представом Христове молитве са 12 апостола. Испред двери је постављен крст на којем је у средини представљено распеће Христово, док је с леве стране крста представљена Богородица, а са десне стране Јован Претеча. У цркви су се налазила још два цвета, и по два дрвена и гвоздена чирака. На налоњи (покретан сточић, с косом површином) налазило се још 14 мањих икона, полијелеј (свећњак) за дванаест свећа био је од туче и под њим се налазило „нојево јајце“. У олтару се налазила мала камена трпеза, коју је 1732. освештала епископ ваљевски Доситеј Николић, плаштаница и поменути антимис у којем су се налазиле мошти мученика [није наведено којих]. На антимису се налазило јеванђеље, дрвена кутија и св. тело, литургија на руском. Проскимијија (северни део олтара) била је усечена у зид и ту се налазио чаршав од платна и два тучана чирака. Путир (чаша) и дискос (тањир на којем се за време литургије налази хлеб) су били од лима, гвоздена кашика, аер (заједнички покривач за дискос и путир) и дарци (покривач за свете дарове) су нови и сачињени су од црвене свиле, опшивене „сребрном“ чипком. Свештеничка одежда била је сашивена од беза, стихар (свештеничка хаљина равног кроја) од црвене свиле, фелон (дугачки свештенички огртач без рукава) од зелене свиле, а наруквице од зелене свиле, епитрахиль је био нов. Црква је имала „умивалницу“, крстionицу и анафронику (тас за нафору) од бакра, „укрупац“, „ибричић“ и три тучана кандила. Од црквених књига црнобарска црква је располагала са два октоиха, једним апостолом, цветним триодом и фарисејским триодом на руском језику и једним зборником на српском. Црквени барјак био је на „мусулу изображен.“¹² Свештеник црнобарски био је у то време Павел (Павле).¹³

После аустријско-турског рата 1737–1739. године већина манастира и цркава су порушени или запустели. Султановим ферманом 1766. године укинута је Пећка патријаршија. Јурисдикција над српским црквама и манастирима у Османском царству пренета је на Васељенску патри-

¹² Д. Руварац, *нав. дело*, 156.

¹³ У једном другом документу који се односи на списак цркава и свештеника у Ваљевској епископији у Мачви су постојале цркве у следећим селима /у загради је наведен број кућа у селу/: Табановић (28) – поп Мојсије; Дреновац (17); Прека Бара (16); Велики Метковић енорија манастира Чокешина (16); Богатић (36); Змињак (25); Шанац Прњавор (80), енорија Чокешине; Липолист (16), Бела Река (4); Шанац Черна Бара (70) – поп Павел; Ноћај (20) – енорија попа Симеона (Н. Радосављевић, *Ваљевска епископија у Извештају из 1735.*, Гласник. Историјски архив Ваљево 31 (1997) 38–51; Исти, *Ваљевска епископија 1718–1739.*, Гласник. ИАВ 32 (1998) 9–33).

јаршију.¹⁴ Поправка и обнова оронулих и у елементарним непогодама оштећених или порушених цркава, уопштено је била дозвољена у Османском царству, али уз изричиту дозволу и под тачно одређеним условима. Најважнији од њих био је да изведени радови ни на који начин не наруше првобитно стање.¹⁵

Документ који доносимо у прилогу налази се у Архиву Председништва Владе Републике Турске у Истанбулу у збирци аката који се тичу верских послова немуслмана и њихових задужбина.¹⁶ У питању је извештај кадије Шапца у вези цркве у селу Црна Бара, састављен 2. јула 1781. године, чији је један примерак послат београдском везиру, а други (овај који представљамо) централним властима. Дипломатички се сврстava у категорију илама (*i'lām*) – судских извештаја са предлогом за решење проблема које кадија или његов заступник, најб, упућују вишим инстанцама власти.¹⁷

Процедура издавања дозволе зависила је од обима посла. За мање поправке дозволу је обично издавао највиши државни орган дотичног подручја – валија. За веће грађевинске интервенције поступак је био знатно дужи и сложенији. Најпре се тражила законска основа тј. правно мишљење (фетва) о томе да ли је поправка цркве у складу са шеријатом. Затим би кадија на лицу места утврдио потребан обим радова, након чега би валији поднео молбу за издавање дозволе. Овај би кадијину молбу, уз свој предлог, проследио централним властима. По доношењу позитивног решења у престоници, односно издавања фермана, валија би издао своју бујрулдију да је поправка цркве одобрена. На основу тога би кадија

¹⁴ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 (управа Васељенске патријаршије)*, Београд 2007, 372. У Шабачкој нахији оштећене цркве и манастири су постепено обнављани. Најпре је 1756. обновљен манастир Каона. Обнављање Чокешине завршено је 1786, у време митрополита Јоакима (Р. Тричковић, *Шабац и његова нахија од 1740. до 1804. године*, у: Шабац у прошлости I, Шабац 1970, 362–363).

¹⁵ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 21.

¹⁶ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Gayr-i Müslimler Dinî ve Hayrî İşler Kalemi Belgeleri (A.DVN.KLS) dosya 1, vesika n. 37.

¹⁷ Иако је сâm документ насловљен као маруз (*m'arūz*, поднесак, извештај) не може се сматрати обичним марузом управо зато што садржи кадијин предлог за решење проблема. Опширије о иламу, марузу и другим документима в. Д. Бојанић-Лукач, Т. Катић, *Османска документа о продаји турских имања кнезу Милошу Обреновићу*, Мешовита грађа 26 (2005) 93–99.

саставио документ којим обавештава владику и остале да је ферманом и бујрулдијом поправка цркве одобрена.¹⁸

По завршетку радова, на лице места је излазила за то посебно формирана комисија, која је утврђивала да ли је поправка извршена у складу с постављеним условима. Комисија је састављала извештај и подносила га кадији, а овај би га, уз своје мишљење, проследио валији. Управник провинције би затим издао бујрулдију којом се потврђује да је дотична поправка у складу са законом и да нико нема права да врши додатне провере.¹⁹

У случају цркве у Црној Бари, јасно је да је дошло до неслагања међу члановима комисије, по свему судећи због покушаја мубашира – инспектора кога је поставио београдски везир, да изнуди мито. Наиме, још пре него што је комисија саставила заједнички извештај о поправкама црнобарске цркве, он је послao валији своје издвојено мишљење да је црква проширена и подигнута у односу на првобитно стање.²⁰ С обзиром да је београдски везир након тога издао наредбу да се приведу становници села Црна Бара и других околних села, јасно је да је стао на страну свог мубашира. Кадија Шапца је у овом случају морао да се обрати и централним властима јер је претила опасност да људи, у страху од затвора и других казни, напусте своја села.²¹

¹⁸ О. Зиројевић, *нав. дело*, 27.

¹⁹ Исто, 28.

²⁰ О сличним примерима злоупотреба мубашира в. исто, 29.

²¹ Локалне кадије су често биле принуђене да се обраћају директно Порти, реагујући на препреке које су локалне власти постављале приликом обнове цркава. R. Gradeva, *Ottoman policy towards Christian church buildings*, Études balkaniques 4 (1994) 23.

* * *

M‘arūz-ı abd-i dā‘ī-i devletleridir ki

Bögürdelen kal‘asında sākin ulemā ve sulehā ve serdengeçdi ağaları ve ālemdārān ve ocak ihtiyarları ve sā‘ir tavāif-i askeriye ve alāka ashābları bācem‘ihum Meclis-i şer‘a gelüp takrīr-i kelām eylediler ki Kara Bara karyesinde [2] ta‘mīr ve termīm olinan kenisanın keşf-ü-teftīşī bābında bundan çend-rûz mukaddem buyuruldu-ı hazret-i veliyy-ün-ni‘amī sādir ve ta‘yīn buyurulan mübāşir ma‘rifetile ve ma‘rifet-i şer‘ ve zābitān ve cümle [3] ittifākile kenisa-i merkūme mahallinde keşf ve hey‘et-i asliyyesinden ziyyāde tevsi‘ ve terfi‘ i zāhir olmayub vaz‘-i kadīmesi üzre vālī-i sābık buyuruldisile ancak ba‘zı yerleri [4] termīm ve bilā muhdes olduğu hākk-i pāy-i veliyy-ün-ni‘amīye i‘lām olnmışken mübāşir-i mumāileyh hevā-yı nefsānīyyesine tābi‘ ve cümleizi tekzīb sevdāsile hafiyeten tahrīrâtını tesyīr ve karye-i mezküre ile civār [5] karyelerinin söz sāhibleri ihmārlarına tekrār buyuruldu ısdār itmekle fukarā-yı ra‘iyyet havfa tābi‘ ve kararlarını semt-i firāra tebdil ve perişān olacakları emr-i bedīhī olmağla [6] bu husūsda fukarā-yı ra‘iyyetin ihmārları afv ve safh olnmak niyāzında olduğımızı Divān-i Belgrad'a i‘lām idivir diyü istidā ve istirhām itmelerile fi‘l-hakīka kenisa-i merkūme mukaddemā [7] ma‘rifet-i şer‘ ve mübāşir ve cümle ma‘rifetlerile keşf olındıkda ta‘mīrlerde zerre kadar tevsi‘ ve terfi‘ ve muhdes nesnesi bulunmadığı bu fakīrin ‘ilmi dahi muhīt olmağın vāki‘ü'l-hāl bi‘t-tazarru‘ [8] ve ‘l-ibtihāl huzūr-ı āsafānelerine i‘lām olındı. Bākī emr ü fermān Dergāh-ı mu‘addelet unvanındır. Hurrire fi‘l-yevmi‘l-āşir min Recepbi‘l-ferd li-sene hamse ve tis‘in ve mi‘e ve elf (10. Recep 1195.).

Ed-dā‘ī li‘d-devām-i ömr ü devletiküm el-ālī

Mustafā Kürkçü-zāde el-kādī bi-kazā-i Bögürdelen

Превод

Извештај слуге који се моли за Ваше превасходство је следећи:

Становници тврђаве Шабац, улема и правоверни, аге серденгечтија²², заставници, ветерани јаничари и остали родови војске, као и власници читлука²³, дошли су сви заједно на шеријатски суд и изјавили:

²² Припадници јаничарског оџака задужени за најопасније ратне задатке.

²³ У оригиналу *alāka ashābları*, особе које имају интерес, заинтересована лица. Термин се односи на поседнике земљишта или другог непокретног добра са тапијом, најчешће власнике читлука тј. читлук сахибије.

„Пре извесног времена издата је бујрулдија Његове екселенције доброчинитеља [бендерског везира] у вези провере и процене поправки цркве у селу Црна Бара. Тада је, под надзором за то одређеног мубашира, у присуству кадије, забита и у договору са свима осталима, на лицу места извршена инспекција речене цркве. Утврђено је да у односу на првобитни облик није ни проширена нити подигнута у висину. У складу са старим уговором²⁴ и са бујрулдијом бившег валије, само су неки делови поправљени и ништа ново није додато.

И док смо се спремали да о томе обавестимо доброчинитељев „прах под ногама“²⁵, горепоменути мубашир је злонамерно, са жељом да све нас представи лажовима, тајно послao своје извештаје, после чега је поново издата бујрулдија, овај пут да се приведу људи из реченог села [Црна Бара], као и из околних села. Када је заповест обзnaњена, сирота раја, обузета страхом, одлучила је да крене путем бекства и да се растури, па ми одмах о томе извештавамо бендерски Диван и преклињемо га да одустане од привођења сироте раје.“ Тако рекавши, поднели су молбу и затражили правду.

Истина је да речена црква није ни за мрву проширена нити повишена приликом поправки, што је већ раније утврђено под надзором суда, мубашира и свих осталих. Пошто према сазнању овог сиромаха [шабачког кадије] ништа ново није дограђено, понизно и скромно се обавештава Ваше везирско присуство о правом стању ствари. Што се тиче осталог, заповест и ферман припадају Праведној Порти.

Написано на десети дан јединственог Реџепа године хиљаду сто деведесет и пете. (2. 07. 1781.)

Онај који се моли за Ваш дуг живот и највећу срећу Мустафа Џурчизаде, кадија Шабачког кадилука.

²⁴ Мисли се на такозвани „Омаров договор са сиријским хришћанима“, који исламска традиција приписује халифи Омару I (634–644) или Омару II (717–720), а који представља оквир за регулисање односа између мусиманске државе и њених хришћанских поданика. Четири сунитске правне школе различито су интерпретирале и тумачиле одредбе горепоменутог уговора. Абу Ханифа, утемељивач ханефитске правне школе, владајуће у Османском царству, дозвољава обнову оштећених цркава и синагога под одређеним условима. На основу тог става су османски шејхулислами издавали позитивне фетве за поправке немусиманских богомоља. Опш. в. R. Gradeva, *nav. delo*, 16–17, 24–25; О. Зиројевић, *nav. delo*, 15, 20.

²⁵ Уобичајена фраза која се користила као израз поштовања и понизности.

سوسنیه ای و نشیر لر
 بکاری خانه سند و عای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری و ساره کلوفن هر کلر و علاوه بر اینه ری بکام مملکتی هر کلر و کلوب نوی کامه ای دیده کو و مهاره
 بکاری خانه سند و عای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری و ساره کلوفن هر کلر و علاوه بر اینه ری
 نمی و نیم و نهاده ای کلش و قیچی شی بکاری خانه سند و عای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری
 آنها خانه کیک : از قدم قلده کیک و عیشت اصله کنده زایه تو سمعه و تزییه کامه ای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری
 نیزه و نیزه داده ای کلش ای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری
 قدر بیک سوز صدیک اهه ای بر نه کار موله ای صدرا ای چکل فونه ای عیشت چو گویا چو و فرازی شیعت فرازه شمه غریه و مرشدناها ای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری
 بو حصده فوتا، رعیتک احضا ای زیغ و غصه ای و کنیت نیزه ای زنده ای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری
 بو نیزه و پیکش و جلو و شکر کامک ای و زنده قدره یعنی زنده ای و ملکی و فارزی و عالیه ای و جاق اینه ای ری
 و الیمال حضور احضا ای زنده ای و زنده دکاهه معلت عنوانکاره خری الیوم المیتم رجیبه الیود سنه خرس و دسته دین و داشه باله فرن

الدعا لام عمر و دلسکم الحکما
 مهره کو کیه ای الکھی احضا بکاری

Srđan Katić, Tatjana Katić, Radomir J. Popović

**RESTORATION OF THE CHURCH
IN THE MAČVA VILLAGE OF CRNA BARA IN 1781**

Summary

The document that we present here is housed in The Ottoman Archives of the Prime Minister's Office in Istanbul (İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Gayri-i Müslimler Dinî ve Hayrı İşler Kalemi Belgeleri (A.DVN.KLS) dosya 1, vesika n. 37). That is the report of the kadi of Šabac relating to the restoration of the church in the Mačva village of Crna Bara compiled on 2 July 1781. It is diplomatically classified into the category of *ilams* (*i'lām*) – court reports with the proposal to solve a problem, submitted by a kadi or his representative naib to higher authorities. The procedure of the permit issuance depended on the scope of the work. The permit for smaller repairs was usually issued by the vali – the highest state authority for a particular area. Upon the completion of works, a commission would go to the scene, draw up a report and submit it to the kadi. The kadi would forward it, along with his opinion, to the vali. The governor of a province would then issue the *buyruldi* confirming that the repair was in line with law and that no one had the right to make additional inspections. In the case of the restoration of the church in Crna Bara, members of the commission disagreed because the mubashir, appointed by the Belgrade vali, tried to extort a bribe. Namely, even before the commission prepared a joint report on repairs of the church in Crna Bara, the mubashir sent to the vali a separate opinion that the church was expanded compared to its previous state. As the Belgrade vizier then ordered that the inhabitants of Crna Bara and the surrounding villages be apprehended, it is clear that he sided with his mubashir. In this case, the kadi of Šabac had to address the central authorities as the danger loomed that people would leave their villages, fearing prison and other punishments.

The church in Crna Bara is one of the oldest churches in Mačva. It existed in the 18th century, as attested by this Ottoman document as well. The Turks destroyed it at the time of the First Serbian Uprising on 4/16 May 1809. After the Second Serbian Uprising in 1815, instead of Crna Bara, a church was built in the neighbouring village of Glogovac, where the priests from Crna Bara served during the 19th century. The present-day church in Crna Bara is dedicated to the Ascension of the Lord and was officially consecrated in 1927.

Keywords: *ilam, 1781, church, Crna Bara, Mačva, vali, kadi.*

Чланак примљен: 30. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 04. 08. 2016.

МЕШОВИТА ГРАЂА, књ. XXXVII стр. 67–84

MISCELLANEA, vol. XXXVII pp. 67–84

УДК: 314.117:338.012(497.113)“1812/1813“

Нино ДЕЛИЋ*

Историјски институт

Београд

СУМАРНИ ПОПИСИ ВОЈНИХ КОМУНИТЕТА ПАНЧЕВО И БЕЛА ЦРКВА ЗА 1812. И 1813. ГОДИНУ**

Апстракт: У раду су представљени сумарни пописи за војне комунитетете Панчево и Бела Црква за 1812. и 1813. годину. Пописи, који се чувају у Ратном архиву у Бечу, садрже податке о структури становништва и привреде (верска припадност становништва, занати, привредни објекти, земљишни и сточни фонд) као и о финансијским приликама комунитета. Документа омогућују бољи увид у унутрашње прилике поменутих урбаних целина и праћење њиховог развоја током прве половине 19. века.

Кључне речи: пописи, Хабзбуршка монархија, војни комунитети, Банатска војна крајина, Панчево, Бела Црква, статистика, демографија, привреда, 19. век.

Боље сагледавање демографских промена, као и општих друштвених и привредних прилика у војним комунитетима 19. века, није могуће без коришћења квалитетних статистичких извора. У ту сврху представљамо сумарне пописе за банатске војне комунитетете Панчево и

* nino.delic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

Белу Цркву за 1812. и 1813. годину, који се чувају у Ратном архиву у Бечу.¹ Оба комунитета су имала посебан значај за српски народ у Хабзбуршкој монархији. Срби су у ова два града створили бројне и утицајне заједнице које су у 19. веку одиграле значајну улогу у политичком и културном животу јужноугарских Срба. У време Првог и Другог српског устанка, како су се оба комунитета налазила у непосредној близини границе са Османским царством и устаничком Србијом, ратна дешавања су непосредно утицала на развој прилика у оба града. Панчево је због свог директног положаја на Дунаву служило као мост за размену информација, роба али и људи између две државе. Многи српски устаници су долазили у град настојећи да обезбеде храну, оружје и друге потребе за Србију, потпомажући тиме развој трговине. У време српских пораза, стотине породица је прелазило Дунав и налазило уточиште у Банатској граници, посебно на самом почетку и у време коначног слома Првог српског устанка. Тако су се током 1813. године у Панчеву нашле 73 избегличке српске породице. У Белој Цркви је насељавање Срба текло слабијим интензитетом, па је тако у периоду 1810–1811. одобрено насељавање укупно 22 српске породице са укупно 106 лица. Аустријске власти су настојале избеглице расподелити по читавој граници, али су морале допуштати и насељавања по комунитетима.²

Структура пораста броја становника у оба комунитета током прве две деценије 19. века уочљива је уколико упоредимо податке из различитих година, користећи се и представљеним сумарним пописима.

¹ Документа се чувају у: Österreichisches Staatsarchiv (OESTA), Kriegsarchiv (KA), Zentralstellen (ZSt), Wiener Hofkriegsrat (HKR), Hauptreihe (HR), Akten, Karton (Kt.) 3428, 1814 B 112/3.

² С. Милекер, *Историја Града Панчева*, Панчево 1925, 76; М. Томандл, *Панчево и Први српски устанак*, Прилози за политичку, културну и привредну историју Војводине 4 (1954) 16, 22–29; Р. Штегер, *Бела Црква у XVIII и XIX веку*, Нови Сад – Бела Црква 1982, 21–22.

Домаће становништво Панчева и Беле Цркве 1795–1819.³

година	Панчево		Бела Црква	
	Укупно становника	Православних становника	Укупно становника	Православних становника
1795/96 ⁴	4.588	3.232	3.304	1.286
1812	7.097	5.327	4.275	1.954
1813	7.269	5.426	4.317	1.971
1817	8.588	-	4.737	1.949
1819 ⁵	8.275	6.314	4.770	1.940

У случају Панчева, укупно становништво се увећало за 80%, а удео православних житеља је скочио са 70% на преко 76% у посматраном периоду. У Белој Цркви је забележен пораст броја становника за 44%, али је удео православног становништва остао на оквирним 40% (с изузетком 1812/1813. године када је достигао око 46%). Треба напоменути да православно становништво у Белој Цркви није било само српско, већ и румунско.⁶

Пописи сведоче и о одређеним променама друштвених и привредних структура, што је посебно уочљиво у случају Панчева, где је између 1812. и 1813. године нагло порастао број уметника, надничара и дућанских помоћника, као што је и значајно повећан број становника са

³ Домаће становништво чини домицилно правно становништво у које су убрајани и одсутни грађани, а истовремено нису укључени ефективно присутни туђинци (грађани из других аустријских круновина) и страни држављани. Извор: С. Милекер, *нав. дело*, 65, 81; Н. Делић, *Попис Банатске војне границе 1819. године*, Мешовита грађа 35 (2014) 71, 76; Р. Штегер, *нав. дело*, 252; F. Milleker, *Kurze Geschichte der Stadt Belacrkva (Weißkirchen) im Banat 1355–1918*, Belacrkva 1922, 16.

⁴ За Панчево се број становника односи на 1795, а за Белу Цркву на 1796. годину.

⁵ Постоје одређене разлике у подацима за ову годину у појединим изворима. Милекер наводи за Панчево већи број становника него што стоји у попису за Банатску војну границу (разлика је вероватно последица што Милекер није одузимао туђинце и странце). Штегер наводи незннатно већи број становника Беле Цркве од пописа Банатске војне границе. Разлике, међутим, не мењају исказане трендове на битан начин. С. Милекер, *нав. дело*, 81; Р. Штегер, *нав. дело*, 252; Н. Делић, *нав. дело*, 71, 76.

⁶ У Панчеву је 1819. године био укупно 521 Румун (румунски говорећих) који су били већински православни, мада је један број свакако био и грчко-католичке вероисповести. Исте године, у Белој Цркви је живео 551 Румун (према подацима Штегера било их је чак 730) који су тада чинили значајну заједницу у комунитету. Н. Делић, *нав. дело*, 76; Р. Штегер, *нав. дело*, 23, 252, 260.

грађанским правом (истовремено са смањењем броја страних држављана). Ови подаци указују на снажан прилив као и брузу интеграцију миграната (превасходно српских избеглица), за разлику од Беле Цркве за коју пописи не исказују сличан тренд.

Осим информација корисних за демографска истраживања, пописи садрже и податке о привредним приликама попут сточног и земљишног фонда, броју и врсти привредних објеката (млинови, кошнице), пореским приходима и оптерећењима (са наведеним пореским стопама за поједине категорије) и друго.

Оригинална документа пописа су сачињена у табеларној форми на прописаним формуларима за сваки комунитет посебно на великом и јединственом комаду хартије (расклопивом формулару). У случају Панчева штампани формулар је попуњен руком, док је за Белу Цркву он комплетно израђен руком. Оба документа су на немачком језику и исписана су курентом. Редослед и називи рубрика су код оба пописа у суштини идентични, а нешто веће разлике се налазе само у делу који се односи на пореска оптерећења.⁷ У случају навођења јединица површине, већим фонтом су означена јутра (Joch) а мањим фонтом четворни хвати (Quadratklafter).⁸ Транскрипцију смо извршили према оригиналу без уношења граматичких или других исправака. Наше интервенције су означене угластим заградама. Објашњења мање познатих термина који су кориштени у табелама налазе се у напоменама.

⁷ Једина значајна разлика у формуларима за Панчево и Белу Цркву у првих 65 рубрика се односи на рубрику „Verwandschaft“ која у случају Беле Цркве не постоји. Приметне су и неке ситне разлике у формулатији појединих рубрика што је објашњено у напоменама. Веће разлике постоје у делу о пореским приходима и оптерећењима, што је последица специфичности пореских система сваког комунитета.

⁸ Четворни хвати се наводе у формату „xxxx/....“, где „x“ означава број хвати а „....“ представља скраћену варијанту за „1600“ (једно јутро садржи 1600 хвати). На пример: „500/....“ заправо значи „500/1600“ (500 хвати од 1600).

Panesova!		Conscriptions: Summarium pro anno militaire. 1813.			
Neuer Konscripzioni n[ume]rus.		Name		Diese bestehen in	
Alter Konscripzioni n[ume]rus.		Familien		V erwandschaft	
Aerrial oder öffentliche Gebäude	Die behauseten	Die unbehauseten	Kontribuenten	Eimes jedem individui Alter.	Stand, Profession, oder sonstige Naturungsgewerb
4 1187 448	-	Mit Ende Oktober 1813. sind vorhanden Laut Conscriptions -Extract ... und mit Ende Oktober 1812.	480 1155	.	1134 558 1557 45 225 5 3 . 64 3591
4 1183 496	-	299 1265	.	1128 596 1441 45 220 5 2 . 64 3501	
.	4 .	Mithin zeugt sich im Jahr 1813 Mehr	181 . . . 6 . 116 . 5 . 1 . . 90		
.	.	42	Weniger	110 . . . 38	
Summa des männlichen Geschlechts.					

(Pancsova) Conscriptions: Summarium pro anno millesimo. 1813.)

Bevölkerungs stand	männlich	Religion	Unter diesen befinden sich										
			Gewerbetreibende										
1800	1791	Weibliches Geschlecht überhaupt	Summa des ganzen Seelenstandes	Katholisch	Sonst katholisch	Juden	Ohne Gewerblebende Honoratiões.	Kauf oder Handelsleute.	Krämer oder Dutjämisten [1]	Künstler oder Professionisten	Gast oder Schenkwiirthé	Ackerleute	
1725	1776	Witwer und Ledig.	Verheirathet.	Griechisch. r. nicht. u. mire.	Griechisch. r. nicht. u. mire.							Von sonstigen Nah rungsge wébre	
75	15	82	172	77	99	.	14	11	.	29	2	6	Aus k. k. Erbländen
.	4	.	.	1	.	.	Von fremden Staaten auswärtige
Sigl. Pancsova den 11 ^{ten} November 1813.			Hauptmann und Bürgermeister										

[1] Dutjämisten: очигледно србизам који значи „ханџије“.

Grund		an Habschaften																
Aecker.	Wiesen.	Weingärtner	Zwespenhäusern	Obst und	Summa der	Gründe	Zur Arbeit	Zur Zucht	Kühe	Kälber	Schafe	Borstenvieh inclu. 1 Jahr alt.	Waxpressen	Brandweimkessel.				
							Zur Arbeit	Zur Zucht	Ochsen	Gaib[2]	Gaib[2]	Bienenstöcke oder Körbe	Borstenvieh inclu. 1 Jahr alt.	Waxpressen	Brandweimkessel.			
1187	600/1600 5652	1004/... 4492	1100/... 24	Hutwaid...2394. 1275/.... <u>10757. 29/....</u> 13151. 1304/....	525/... 587	1487	875	644	.	1287	336	5827	.	1824	1807	3	18
1183	600/... 5652	829/... 4498	1100/... 24	Hutwaid...2397. 225/.... <u>10754. 529/....</u> 13151. 754/....	1200/... 578	1326	602	645	.	1358	306	8245	34	1817	1476	3	18
4	925/... 8	550/.... 8	161	273	.	.	30	.	.	7	331	.	.	.
An	Hutwaid...	2. 550/... 5. 1425/... 8. 375/....	1	.	71	.	2418	34

Revidirt mit dem Vorjährigen dies fälligen Sun[m]ario sowohl, als mit dem Proventen Schuldigkeit Entwurf pro Anno [1]813 combiniert, rectificirt, und hiernach richtig befinden, mit den Beysatz, da sich der Grundbestand in ganzen um 550/1600 Joch vermehrt habe, welches von einem voriges Jahr aus Verssehen unterlassen Versioß herrihret Presentirt zu Pantshowe dem 26ten und ausgefertigt den 28ten D[ezem]b[e]r [1]813

Besitzen an Habschaffen		Die Schuldigkeit, der WeisKirchner Communitat haben nach dem Regulativ									
		An Haussteuer					An Gewerbesteuer				
Mühlens[3]		In der 1. Klasse	= 2 ‰	= 3 ‰	= 4 ‰	= 1 ‰	= 2 ‰	= 3 ‰	= 2 ‰	= 3 ‰	
											a
Löffel	Schiff	Bach	Rob und Wind	Robot	Züge	Prästieren die gemeinschaftlichen Roboth in Natural[4]	Sind befreit				
.	.	.	22	4944	2472	272	6216 [5]				
.	.	.	21	4884	2416	267	6072				
.	.	.	1	60	56	5	144				
.				

[3] Mühlen: Млинови у ширем смислу речи као постројења на точковни (углавном на рекама – Löffel), коњски (запрежни – Roß), водни-поточни (маље воденице – Bach) и бродски (на сплавовима или бродовима – Schiff) и погон ветра (ветрењаче – Wind).

[4] Prästien: старији израз за испунити, извршити, спровести у дело.

[5] Рубрике нису испуњаване за сваку пореску класу, већ збирно за сваку појединачну категорију наведећи износ у флоренима (гулденима), што је писар напласио већим и дебљим рукописом..

(Pancsova! Conscriptions: Summarium pro an[n]o mil[itaire]. 1813.)

Die Schuldigkeiten der Pancsovaer Kommunität haben nach dem Regulativ zu bestehen, und zwar:

An Handlungstax				Personaltax				Grundsteuer			
= 1 =	= 2 =	= 3 =	= 4 =	= 5 =	= 6 =	= 1 =	= 2 =	Von Acker	Von Wiesen	Von Obst- und Zwetschkengärten [6]	
								a			pr. Joch a 1600 □ Klafter
12 fl.	16 fl.	20 fl.	26 fl.	32 fl.	40 fl.	2 fl.	3 fl.	a 28. kr.	a 35. kr.	a 48. kr.	
fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.
								1079	Von Hutweid Wiesen	1117 2456 3574	35 ⁵ 31 ⁷ 19
								1099	Von Hutweid Wiesen	1118 2459 3578	38 ² 46 ¹ 45
								1092			
								1076			
								16			
									20		
										4	16 ⁶
											.
											.

[6] Zwetschgärtien: шъивари.

(Pancsova!		Conscriptions: Summarium pro anno militaire]. 1813.)										K.K. Militär-Comunitat								
Grundsteuer		Robots Reluzion										Anmerkungen.								
Von Wein-gärteln pr. Motika a 12 kr. oder pr. Joch a 1 fl. 36 kr.	Summe der Grundsteuer	pr. Kopf auf 12. Tage a 2. fl.	pr. Stck Vieh auf 4. Tage a 40. kr.	Summa aller Individuellen Schuldigkeiten.	Hiezu Kom[m]en noch zuzuschlagen	Arrenden.	Billard taxen.	Robmühlen zins	Zusammen											
fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	Jahr, und Wochen- där [Märk]te.	Schaafstich [7]	Billard								
939	43 ⁴	7171	22 ⁵	2206	-	520	40.	23351	2 ⁵	2500	-	600	-	13	30	66	-	26530	325	
926	.	7161	55 ⁷	2206	-	520	40	2726	40	55 ⁷	2000	-	222	542	13	30	63	-	25448	201/8
13	43 ⁴	9	26 ⁸	.	.	40	202	6 ⁸	500	-	377	56	-	-	3	-	1082	124	.	.
					

[7] Schaafstich: право на клане овца.

Conscriptions Summarium Pro Anno Militaire 1813.
Der Kays[erlich]. Königl[ichen]. Militair Communitaet WeisKirchen

Alter Konscriptions Nummer.		Aertrial oder öffentliche Gebäude		Die behauseten Familien		Die unbehauseten Familien		Name		Kontribuenten Bürgerlicher		Eines jeden Individu Alter.		Stand		Diese bestehen in		Summa des männlichen Geschlechts.	
.	17	874	90	Mit Ende Oktober 812	160	804	.	271	757	1009	24	119	3	2	.	36	2221	.	
.	17	883	103	Mit Ende Oktober 813 sind vorhanden	170	816	.	277	762	1019	24	122	3	2	.	32	2241	.	
.	.	9	12	Mithin zeigt - Mehr sich im	10	12	.	6	5	10	.	3	.	.	.	20	.	.	
.	.	.	.	Jahr 1813 - Weniger	4	.	.	.	

Conscriptus Summarium Pro Anno Millitare 1813.

Der Kays[erlich]. König[ichen]. Militair Communitaet WeisKirchen

Conscriptions Summarium Pro Anno Militariae 1813.

Der Kays[erlich]. König[ichen]. Militair Communitaet WeisKirchen

Besitzen

Haus und Hofstellen		Grund		Summa der Gründe		an Habschaften							
Aecker.	Wiesen.	Obst und Zespengästeren	Weinigästeren	Zur Arbeit	Ochsen	Kühe	Kälber	Schafe	Borssteinvieh inclu. 1 Jahr altr.	Biemensstücke oder Körbe	Waxpressen	Brandweimekessel.	
883	3414	600/.... 1060/.... 131	1200/.... 458	450/.... 520									
874	3408	800/.... 1060/.... 123	1480/.... 331	530/.... 519									
9	1400/.... 5	8	1320/.... 126	1520/....	8								
.								

Widirt, und richtig befunden
Caransebes den 24[ten]: Decem[b]r[e]: [1]813
[Nečitak potpis - Höfflinger?]

[8] Suhayer Geheg: Сујаски атари (пушумљени - забран) на којима су 1812. и 1813. године подигнути нови виногради. Сујаја (Saalhausen) је била посебно насеље док у 18. веку није интегрисано са Белом Црквом. F. Milleter, нав. дело, 16; P. Питељ, нав. дело, 20-21 137, 145.
[9] види напомену [2] код табеле 1.

Conscriptions Summarium Pro Anno Millitaire 1813.

Der Kays[erlich]. König[lichen]. Millitair Communitaet WeisKirchen

Besitzen
an Habschaften

Prästeren die
gemeinschaftlichen
Roboth im Natural [11]

Mühlen[10]

Schiff

Röf und Wind

Bach

Robott

f

x

f

x

f

x

f

x

f

x

f

x

a

f

x

f

x

f

x

f

x

f

x

f

x

a

f

x

f

x

f

x

f

x

f

x

a

f

x

f

x

f

x

f

x

a

f

x

f

x

f

x

f

x

a

f

x

f

x

f

x

f

x

a

f

x

f

x

f

x

f

x

a

[10] види напомену [3] код табеле 1.

[11] види напомену [4] код табеле 1.

[12] Рубрике нису испуњаване за сваку пореску класу, већ збирно за сваку појединачну категорију наводећи износ у флоренима (гулденима) и кројцерима, што је писар нагласио већим и дебљим рукописом.

Conscriptions Summarium Pro Anno Militaire 1813.

Der Kayslerlich] König[lichen] Militair Communitaet WeisKirchen

Die Schuldigkeit der WeisKirchner Communitaet haben nach dem Regulativ

An Gewerbstreuer				An Handlungstax			
1 ^{te}	2 ^{te}	3 ^{te}	4 ^{te}	1 ^{te}	2 ^{te}	3 ^{te}	4 ^{te}
Classe				Classe			
a				a			
f	x	f	x	f	x	f	x
1520 f 30 kr				1604 f-			
1460 f 30 kr				1454 f-			
60 f				150 f-			
.

Sigl: Weiskirchen den 30ten November 1813
Stephan [heun]ko - Hauptmann?
u[nd]. Bürgermeister

Reischl
Stadtsh[er]f[e]b[er]

Conscriptions Summarium Pro Anno Militaire 1813.

Der Kays[erlich]. König[lichen]. Militair Communitat WeisKirchen

Die Schuldigkeit der WeisKirchner Communitat haben nach dem Regulativ

Personaltax		Grundsteuer									
1te	2te	Von Acker	Von Wiesen	Von Obst- und Zwetshkengärtten [13]	Von Wein-gärten	Summe der Grundsteuer					
			pr. Joch a 1600 □ Klafter	pr. Joch a 3 fl.							
		a	a 45. x	a 45. x	a 45. x						
f	x	f	f	x	f	x	f	x	f	x	f
231 f-		Hudweid sammt Sonst Unsteuerbare Grundbetrag 2509	Suhayer Grunde 47	Geheg [8]	774	15
				4519	28
				29 ^{5/8}	367	.	1560	50 ^{5/8}	5293	22 ²⁸	
346 f-		Hudweid sammt Sonst Unsteuerbare Grundbetrag 2505	Suhayer Grunde 22 ^{4/8}	Geheg [8]	758	45	
				4388	40 ^{3/8}	
				59	45 ^{7/8}	265	32 ^{2/8}	1557	5147	25 ^{3/8}	
	.	.	4	24 ^{4/8}	21	43 ^{6/8}	101	27 ^{5/8}	2	51	145
115 f-

[13] Zwetshkengärt: шљвари (нешто другачија варијанта него у случају пописа за Панчево; види напомену [6] код табеле 1.)

Conscriptions Summarium Pro Anno Militaire 1813.
Der Kays[erlich]. König[lichen]. Militair Communitat WeisKirchen

Robots Reluction		Hiezu kom[m]en annoch zugeschlagen													
		Summa aller Individuellen Schuldigkeit.		Wein und Raky Schank [14]		Fleishbank		Bierschank		Jahr und Wochenmarkt		Die Jagdbarkeit		Summa	
pr. Kopf a 12. Täg	pr. Stuck Vieh a 4. Täg														
a 2. fl.	a 40. kr.	Arrenda													
f	x	f	x	f	x	f	x	f	x	f	x	f	x	f	x
400	Köpfe	256		Stück		32 ^{2/8}		Samt Erb-zinß		793	.	70	.	651	.
800	.	170	40	15256		200 f.		270		.		.		2210	.
764	.	163	20	14836	15 ^{3/8}			70	.	775	.	70	.	300	.
782	.	266	—	1048	—			20	15884	15 ^{3/8}				1870	.
1546	.	429			199	30
.		340	.
746	.	258	40	627	43 ^{1/8}			10	30
												.	.	291	46 ^{7/8}
											

[14] Raky Schank: право точења ракије.

Nino DELIĆ

**CENSUSES OF THE MILITARY COMMUNITIES
PANČEVO AND BELA CRKVA 1812 AND 1813**

Summary

Two census documents containing summary-data for the former military communities Pančevo and Bela Crkva in the Banat region of the Military frontier are held at the Austrian state archives in Vienna. Both documents contain data for the years 1812 and 1813, and thus a year to year comparison is possible. In the case of Pančevo, certain changes in population indicate a noteworthy immigration to the city occurred. Important information about demographic (population by status, religion etc.) and economic (number of livestock, land usage specifications, tax revenue etc.) structures are available for further scientific research.

Keywords: census, The Habsburg Monarchy, military communities, Banat military frontier, Pančevo, Bela Crkva, statistical data, demography, economics, 19th Century.

Чланак примљен: 29. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 08. 08. 2016.

Гордана ГАРИЋ ПЕТРОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ИЗВЕШТАЈ СРЕТЕНА Л. ПОПОВИЋА ИЗ 1886. ГОДИНЕ
О РАТАРСКОЈ ШКОЛИ У КРАЉЕВУ**

Апстракт: Тема рада је извештај који је Министарству народне привреде, 1886. године, поднео Сретен Л. Поповић, председник Српског пољопривредног друштва. Он је приликом своје посете Краљеву, по налогу министра финансија Чедомиља Мијатовића, који је вршио дужност министра народне привреде, обишао Ратарску школу и присуствовао за ту прилику организованом испиту ученика.

Кључне речи: Ратарска школа, извештај, Краљево, Министарство народне привреде, пољопривреда, пољопривредне школе.

Одмах по стицању аутономије, у Кнежевини Србији се развија неформални вид подучавања српских земљорадника у основама пољопривредне производње и то путем текстова у новинама и стручној штампи (*Чича Срећков лист за српског земљоделца, Тежак, Сељак, Домаћин, Земљорадничка задруга*), да би формално образовање започело оснивањем прве пољопривредне школе у Топчидеру. У питању је била нижа пољопривредна школа која је радила у периоду од 1853. до 1859. године. Тек након више од деценије од њеног затварања, отворена је

* gordana.garic.petrovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

Земљоделско-шумарска школа у Пожаревцу, која је затворена по завршетку школске 1880/81. године, док је њен инвентар пренет у новоотворену Ратарску школу у Краљеву. Поред Ратарске школе, на основу Закона о низим школама за пољску привреду из 1882. године, основане су и ниже пољопривредне школе у Букову (1891) и Шапцу (1906). Доношење Закона о пољопривредним станицама 1898. године омогућило је оснивање практичних пољопривредних школа у Ђуприји (1899), Лесковцу (1904), Зајечару (1906), Крушевцу (1907), Крагујевцу (1912) и Ваљеву (1912).¹

Ратарска школа у Краљеву основана је 13. октобра (1. октобра) 1882. године и то на основу Закона о низим школама за пољску привреду. Значајну улогу при њеном оснивању одиграло је Српско пољопривредно друштво и бивши професори Земљоделске школе у Топчидеру и Земљоделско-шумарске школе у Пожаревцу. За њено оснивање и рад у првим деценијама постојања је свакако био најзаслужнији Ђорђе Радић², који се на челу школе нашао у три наврата (1882–1889, 1892–1893, 1895–1897).³

Поред Ђорђа Радића, управници школе су били и Павле Т. Тодоровић, Лазар Р. Јовановић, Александар Мијоковић, Љубомир Новаковић, Александар Мијоковић (други пут), Благоје Тодоровић, Радомир А. Пешић, Благоје Д. Тодоровић (други пут), Павле Т. Тодоровић (други пут).⁴

Ратарска школа је променила свој назив 1908. године у Школа за сточарство и планинско газдовање. Тада је као главни циљ наставе одређено подучавање ученика у сточарству, нарочито говедарству са млекарством.⁵

¹ С. Петровић, *Сто година пољопривредних школа у Србији 1853–1953*, Београд 1956, 28–36, 130–136.

² Ђорђе Радић (1839–1922) је први Србин који је постао доктор философије са докторатом из области пољопривреде. Био је један од оснивача Српског пољопривредног друштва и уредник листова *Сељак*, *Тежак* и *Домаћин*. Издао је низ стручних књига из области пољопривреде. Пре него што је учествовао у оснивању Ратарске школе, био је професор Земљоделско-шумарске школе у Пожаревцу. О раду и делима Ђорђа Радића видети: Ђ. Радић, *Моја педесетогодишњица књижевног и културног рада на унапређењу српске пољске привреде*, Београд 1911.

³ С. Петровић, *Сто година пољопривредних школа*, 47; Ђ. Радић, *Моја педесетогодишњица*, 22–26; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правицу за 1908. и 1909. годину*, Београд 1911, 402.

⁴ *Државни календар Краљевине Србије*, 1883–1914.

⁵ М. Јовановић, Б. Михајловић, *100 година Пољопривредне школе у Краљеву*, Краљево 1983, 49.

Настава је трајала три године. Састојала се из практичног и теоријског дела. Од општеобразовних предмета су се учили: српски језик, историја и географија, рачун, геометрија са цртњем, природне науке (хемија и физика) и јестаственица (ботаника и зоологија). Настава из стручних предмета одржавана је у другом и трећем разреду, а чинили су је: ратарство, сточарство, основи марвеног лекарства, воћарство, винодеље с подрумарством, основи шумарства, градинарство, ливадарство, свиларство и живинарство, пчеларство и пољопривредно рачуноводство. Током прве деценије 20. века уведени су и нови предмети: анатомија и физиологија домаћих животиња, млекарство, наука о здрављу, управа добра и задругарство.⁶

Школу су похађали државни питомци бирани на среским скupштинама, као и ученици који су се у школи издржавали о свом трошку. Временом, био је све већи број ученика из богатијих земљорадничких породица које су налазиле интерес да унапређују производњу на својим имањима. За првих четврт века рада школу је завршило 565 ученика, и то 352 државна питомца и 213 ученика који су се школовали о свом трошку.⁷

Током првих година рада, ова образовна установа се нашла пред великим искушењима. Неповерење према методама рада у самој школи, као и према целокупној пољопривредној настави, било је дugo присутно у јавности.⁸ Недоумице везане за циљеве ове врсте образовања за последицу су имале различите јавне критике, али и гласине. Управо због учесалих гласина о лошем стању школе и незнанују ученика, министар финансија Чедомиљ Мијатовић, који је вршио и дужност министра народне привреде, послао је Сретена Л. Поповића⁹, председника Српског пољопривредног друштва, да изврши обиласак школе и о томе поднесе извештај.

⁶ *Извештај о раду Министарства народне привреде*, 40; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде*, 505–507.

⁷ *Извештај о раду Министарства народне привреде*, 36; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде*, 513.

⁸ В. Ђорђевић, *Теорија и пракса у нашим пољопривредним школама*, Тежак 26 (1895) 507–509.

⁹ Сретен Л. Поповић (1820–1890) рођен је у Београду. Завршио је правоосновану гимназију у Кнежевини Србији и био је члан трупе Јоакима Вуjiћа. Касније постаје лични секретар кнегиње Љубице и Tome Bучића Перишћа. Дуго је био члан Касационог суда. Познат је по свом делу *Путовање по новој Србији*. Низ година је сарађивао са Српским пољопривредним друштвом чији је био секретар и председник. Објавио велики број текстова из пољопривреде у листу *Тежак*. Ђ. Гавела, *Сретен Л. Поповић (1820–1890)*, у: С. Л. Поповић, *Путовање по новој Србији*, Београд 1950, 8; *Гласник*, Тежак 21 (1890) 410.

Одлазак Сретена Л. Поповића у Краљево лета 1886. године био је, пре свега, везан за случај прве фабрике пољопривредних справа, коју су у том граду отворили Аксентије Богдановић и Срећко Васић.¹⁰ Након завршетка овог посла, Сретен Поповић је посетио и Ратарску школу. Првог дана је обишао школске обрадиве површине и привредне зграде, док је другог дана, заједно са управником Ђорђем Радићем, испитивао ученике. У та два дана он је стекао увид у усвојено теоријско и практично знање ученика из земљорадње и сточарства. Био је показаним толико задовољан, да је министру препоручио организовање јавних испита, као једног вида пољопривредних курсева. Основне замерке су биле недостатак земље за опитна поља и испашу стоке, као и начин неге свилених буба.

Читајући препоруке које је у вези рада школе изнео Сретен Л. Поповић, можемо закључити да је Министарство народне привреде значајан део њих уважило, пре свега оне везане за проширивање земљишног поседа школе и подизање винограда. У наредне две деценије, школа је доживела велики напредак везан за повећање покретне и непокретне имовине, као и увођење нових и модерних начина производње и прераде.

За школу је прво обезбеђена зграда у самом граду и једна башта. Због великог броја ученика, школа је добила на коришћење и две зграде у којима је до 1896. био смештен Духовни суд Жичке епархије и Владичански конак. У оквиру школе налазио се интернат у коме је могло да борави до 80 ученика. Настава је обављана у кабинетима (минералошки,

¹⁰ Они су још током осме деценије 19. века производили пољопривредне справе у Крупњу, да би 1881. радили на отварању фабрике у Крагујевцу. Пошто им је карановачка општина уступила земљиште а држава одобрила позајмицу од 2.000 дуката, они су у Краљеву подигли радионицу. У њој су израђивани ливени и ковани плугови, окопачи, браздачи, дрљаче, крупаче, ветрењаче (решета) за вејање на гумну. Фабрика није редовно исплаћивала доспеле рате на позајмицу а долази и до несугласица између ортака средином девете деценије. Због свега тога, фабрику посећује Сретен Л. Поповић, као изасланик министра финансија. Овај сукоб и спор са државом око дугова и заплене имовине трајао је низ година. Ипак, Аксентије Богићевић наставља са производњом пољопривредних справа и 1891. постаје члан Управног одбора новоосноване Пољопривредне подружине среза Жичког. Б. Перуничић, *Једно столеће Краљева (1815–1915)*, Краљево 1966, 350; *Радња друштвена*, Тежак 8 (1876) 123; Ж. Школрац, *О увођењу савременијих земљеделских справа*, Тежак 12 (1881) 385; *Пољопривредни гласник*, Тежак 13 (1882) 132; *Пољопривредна радионица справа у Краљеву*, Тежак 13 (1882) 314; *Приватни огласи*, Тежак 15 (1884) 127; Р. Бојић, *Са врањске занатске изложбе*, Тежак 23 (1892) 459; В. Тоскић, *Поводом педесетогодишњица Пољопривредне подружине среза Жичког у Краљеву*, 68 (1940) 127.

зоолошки и ботанички, мернички, ратарско-градинарски, шумарски, воћарски и сточарско-млекарски) а школа је имала и библиотеку са читаоницом, која је 1912. године имала фонд од 1.302 библиотечке јединице. У оквиру школе је 1890. године отпочела са радом и метеоролошка станица.¹¹

Ратарска школа је, убрзо по оснивању, добила у наслеђе пољопривредне машине некадашње Земљоделско-шумарске школе из Пожаревца. Школа је имала и богате збирке учила, које је видео и Сретен Поповић. Збирку пољских производа чинило је: 67 сорти пшенице, 19 ражи, 27 јечма, 35 овса, 8 проса, 5 хељде, 87 грашака, 4 сочива, 89 пасуља, 29 боба, 35 кромпира, 48 кукуруза. Збирку за воћарство чинили су примерци: 43 сорте јабука, 13 бресака, 3 кајсија, 6 смокава, 22 шљива, 11 трешања и 27 јагода. До краја прве деценије 20. века, школа је набавила већи број савремених пољопривредних машина. Министарство народне привреде је набавило за школу нову парну вршалицу 1897. године. Од савремених пољопривредних машина, школа је 1909. године имала 11 плугова, 4 дрљаче, 2 валька, екстирпатор, 4 сејалице, 2 комбинована прашача и огргтача, 1 прашач, жетелицу и косачицу, плуг за изоравање, коњске грабуље, ручну вршалицу, парну вршалицу, 2 круњача, ветрењачу, 4 тријера и центрифугу.¹²

Временом, школско добро се увећавало, тако да се 1909. у његовом саставу налазило 116,09 хектара земље, од чега је 58,96 хектара било државно власништво, 51,20 хектара власништво општине Краљево и 5,93 хектара црквено власништво. Ова земља се налазила у Равном гају, у непосредној близини школе, у атару села Грдице. Чинили су је њиве (51,15 хектара), шљивар (10,76 хектара), ливада (28,10 хектара), испусти (3,69 хектара), башта (5,93 хектара), воћни и лозни расадник (5,20 хектара), виноград (3,54 хектара), шума (2,27 хектара), путеви (2,95 хектара), двориште (2,20 хектара), огледно поље (0,80 хектара) и шумски расадник (0,50 хектара).¹³

¹¹ М. Јовановић, Б. Михајловић, *100 година Пољопривредне школе у Краљеву*, 198, 203–204; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде*, 401; С. Петровић, *Сто година пољопривредних школа*, 47.

¹² АС, МНП, 3, 1886, ф. 3, 21/886; АС, МНП, 3, 1897, нефасциклисано, 598, 1379, 2176, 2276, 2302, 2306, 2409, 2726, 3295, 3319; *Друго годишње извештаје и програм „Ратарске школе“ у Краљеву*, Београд 1884, 49; *Извештај о раду Министарства народне привреде*, 42; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде*, 517–518.

¹³ *Извештај о раду Министарства народне привреде по стручни пољопривредној у 1898. години*, Београд 1899, 41; *Извештаји поднесени Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде*, 516.

На имању у непосредној близини школе налазили су се стакленик, пчеларник, воћна комора са казаницом за печење ракије, просторија за свилену бубу и бунар. У Равном гају су се налазиле стаја, млекар, живинарник, магацин, коларска и ковачка радионица и зграда за управника економије. Током школске 1907/08. године изграђена је модерна млекара, која се састојала из одељења за подсиривање, одељења за сепарацију млека и бућкање масла и подрума за чување и зрење сирева. Она је била опремљена сепаратором, апаратом за хлађење млека, три стране и једном домаћом бућкалицом, гњетачем за масло и пресом за сир. Млекара је почела са радом и обуком ученика током школске 1910/11. године. Тада је у школи ангажован и стручан сирар. Школа је започела производњу више врста сирева – империјал, пивски, липтовски, ројал, дезертни и бри, трапист и ромадур.¹⁴

У школи су се гајила говеда, коњи, овце и свиње. Са узгојем страних сојева, школа започиње одмах по оснивању и то захваљујући труду првог њеног управника Ђорђа Радића. Он је увезао бика и две краве бернског соја и мерино овце, које је укрштао са домаћом кривовирском овцом. Овим укрштањем добијени су мелези са изузетно квалитетном вуном, која је награђена златном медаљом на Светској изложби у Антверпену 1885. године.¹⁵

Број грла домаћих животиња на школском добру се из године у годину увећавао, да би крајем прве деценије 20. века, од говеда школа имала 13 грла колубарског соја, 8 маријаховског и 8 мешанаца домаћих и страних говеда. Маријаховска говеда школа је добила 1909. године захваљујући набавци коју је обавила државна комисија у Штајерској. Тада се у школи налазило и 9 грла коња енглеско-арапске крви, 39 оваца (28 цигаја, 7 ашанских-црновунских и 4 сјеничке-старовлашке) и 45 свиња шумадијског соја. Од живине су биле заступљене кокошке (минорке и плимутрок), ембденске гуске, пекиншке патке и домаће ћурке. У школском пчеларнику налазиле су се 23 кошнице са покретним саћем, тзв. ђерzonke и 4 вршкаре.¹⁶

¹⁴ Школа за сточарство и планинско газдовање у Краљеву: извештај за школску 1907–08. годину, Краљево 1908, 65; Школа за сточарство и планинско газдовање у Краљеву: годишњи извештај за 1910–11. годину, Београд 1912, 80; М. Јовановић, Б. Михајловић, 100 година Пољопривредне школе у Краљеву, 189–190.

¹⁵ Ђ. Радић, *Моја педесетогодишњица рада*, 22.

¹⁶ Школа за сточарство и планинско газдовање у Краљеву: годишњи извештај за 1909–10. годину, Краљево 1910, 48; Извештај поднесен Министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде, 529–543.

Школа је учествовала на више пољопривредних изложби у земљи, као и на Светским изложбама у Антверпену (1885) и Паризу (1889) и Изложби балканских земаља у Лондону (1907). На Светској изложби у Антверпену школа је постигла највећи успех од свих наших излагача пољопривредних производа. Награђена је златном медаљом за пшеницу и стрмна жита, и са две сребрне медаље – за вуну и за пасуљ и варива. На Светској изложби у Паризу школа је била награђена златним медаљама за изложена жита и пољопривредне машине а сребрним медаљама за восак, мед, вуну, лан, конопљу, пасуљ, грашак, сочиво и воће (суве шљиве и крушке).¹⁷

Документи који се овом приликом приређују чувају се у Архиву Србије, у фонду Министарство народне привреде, под сигнатуром АС, МНП, З, 1886, ф. 2, 89/886. У питању је предмет који се састоји из два документа. Први је упутство које је 26. маја 1886. издао министар финансија Чедомиљ Мијатовић, као заступник министра народне привреде, Управи Ратарске школе и Сретену Л. Петровићу. Оно је написано на три стране и заведено је у протокол под бројем З № 705. Најобимнији део предмета је извештај који је Сретен Л. Поповић поднео Министарству народне привреде. Овај извештај је написан на 22 листа, накнадно повезана. Састављач је на почетку и крају сваке странице исписивао знак '/', који смо изоставили приликом приређивања, као и редни број табака у горњем десном углу. У приређеном тексту нису вршene правописне и интерпункцијске интервенције. У предмету се не налазе планови и спискови, који се у тексту извештаја помињу.

¹⁷ АС, МНП, З, 1886, ф. 3, 30/886; М. Јовановић, Б. Михајловић, *100 година Пољопривредне школе у Краљеву*, 333–334; Ђ. Радић, *Moja педесетогодишњица рада*, 22.

Министар Народне Привреде
3 No 705
26 Маја 1886 у Београду

1.
Управи ратарске школе
у Краљеву

Г. Срета Л. Поповић члан Касационог суда у пензији, председник Српског пољопривредног друштва, коме сам извршење извесног посла у Краљеву поверио, овлашћен је са моје стране, да том приликом увери се о стању тамошње ратарске школе, да се увери о томе како се у школи поједини предмети предају, како се обрађује школско поље, како се негује стока и како се у опште рукује с' државним стварима.

Достављајући ово Управи тој препоручујем јој да она именованом Г. Поповићу изволи у свему приступ и разгледање и да му при наведеном послу буде у свему на услуги.

Заступник
М. Нар Привреде
М. Фин.

2.
Г. Срети Л. Поповићу члану Касационог суда у пензији,
председнику Српског пољопривредног друштва
у Месту

Господине

Поред посла, који сам вам у Краљеву нарочитим актом поверио част ми је поверити вам следујући који ћете у исто време имати добруту да извршите и то:

1. Да се уверите, како се на ратарској школи, која је у Краљеву предају поједини предмети а поглавито стручни. О овоме се можете уверити ако изненада отидете на предавање и шта чујете и видите.
2. Како се обрађује школско поље и негује стока; да ли ђаци раде све послове и како их раде.

3. Како се рукује с' државним стварима да ли има ствари сувишних, излишњих и луксузних, или само онолико, колико је за школску наставу неопходно потребно, па ви то ми о свему томе што приметили будете или шта имате доброту поднесете извештај.

Примите и т.д.

Заступник Мин Нар Привреде
Мин. Финансија

З № 705

Примио сам акт за се и за управу ратарске школе.

28 – V – 86

у Београду

Сретен Л. Поповић

Господине Министре

Поред главне задаће којом сте ме г. Министре одредили за вашег комесара да отидем у Краљево и свестрано прегледам радионицу пољопривредних справа – ви сте ми поверили, писмом вашим од 26. маја тек год. З№ 705 да прегледам и ратарску школу у Краљеву и да се уверим:

1. Предају ли се поједињи предмети а поглавито стручни и како се предају.
2. Како се обрађује школско опитно поље, негује стока, да ли ђаци раде све послове и како их раде и

3. Како се рукује са државним стварима, да ли има ствари сувишњих излишњих и луксузних, или само онолико колико је за школску наставу неопходно потребно, па да вас о свему томе што будем приметио известим.

И ако је ово упутство било врло кратко – ја сам опет појмио шта се хоће ш њим, и зато сам одма, још док сам у Београду био, начинио пространији план прегледа, по коме ћу чинити питања а и нашта ћу нарочиту обратити пажњу и тд.

И ако ми је у упутству нарочито напоменуто да се ради тачнијег сазнања послужим и изненадним доласком, те како би се боље уверио о предаваним

Господину Министру Народне привреде

предметима – ја нисам школу, одмах како сам дошао, могао прегледати што сам сваки час очекивао на г Мишу Михаиловића да предузмемо заједнички посао. Ја у школу нисам хтео отићи за дugo ма да сам скоро сваки дан поред ње пролазио, која лежи преко пута среске куће, у коју сам, као што реко долазио, када сам имао шта да пишем о пословима радионице. Ја сам истина око школске баште и имања обилазио, да видим што но реч, кроз плот: да ли се што ради и чиме се ѡаци занимају изван часова предавања, о којима сам се напред известио кад су часови; али као што реко у школу и школску зграду нисам улазио; јер сам хтео, као што сам и распитивао да се изокола и од мештана уверим, обавестим и чујем њихов суд и мишљење о овој школи. Јер, и иначе по гласовима и разговору које сам још у Београду о овој школи чуо, јер сам створио био себи уверење да од ове школе никад ништа бити бити не може и да она не одговара цели којој је намењена, а да је свему томе узрок управник школе г. Радић. И благодарећи овоме моме скањивању – кунктаторству – ја сам, сигурно што се држало да не ћу школу ни прегледати, и ако а оно површно – почeo добијати, писмене и усмене како да назовем, тужбе, позивања, и денунцијације. И кад би се, са којим од тамошњих грађана о овој школи разговарао и распитивао, само би вртели главом, ништа не би казали сем што би рекли: „кад тамо отидете – видеће те“. Све ово још већма ме је према тој школи хрђаво расположило особито кад сам чуо и слушао да се ѡаци не баве никаквим практичним радом; да не раде и незнaju за плуг ни за друге пољопривредне ствари са којима нити раде нити су кад год радили; него да знају и раде само са ашовом те њиме прекопавају башту која служи више за управника као и да мотиком само чисте стазе по башти да лепше изгледа и да заливају поврће; и да се у томе састоји сав њихов практичан рад! О свему томе ја сам и у Београду слушао и шта више да је начињена огромна стаклена башта у којој се цвеће и многе луксузне ствари производе о чему се говори и у моме упутству имено онде где се вели; да видим: „да ли нема сувишних, излишних и луксузних ствари“.

Још у Београду, како сам прочитао упутство увидио сам нашта имам да обратим пажњу, то ме је, тако да се изразим, тако револтирало, зашто да ја сада те ствари прегледам и извештај о њима подносим, кад се је о томе сто пута до сада могло знати, ако се само хтело, нарочито према толиким о тој школи проношеним гласовима, ма да од времена од како је ова школа установљена нико није слат на испите сем једанпут г. Милутин Савић, који шта је радио и какав је извештај поднео, мени је непознато.

Да ли је било коректно да се један и то нов завод, који још није имао ни времена да добије своје реноме, да се остави тако самом себи, без

икаквог надзора, и још у првом почетку да се остави управнику на вольу, да ради по својој увиђавности како хоће – моје није да сада критикујем и исправљам. То је требало чинити одма у почетку или како су се о школи почели проносити разни гласови. Мене је Господине Министре на ово расуђивање довело то што сам још у Београду чуо да су, ако се добро опомињем, 14. ѡака свршив курс обратили се молбом за државну службу. И ви сте ми Г. Министре при поласку нарочито рекли: да се известим који је узрок да ѡаци траже службу, кад је управ цељ установе ове школе та, да ѡаци, који се из имућних кућа у ову школу шаљу, кад сврше и изађу из ње да на имању својих родитеља раде на боли и рационалнији начин.

Извештавајући се о овој ствари, о тражењу службе нашао сам да се при избору ѡака за ову школу није вршио закон и да су ови узимати да се попуни број. Ја сам видео једнога ѡака који је из Совљака код Уба чији отац нема земље о којој се он бави, а још мање на којој би овај и још му брат радити могли. Па зато овај и њему подобни по оваквом избору дошавши у школу морају тражити да буду практиканти и чиновници. Овим и оваквим изборима ѡака требало би тражити од управника ове школе изјасњења и обавештења.

Без овога увода нисам могао бити Господине Министре а сад ћу прећи шта сам радио даље. Као што напред рекох ја сам више дана пролазио поред школе, без да сам у њу улазио и једног дана кад сам из спрске куће излазио приступи к мени г. Радић и рече ми: „били хтели свратити да видите како се завијају свилене бубе“. Ја сам мислио да је произведено мало колико само ради пробе а и да ѡаци вежбају, зато одма поћем с њим и уђемо у једну школску собу на доњем боју да видимо ту радњу, кад тамо али имам шта видети! Соба велика, дугачка и висока а штелажи са неколико катова од земље до тавана пуни са растовим гранама, које су ту намештене да се за њих бубе ватају и завијају. Неке се беху већ завиле, неке тек почеле завијати а неке леже у мртвилу дакле у пред последњем спавању и ових је било много више него оних што се завијају. Међу тим под овима што су у мртвилу, највећа је нечистоћа и смрад јер штелажи не могу да се очисте а да се друге не пробуде из сна, и не могу гране да се подижу а да се не узнемирију оне, које се почињу завијати.

Кад сам све то у тој соби видео упитам г. Радића како је могао узети одвише семена да производи толике бубе на тако малом простору, кад нема, у колико сам ја обиласећи око баште видио, ни једног засађеног дуда, нашта ми он одговори да није то само једна соба у којој су произведене бубе него да има више, и онда ме поче водити у другу трећу и четврту собу. Све собе, као и прва беху препуне креветима и штелажима

од пода до таваница. И свуда сам видео нагомилано и утрпано са избацинама и нечистоћом буба, као и неуредно завијање. Зато опет запитам Г. Радића: како је могао толико семена извести и зашто је овако неуредно завијање; на шта ми он рече: „Да неуредно и задочнело завијање, на сву прилику због тога што су неуредно рађене. Јер неке су морале и гладовати, па због тога су се спорије развијале и једну периоду више продужиле па бог зна хоће ли се све завити“, додајући уз то да је он захтевао отприлике 30 грама семена колико би доста било да се изведе у једној соби те да покаже ђацима неговање свилених буба, а Министарство послало му је 130 грама и то с молбом: да се све мора извести под строгом одговорношћу.

Кад запитах даље, г. Радића одкуд је набавио толико дудово лишће, кад сам и по вароши видео врло мало дудова он ми одговори: „Да би само – вели – испунио налог г. Министров и извео бубе, ђаци су ми за осам недеља слабо што друго радили и учили, него су на све стране морали трчати да траже и беру дудово лишће па су скоро са свије дудова у околини и последњи лист обрали! И ишли чак у Сирчу у Руднички округ и тамо брали. И заиста ја сам у више сокака видио да су дудови тако изломљени и обрани, као да су на њима биле гусенице.

И последњег дана, када сам већ из Краљева требао поћи, загледао сам по собама и уверио се да се млоге гусенице не завијају, а дали ће се све завити – незнам. Том приликом замолио сам г. Радића да ми од завијених и умртвљених гусеница да од сваке сортне по неколико чаурица те да их понесем собом у Београд, измерим и сравним са другима које сам у ту цељ добио. Неке чаурице које сам пре поласка добио измерио сам 10. чаурица и оне су тежиле 15 грама. Ове Краљевачке, опет по 10 чаура, тежиле су овако:

- а) Од француског семена 10 чаура тежиле су 7 грама
- б) " солунског " " " " 6 $\frac{1}{2}$ "
- в) " јапанског " " " " 5 $\frac{1}{2}$ "

Дакле после француских, солунске су најбоље и ако изгледају да су много мање него француске. Биће на сву прилику да су и константније и да ће се из њих више свиле испрести, само не можемо унапред знати које ће дати бољи квалитет свиле и које ће се боље испредати.

Кад сам свршио сав посао, што сам имао да извршим око радионице пљоопривредних справа, ја сам прошло кроз школско здање да ме није нико видио, па ушао у авлију свуда сам по њој завиривао и нашао сам да је свуда чистоћа и да је све у своме реду. Ова авлијица, као што овде под :/- приложени план гласи (који сам после нашао у Архиви) има

од стране црквене ограде подигнутих неколико високих дрвета и жбунића, да има више зеленила, а нарочито је нужник поред обложен зеленилом маскират, и као што се из плана види баштица је авлијска на малим лејама са обичним цвећем засађена. Затим сам прешао у одељење, у плану под 13, где су топле леје за расаднице (Müstbet) у којима не беше скоро ништа; јер што је било произведено, то је већ расађено у велику башту. Само беше једна леја у којој се виђаше нека особита врста дина је где их имаше неколико већ скоро и зрелих. Иначе од луксузу нема ништа. Одавде пређем у сокачић и одем на ону страну, где су штале и друге зграде, завирим у сваку, и свуда нађем све у своме реду: плугови поређани један до другог и очишћени алати, као солдатске пушке поређани такође све једно до другог.

Како су ме ѡаци, који су по башти радили смотрели и сигурно професорима јавили, дођоше и ови. Међутим смотрим где један ћак са стаза окресаних у великој башти тера на колицима окресану траву измешану са земљом и ја га запитам где ће ту траву? Он ми на то одговори: „Да тера на ђубриште“. Ја му приметих: Па зар и то бацате на ђубре? „Не, одговори он, него остављамо обашка да сатруне“. И кад га запита и даље: а чему служи тај трулеж – он одговори: „да се употреби за финије ствари а највише за леје од коњског ђубрета, за произвођење расадница“ – као што сам већ код тих у оквирима леја „видио на гомили одсејане такве земље“.

Овај мали и случајни разговор са овим ћаком уверио ме је: да ѡаци знају правити компост од лишћа покресаних трава као и то: нашта се овај употребљава. Јер ја сам видио то ђубриште, па и ђубре што се износи из штала, које је лепо наслагано на камаре па се полива и водом одозго из једног басена или чатрље која је ту подигнута. Како су гг. наставници већ дошли, то их пред ѡацима, који се ту десише, запитах: а зар немате код штале затворених и озиданих ђубришта, где би се сва прљавштина – мокраћа – сливала и са ђубретом мешала. Одговорише ми: (отварајући капке од шталских рупа) да их имају али да су хрђаво начињене и ништа у њих не пролази. Затим ме одведоше у штале ходајући по патосу спазих да се све даске гипкају и да из ових пукотина избија прљавштина, што је знак да патос није добро начињен, а видех и то да од јасала нема никаквог нагиба или пада ка каналу.

О хрђавој направи штала имаћу прилику и коју више рећи. У шталама виђех овце свилоруне, за које сам у Београду чуо да су све поцркале. У другој штали видо краве, бикове, и телад, све лепо очишћену – мирну марву (јер сам сваком прилазио и миловао) добро урађену и

угледну. Затим сам прешао у одељење где су волови и коњи. И овде сам се уверио да се стока сва добро одржава и негује и то све у штали, јер немају где да се истерају на пашу. Тај је исти случај и код оваца и о свима овим поднећу ниже списак, који сам заказао да ми се напише и преда. Видио сам да има доста начињених свињаца, али не видех ни једне свиње. Зашто су толики свињци, а без свиња – ја не знам. Затим одведоше ме у једну собу где је читава збирка од производа семена; где ми показаше и вуну од остриженог оваца. А још у оној штали где су биле две преграде, у једној су обашка овце а у другој овнови – млади – обашка, стајали су и сви плугови и друге пољопривредне справе питао сам ђаке, који су свуда за мном ишли да чују сав мој разговор и распитивања о свима ту находећим се справама. То су били ђаци из III разреда који се, по казивању г. Радићевом, баве и бавили су се са орањем. Ја почнем питати о свима плуговима и чему који служи (а којих је било од различних система као што гласи приложени списак под ··). Питао сам их за огратче, прашаче и дрљаче (од којих биле су две, једна ховерова (гвоздена) и брабантска (дрвена)) чему што служи и како се употребљава и дотерује и на свако сам питање добио задовољавајуће одговоре. Како ту беше и једна вршилица геплом, то сам их питао: чему ово, а чему оно служи на вршилицама или геплу, како се ради, па чак и то, ако би се што сломило, где би се и како могло оправити, те да видим знајули да такове ствари не може сваки ковач начинити. И они ђаци, за које рекоше да су са вршилицом радили прошле вршидбе (а ове године радиће опет други) на свако моје питање давали су задовољавајући одговор, из чега сам се уверио да су зацело и радили и да тај рад потпуно разумеду а имено ево у чему. Кад сам их питао код дрљача како се на коју страну преже, према потреби различних послова, као нпр. за разбијање грудава, за претрпавање семена, за скидање маховине, за поравњавање и т. д. Ту је била и једна ветрењача и за њу сам питао: чему служи и како се шњоме ради. Код вршеће машине нарочито сам питао знајули поставити машину да ради. На то ми одговорише неки, да још кад су били у I.вој години, машина је била постављена да ради на имању г. Јове Новаковића и кад су они дошли, машина је била постављена и да је тако сигурно не би могли поставити. И ово ми даде повода, да их запитам онде, на патосима шталским, показавши руком, када би на прилику земљиште овако нагнуто било, да ли би вршећу машину а нарочито гепел тако стрмено сместили. Не, - одговоре неки. Морала би се земља уравњати и водоравно машина поставити па онда утврдити. На питање, па били тако водоравно могли оком оправити је – онда узе један у руку либелу и рече: да се са овом

справом удешава да буде водоравно постављена. После овога пређем на питање о појединим деловима, нашта који служи и како се удешава за ситнија и крупнија зрна појединих стрмнина а да се не ломи. На то ми показаше одмицање и примицање зубаца. Око Саковог плуга (са предплугом) такође сам се више забавио и распитивао, као и око машине за сејање кукуруза, и на свако сам питање добио задовољавајући одговор. Почем сам случајно почео са практичним испитивањем то наредим да се сутра почне са пробањем орања.

12. Јуна пре подне у $6 \frac{1}{2}$ сахати отпочео сам практични испит са орањем а за то је био изабран бургов плуг. Да би се уверио колико ђаци у овоме раду владају теоријом и практиком поставио сам им и ова питања. Како се зове овај плуг? Како се зове по именце сваки део на њему? Којим се делом упливаше на већу или мању дубину орања, као и на већу или мању ширину бразда? На свако ово питање оставио сам их да ми најпре одговоре и у исто време то и делом покажу и нисам дозволио да се наставници и најмање у то мешају, него сам шта више поставио за контролора кочијаша из преко, као практичног у овоме раду; и резултат овог испитивања био је потпуно задовољавајући.

Земља на којој се орало спада у песковите иловаче, која мора да је дugo у мочари лежала, јер је начињен и један шанац за сливање воде која се на дну баште прикупља и мало језерце прави као што је у плану означен „Бара“. Од ове земље да сам почети са 5 – 6 цоли дубине једну повећу грудву од исте земље те да видим у школи, да ли знају, и како и на који начин може се анализовати земља; из којих се части она састоји, али ово као да нису знали. То само велим, јер је грудва, кад је испитивање било у школи стајала на асталу и ја сам смео с ума питати, а наставници, кад је било преслишавање нису се никако дотицали тог питања, којих је и иначе доста било; јер ниједан ћак није остао а да није био питан о чему, као што ћу то ниже показати. Међутим кад је поведена реч о земљи, на којој је орано, и показано каквог је састава, рећи ћу коју и о земљи баштенској, и то једино коју ова школа има, а то је да је и она, и ако је мало заталасасто узвишенија, истога својства само се незна из ког је узрока пуна мравињака и кртичњака да не могу ни да се истребе, те свака је скоро воћка пуна мрави, који младе воћкице кваре.

Пробање са орањем извршено је на оној земљи коју сам ја назначио на плану. Ово је само остало за школу, као пашњак од целе капелске ливаде, која је била дата школи на употребу а после од школе одузето и преграђено. И ово парче оставше земље и није никакав пашњак, но више служи да се пушта марва да се мало истричи и проштета. Зашто је

то учињено моје није било истраживати и ја само Г. Министру констатујем стање ствари.

После пробе са орањем ред је био да пређем и прегледам опитно поље, за које сам мислио и држао да је негде даље, кад али на жалос би одведен у башту, где беше малено опитно поље. Оно се састоји из повише лејица на којима при првом погледу видо, да је много жито, тек што је процветало од врабаца покварено. Ко ће сачувати жито од хиљаде врабаца, где никаде у наоколо нема ни једне њиве посејане стрмнином па да се по њима расподеле и своју грабљивост изврше него падају на ово неколико леја житом засејаних. Према томе, неће се моћи ни семе уватити а много мање сазнати право време за које ће усев сазрети; какав ће плод дати, по тежини зрна и иначе по квалитету и квантитету, жита се пак може дознати, какав би квалитет био, кад би се на већим просторијама садила та жита.

Како је тако, ја почнем испитивати и питати о опитном пољу. Зауставим се прво код Граорице, на којој стоји табла *vicia narbonensis*. Питао сам сада, повише одабранијих ћака из III разреда: шта је ово, како и рад чега се сеје? Они јој казаше име и напоменуше даље да је добра за сточну пићу. На моје питање е да ли се даје у зелено покошена или кад је сува, - одговорише, да се са још недозрелим махунама даје нарочито кравама музарама, а као – сува – само теглећој марви, а њена зрна, као прекрупа може се давати стоци а укишељена свињама. При говору нарочито о музарама кравама, приметих ја да многи избегавају давати је у јарми, што се држи да тада краве дају мање млека, што важи и за овце доиље. Овим испитима присуствовали су оба предавача гг.

2. беше леја и на њој Вучац (*Lupinus luteus*) На питање одговорише ћаци, да се он даје овцама у виду прекрупе, а и у зеленом стању, при чему се поведе и тај разговор, да га сва марва у опште нерадо једе и с тога се често мора мешати с другим зрневљем, а да је у последње време одбачен због болести код оваца назване „болест од лупине“

3. Долази, такође Граорица (*Vicia sativa*) која се употребљује, као и прва, и кад се сеје у смеси ш њом тада је изредна зелена пића за стоку. Граорица може по нужди, смешана са ражи да послужи и као лебац за људску храну.

4. До ове беше такође Вучац (*Lupinus angustifolius*). И на моје питање у чему се разликује ова лупина од оне прве, рекоше у томе: што је код прве цвет жут, а код ове плав, и да је ова по порасту и семену крупнија али лист је ситнији, а употреба она иста, само што плаву стоку не једе тако радо као жуту.

5. Беше леја Граорице (*Vicia Vilosa*) и на питање чему она служи одговорише: да је иста употреба као и горње поменуте вике. А на питање да ли је има и не сејане по нашим ливадама рекоше: да је има по нашим питомим ливадама.

Примедба. Код српских наименовања ја сам свагда примећивао наставницима да не треба изостављати Латинско ботанично име, које је код свију народа усвојено. Јер онда се, наши пољопривредници, са свима народима могу разумети, о којим се травама и биљкама води говор и тд.

6. У овој леји беше шведска бела детелина. На питање моје, одговорише ѡаци да се она од других пићних рана разликује у томе, што се прве морају сваке године сејати, а она, једном посејана, може више година остати и да је дуготрајнија од црвене детелине, и може се косити преко године 2 – 3 пута. Питao сам их имали у нашим ливадама белих детелина и рекоше да има, али, веле, нису тако издашне као луцерка и мање се пута могу косити. Питах их уопште за све детелине: да ли је боље давати је стоци, зелену провенуту или суву и били се могла марва пустити да пасе по њој по волји. То сам казао у таквом смислу и облику, да сам као бајаги претпоставио зелену рану сувој и провенулој, но увидих да су поучени о злим последицама такове сам-паше, јер као зле последице наведоше ми болести: надут, колику и слабљење варећих органа.

7. Из ове детелине беше засејан спанаћ преко ког је опет била засејана једна трава која није изникла, а рекоше да је била *Thalaris*, а за овим:

8. Инкарнатска детелина, за коју рекоше да најбоље успева у топлијим крајевима, на трошим, смоничавим земљама а на влажним не успева добро. Да се она сеје после стрмнина, да брзо расте, али није најиздашнија, и да је бела детелина, по каквоћи много болја од ње. Најзад и семе јој се тешко одваја од плеве те је најбоље сејати је у смеши са белом детелином.

9. За леју у којој беше Серадела, на питање: каква је то биљка, и чему служи, казаше ми да је то једногодишња биљка; да успева на пескуши и да је, као сточну храну најбоље сејати са виком, ражи или лупином, а сејана сама за себе добра је рана за овце.

10. За Експарзету рекоше: да може више година остати на једној земљи, јер дубље пушта свој корен у земљу него луцерка, али није тако издашна као луцерка; јер само се преко лета може једанпут косити и подотовити. Као зелену пићу најбоље давати је, пошто у сувом стању,

због дебелих патрљака није тако добра. У зелено свака је стока радо једе а нарочито овце.

11. У леји у којој беше штајерска детелина казаше: да се двапут преко лета може косити и да се као и црвена детелина ставља у плодоред, у коме долази, после угара и то у смеси са стрмнинама, а највише са јечом.

Овде их пита: да ли детелине имају каквог непријатеља, нашта одговорише, да имају и то је: један биљни паразит који се зове: „вилина косица“. Пита их како се тамани „вилина косица“ и показаше ми неколико начина.

12. За шећерну трску, која такође у једној леји беше, питао сам их чemu служи и дадоше они одговор, да се може давати као и кукуруз кад се сеје за зелену и суву рану. У сувом стању најбоља кад се исецка. А кад даље запита: нашта се још употребљава казаше: на цеђење сока за прављење шећера.

После ових леја беху више њих леја са разним стрмнинама, које су као што напред рекох врапци испипали. Овде сам их питао: каквих имамо у опште стрмнина и нашто служе и кад ми рекоше за јечам да га има четворедног и дворедног, пита их који се од ових употребљава за пиварство више, да ли озими или јарик. На то ми одговорише: двореди и то јарик. А да ли се одпадци од пиварства нашта употребљују, рекоше: да се употребљују за храну стоке. Даље их пита: која је рана болја за стоку; да ли овас или јечам – одговорише: да је овас питевији, да има више соли, која служи за образовање костију, нарочито код младе стоке, а јечам је више за маторију стоку. Но најбоље је да се и једно и друго даје у јарми а јечам може још и да се кисели, и у томе стању баш се употреби нарочито кад се свињама даје.

Ким и онајз, који налажаху у другом реду опитних леја, казаше ми да су кухињски зачини и да се сем тога међу у ракију и леб а да се употребљују и у млекарству.

За кудељу, кад их пита, како треба да се гаји за производњу влакана, а како опет за семе – одговорише да за прво треба сејати гушће, а за друго ређе, и у кратко казаше цело гајење кудеље и како се трси (чука).

О репици, које такође беше, казаше: да се гаји рад уља, које се употребљава, за подмазивање машина, да се придаје бојама код сликарства и других заната, а одпадци да служе за рану марве, тако звани уљани колачићи и да су ти колачићи нарочито добри за гојење стоке, због своје садржине на азотној грани.

За мак (плави и бели) рекоше да се гаји рад производње опијума и то из чаура, које се за ту цељ засецају. Иначе семе се придаје разном тесту.

О сочиву, рекоше да је врло добра храна за људе, као и сва остала варива, због бильне беланчевине сочиво је на првом месту. А слама да је добра за исхрану стоке.

О репи, које беше у неколико табли доста насејано (поради ране сточне) питах их од колико их руку има и нашта служе – одговорише: да их има за сточну рану, за производњу шећера, а и за храну људску. И за све укупно казаше, да се са свима тима фелама, може корисно стока да храни и да школску стоку прирађују репом. А кад пита: да ли се и лишће од репе даје стоци. рекоше, да не треба у једаред и много давти, а нарочито бређавој стоци што се у stomaku развијају гасови, који притешњавају зачедак у утроби.

На питање: дали могу показати; колико процената шећерних честица треба репа да има, па да се производња шећера може рентирати, тј. рад платити и од чега зависи па да буде тај проценат, рекоше: да проценат треба да је од 10 – 14 и да тај зависи од саме каквоће земље на којој се гаји тј. на посној земљи биће мање репе по величини али ће бити више шећера а мање водених делова. Напротив на ђубревитој ијакој земљи, биће репе веће, али више воде а мање шећера.

Како је поред свију путова и стаза, било подигнуто доста разног воћа, од ког је неко већ и рода понело; то сам их у присуству баштовановом питao и о воћарству, на име: зашто су неке круне код воћака начињене у виду чаше, лепезе, шпалира и т. д. и онда ми на сва ова питања одговорише: да се тиме иде на то да се увећа површина воћкине круне, те да се тако боље изложи светlosti ради бржег сазревања плода. Питao сам их и о томе: дали је боље подизати воће из изданака, дивљака из шуме и воћњака или из семена и ту су ми на задовољство одговорили: о важности и користи подизања воћа из коштица и зрна – семена – а некорисност помоћу садница које су било у шумама или баштама из изданака израсле. Овоме ја приододадо да су се нарочито наше шљиве изметнуле и изродиле што их садимо само из изданака, већ од толико стотина година те зато нам и не терaju више тако дugo. Том приликом пита их: од којих коштица или од ког семена, кад се ово посади, може задржати и донети онакав исти плод без да се калеми. Ту почесмо узајамно рећати: ораје, лешњике, кестенове, брескве, шљиве и бадеме, а све остало мора се калемити, иначе ће род бити ситан и дивљачан, као што је то нарочито случај код кајсија, које се не калеме, но из коштица производе.

Затим питao сам их, како треба нарочито коштице побадати тј. садити у земљу. Да ли врх – тањи крај – окретати у земљу или дебљи – управ онако како је плод на својој петељци на дрвету стајао. Неки нагађаше и рекоше са доњим, а други са горњим тј. врхом и ту се дође до

даљег објашњења и питања. Тако их питах: па из којег ће краја ових цепака најпрен изаћи жиле а из којег опет стабло и лист? И онда сви признаште да ће са оштрије стране терати жиле а из затупасте стабло; и тако дакле да треба оштру шиљасту страну побадати кад се хоће правилно да сеје према клијању.

Како је поред све школске ограде од палисада подигнута жива ограда од багрема и дудова, која је још мала, то је предмет разговора био скренут на живу ограду. На име које је дрвеће шиблje или цбуње најбоље и најсигурније за живу ограду па да кроза њ' не може прорети ни човек ни стока па ни сама ситна живина. Према моме искуству ја реко да је најбоља чалија (гди ова може да успева) затим трношљива и тек после гледичија и багрем. За овим настависмо говор, како је боље расађивати, па да нам буде што боља и гушћа жива ограда, препоручујући је при том, да је треба подизати око својих имања, нарочито која су поред путова и изгоњена потрицама тим пре, што се шуме све јаче сатиру и баштине се не могу више огрђајивати врљикама и т. д.

Како је већ било у велико превалило пола-дана, док сам ја прегледао и уверио се о накалемљеном разном вођу у расаднику, и како је и дневна звезда јако припекла била, да смо се од врућине сви знојили – то одпустим ђаке и закажем им да сваки донесе по коју гранчицу од дивљака, па ма и од врбе те да ми у трапезарији у ладовини и на тенани покажу још и разне начине калемљења.

Док су они отишли да секу и приправљају гранчице за разно калемљење, - ја видев да су ашчије и кувари, већ поставили сто, окушам јело и одем у кујну да видим како се јело готови и какав ред и чистоћа у кујни влада. О овоме увидио сам да је све у своме реду и најбољем поредку; да су јела проста али укусно зготвљена.

И проба са калемљењем у процеп, на лис и спајањем гранчица једне дебљине испало је на моје подпунно задовољство, чему су у осталом сведоци и толика количина накалемљених дивљака.

Почем ми је, на мој захтев баштован поднео списак свију благородних воћака којих у овој башти има од млогих сората – то је надати се да ћемо из расаднице ове школе добијати временом најбољих воћака, само кад би та башта срећом била још повећа. А овако, колика је сада није довољно велика ни да се у њој производе сва потребна количина хране коју ова школа потребује за годину дана. Јер све што ова школа потребује као: кромпира, пасуља, граха, купуса, и уопште сваке друге зелени то се овде сеје и производи, а да не узмемо у рачун колико се и за марву потребује пиће, која би требало да се овде производи а нема се где.

Па онда, да је већа у њој би могли да се чине разни опити у већим размерама, те да се од тога види хасне а не као сада да се производи само на лејама па да и то врапци поједу.

Од културних трава као: бромуса, дахтилне гломерате, рајгаза, и. т. д. Нисам нашао сигурно што нема доволно земље и простора где би се могле посејати.

И тако овде опет велим и тврдим да нема ничега луксузног, него да нема још ни онога што би још требало и морало да буде, то да ова школа у исто доба буде, за овај крај и угледно добро. А зашто тога свега нема и не може да буде то није кривица до управе нити овој оскудева воља и знање о томе шта би и како би још требало да буде; него је кривица до неког другог. А до ког је кривица, не знам да ли је у моме задатку и то да испитујем и истражујем; али на сваки начин вальа и то пронаћи па узроке отклонити и поставити ову школу у таково стање и положај да може одговарати оној цељи којој је и намењена. По моме мишљењу њена је цељ да питомцима даде што више стварног практичног знања, коме би ја много од теоретничног предавања жртвовао, јер бадава је од теорије, кад се ова нема где у практици да покаже и опроба. Тако наприлику узалуд ће се предавати и учити о винодељу, кад у школској башти нема ни једне лозе нити има где да се засади. А и кад би се на овој земљи и засадила лоза незнам како би успевала, а напротив ови крајеви, којима је ова школа посвећена и којима има да служи за углед у многом које чему доста су са винодељем заступљени. У овој околини може имати лепих винограда са добним и на гласу винима као што су: на Јелици јежевичка и паковраћска, у Рудничкој црнућска у Крушевачкој жупска, и преко пута Трстенику а преко Мораве виногради манастира Љубостиња и Богдањска такође су на гласу вина.

Осим тога како се у овим крајевима, Краљевачко Чачанским, врло мало сеју стрмна жита, него по већој части кукуруз, и то, као што сам дошао због тоње, као што се овде каже, то би требало тражити узроке тој појави и одвикавању сејања жита, са пробањем и сејањем жита показати и доказати: или да су зебње од тоње неосноване, или ако то не, а оно произвести варијетет такових жита, која би овој тоњи и маглуштини могластати на супрот као што је то у Енглеској учињено, где су магле обична појава. И баш искусни и опробани људи ове школе позвани су на прву месту да те и тим подобне недостатке штудирају и да пронађу утук свима недостатцима а можда и неоснованим предрасудама.

Почим су ђаци трећег разреда, као што сам напред казао, били на практичном испиту у башти, то их нисам ни преслушавао у школи него

сам за идући дан (13. Јула) заказао да буде испит II гог разреда у школи. Кад сам дошао изјутра у 7 ½ саҳати почeo је ђаке испитивати управник г. Радић и полагао им је ова питања:

1. Шта је то орница а шта здравица?
2. Колико врсти земаља имамо?
3. Која је земља пескуша и које су њене особине?
4. Која је земља глинуша, које су њене особине и како се поправља?

На сва питања ђаци су, и то не један, него редом одговарали. Како је који по имену био прозван. И при питању о пескуши земљи, испитиво је даље како се оне употребљавају и чиме мешају па да не буду суве и да опет не задржавају у себи ни сувишну влагу и. т. д. Исто су тако одговарали и о поправци глинастих земаља, да их као ладне и што тешко пропуштају воду, него се често на површини налазе барице и мочари – треба поправљати коњским ђубретом и сејањем онакових биљака, које се често окопавају а и где је потребно са одводњавањем.

Кад је реч дошла на одводњавање стављено је питање: на колико се начина могу правити одводњавања, - нашта је одговорено: „са отвореним и затвореним ендекима.“

На питање шта треба пазити при копању ендека – одговорено је: да на горњој површини ендека буду ширији, а на доњој ужи – косији и то је цртежима показивано на табли, што је знак да разумеју ово питање о коме је говор. При питању да ли се тиме што од земље губи, кад су ендеки отворени – одговор је гласио да се губи и зато измишљени затворени ендеки који се на више начина праве. Сви су ти начини показани, као с камењем и то доле крупнијим а горе ситнијим и шиблјем у спнопове повезаним и најзад како се преко овога одозго покрије најпре сламом па онда земљом. Показане су даље све мере предострожности како нивелисање у цели да лакше вода отиче и т. д. преко чега прелазим овде што сам се из одговора уверио да су ђаци и то питање како што ваља разумели и схватили.

На питање зашто се земље уопште морају ђубрити – одговорено је: да им се накнади она храна коју су биљке из њих извукле.

На питање: шта употребљујемо за ђубрење? – одговор је био да се за ђубрење употребљава: биљно животињско и минерално ђубре. Све животињске избацине служе за ђубрење а од минералних гипс, креч, чађ, пепео и т. д. а од биљних све трулежине од трава, лишћа, муље и т. д.

После овога одговора и на питање: да ли сва ова ђубрета подједнако дејствују на сваку земљу. Показао је дотични ђак како се којим ђубретом поправљају разне земље, нпр. пескуше говеђим глинуше коњским ђубретом и т. д.

Стављено је питање: нашта треба пазити при одређивању места за ђубриште и одговор је био у свему правilan, као и то да ђубриште треба посипати водом но још је боље - вели – пиштевином.

На питање: нашта треба пазити при изношењу ђубрета на њиву – био је одговор: да се подједнако на њиви разастре и одма заоре, а у гомилама не треба нарочито свеже ђубре да стоји јер то би проузроковало неједнак пораст биљке.

На питање где је минерално ђубре (пепео) најнужније употребљавати одговор је био: на ливаде мочарне, јер пепео упије усеглагу и онда уместо киселих трава, расту слатке.

После овога прешло се на справе. На питање чиму служи скарификатор – одговор је најпре да се он састоји из више цртала и служи за парање ливада, кад хоћемо да их разоремо.

На питање, зашто се употребљава екстирпатор одговорено је за дробљење земље, претрпавање ђубрета и т. д.

О плуговима учињено питање из којих се делова састоје и који чиму служе – одговорено је и показано је на донешеним разним моделима на потпуно задовољство.

Питање је постављено и о дрљачи. Одговорено је да служи за дробљење – трошење – грудава, претрпавање семена, вађење травуљака, скидање лишајева, маховина, уравњавање кртичњака и мравиљака по ливадама а на њивама да се земља поравна и скорушена распара и ситни. Каквих има дрљача које су боље? „Гвоздених и дрвених, за лаке земље боље су дрвене.“ Која је ово дрљача (показивајући модел)? Брабантска. Па може ли се шњоме извршити све оно што је напред речено? „Може, само кад се различно прже.“ Овај је показао како и с које стране треба презати. Шта се захтева од једне добре дрљаче? „Да сваки зубац прави за себе бразду“ и њом добар рад зависи од спрете, која треба да је дужа како се не би подизала и само једним крајем – задњим – радила. Шта иде после дрљаче? „Ваљак који служи да се разбију исцитне груде, да се убије земља и поравња њива те да се и семе подједнако распореди.“ Каквих има ваљака? „Глатки и затупасти.“ Глатки су да притегну семе и земљу а затупасти за трошење грудава.“

За овим се прешло на сејање:

Када хоћемо да сејемо нашта треба пазити? „Да је семе добро и земља добро урађена“. Како се семе приуготовљава да буде добро, ако није кућевно него од другог купљено, па се сумња да није здраво. „Креч у води растворен и то помешано с пепелом најбоље и најјефтиније средство да се пониште болести у семену.“

На колико се начина сеје? „На сачму на врсте и јамиће“ и даље је казано које се врсте усева и поврћа и на који начин сеју.

Да ли се свако семе подједнако дубоко затрпава? или земљом покрива? „Крупно дубље ситно плиће.“

Која оруђа и справе служе за жетву стрмнина? „Срп, коса, и машине.“ На ово питање, питани је одговорио и показао разлику између жетве са српом и косом и да један косач покоси за дан то колико три жетеоца српом пожњу, додајући, да је са српом корисније раскрчти где има дosta по њиви корова. А за косачицу машину рече да није за наше прилике. И на ово питање ја не хтер тражити објашњења зашто, кад ништа не примети питач, који ми је тако предавао.

На шта треба пазити кад хоћемо да жњемо? „Кад хоћемо да добијемо семе онда ће мо косити кад је жито добро зрело а за употребу жњећемо или косити онда кад зрно још није сасвим очврсло, јер тада у пшеничном зрну има више брашна а мање мекиња. Зрелије семе боље ниче и није изложено болестима.“ А од чега болују иначе стрмнине? „Кад се посеју и веома ђубревиту земљу.“

Колико врсти имамо обичних стрмнина? Одговор је био да имамо пет и све је показао.

Каквих имамо стрмнина по добу сејања? Јарих и озимих, и онда је питани показао кад се и која сеју.

Која се пшеница боље бокори, озима или јара? Озима, јер веле, има више времена да расте и да се бокори.

Да ли је нужно да некада изменимо семе? „Када се наше старо семе изметне, тј. кад не израђа више као што је рађало треба га променити. При промени семена вальа га набављати по ладнијих предела и лошије земље, али опет из предела и места који су на гласу са својих усева.“

На који се начин вршу стрмнине? Млатилама стоком (коњима и воловима) и машином.“

Како се насађују спонови при вршају са марвом? „Са стожером и без стожера, а кад се врше машином онда нема насађивања, него се спонови убацују на машину и онда она врше!“ На питање моје да ли знају како се врше с машином – рекоше да ће то видети ове жетве.

Како се дену спонови? На ово питање питани ћак одговорио је: у крстине и купице“. Претурајући једну руку на другу, као слагајући спонове показао је све те начине денења.

Колико врсти имамо јечмова? „По редовима зрна има дворедог, четвороредог, по боји: белог и црног а по заодевању, голог и обученог (с кошуљицом и без кошуљице). По времену сејања озимог и јарог.“

Које културне биљке спадају у одељење окопавина? Кукуруз, кромпир, дуван, пасуљ, репа.“

На који се начин кромпир размножава? „Читавим сеченим или са повађеним окцем и са клицама.“ Донета је спровица са којом се окца лепо ваде и онда је ћак показао добре и хрђаве стране тих начина размножавања.

При сејању кукуруза, која зрна с клипа ваља узети? Она која су у средини клипа, јер се снет највише јавља у ситним зрнима која су на врху.

Питано је како се праве расаднице за извођење разног расада ранијег и познијег и онда је питани одговорио. Расаднице могу бити двојаке: леје са ћубретом – (топле) и без ћубрета – (ладне).

Које врсте спадају у уљасте биљке? Репица, слачица, сунцокрет и ћак је затим казао зашто се које уље употребљава, као и то да не би буач напао репицу рекао је да ваља пре сејања претерати овце преко орања, јер бухач бежи од смрада избацина овчијих.

А које биљке спадају у предивасте? „Лан конопља и коприва.“

Кад хоћемо да имамо добра влакна како ћемо сејати те биљке. „По чешће а за семе по ређе.“ А кад треба чупати? За предиво пре цветања а најбоље је за време цветања. Кад биљке нису добро сазреле, биће тежина лоша, а још лошија кад је презрела.

Шта је црнојка, а шта белојка? Бельојка је мушки а црнојка (изборница) женски.

Како се лан потапа (мочи)? У води на пари и роси. „На пари се влакно одваја понадре (боље) пре у стајаћој води а позније у текућој, јер је стојећа вода топлија.“

А зашто се топи? „Да се биљна смола одвоји од влакна.“

А како ће се влакно одвојити? „Пошто се из мочила извади и исуши онда се трља (или чука) трлицом, или ножем обијачем.“

Шта се прави од копривиног влакна? Кабасте ствари, као: цакови, завесе а семе се даје пернатој живини.“

Које културне биљке спадају у одељење бојацијских? „Броћ, сач, шафран шафраника – катанац.“

Рад чега се гаји броћ и како се гаји? „Рад корена који даје црвену боју. При сејању треба да су редови на 30 см. А затим је потанко испричао гајење броћа.“

Какву боју даје шафран и шафраника и сач? Прве две и катанац жуту а сач модру.

Које биљке спадају у зачин? Ким омајз и коријандер. О семену ових биљака дотични ћак на питање нашта се употребљава сем зачина, одговорио је све потпуно.

Напослетку редом је говорио све о нези дувана, други се о мельу (кога у башти и нема). О овоме вођен је доста опширан говор а нарочито о томе кад се дуван познаје да је зрео. Колико треба оставити листа на једној стабљики; да треба заперке закидати а тако исто и цвет и какав је који лист на стабљици у квалитету. Исто тако казато је и о брању меља и његовом сушењу као и сушењу дувана и одговори су били такови да су ме потпуно задовољили.

Као што напред реко ово је испитивање отпочето од 7 $\frac{1}{2}$ а свршило се у 12 $\frac{1}{2}$ часова. Све је непрестано питао и г. Управник а друга два предавача били су присутни. Питања управникова била су прецизна и кратка. И кад би ја почешће рекао запитајте сад то, он би одговорио: доћи ће и на то ред и за цело овака питања била би уздуж и попреко и ђаци би се онда збунили кад би ја по некад, само да видим да ли су у своје одговоре потпуно убеђени, наводио их и на противно мишљење тада би г. Управник развио још више питања да изведе ученика из искушења. Ја сам побележио и овде стављам само главна питања, а што се из сваког питања и даље развијало, кад би све побележио, морао би бити стенограф или имати стенографа да све то побележи. А да су се из главних питања развијала и друга споредна, сведок је само време које је трајало без одмора пуних пет часова.

Ја сам са испитом, и тако исто и са одговором потпуно задовољан. Ово моје задовољство јавно сам изјавио пред ђацима, који су и сами сумњали (можда подбадани са стране) да у ономе што уче праве напредке. Темељ је добар и здрав на коме се може задати шта се хоће, само би наравно требало имати опитних поља те да се што више при том могу сви ђаци учествовати. Зато би требало Господине Министре да се овој школи прибави, ма на који начин што више земљишта за опитне усеве, и то од свију културних биљака, нарочито ливадских трава што су у свима овим крајевима, почев од Крушевца па до Чачка, такове траве и ливаде, да се пре могу назвати сваким коровом, али не питомим и рањивим травама.

Истина ова школа има нешто земље око 3 хектара 700 ари на којој је ове године засејано овса 1 хек. 400 ари под стрњиком, али та земља није доволно ни за узрану марве, коју школа има, него се трава и сено за исту купује с пијаце. И ако се може рећи, да ће се с пијаце јефтиније добити, него што би га завод произвео, опет боље би било, кад би он имао толико ливада да коси, колико му је нужно за израну марве преко лета и зиме, јер овако сва се марва па и овце преко целе године морају непрестано држати у штали, јер немају испуста и паше, а кад би и то имали ваљало би само погодити чобане; нашто се ђаци наравно не би могли употребити. Опет велим земље би нужно било једно поради сејања

разних опита стрмнина те да се с једне стране опроба, које врсте и како могу успевати због ове владајуће ненаклоности и бојазни од тоње – магле. Као што сам већ и напред казао. А с друге стране да би се слама стрмнина ситнила сечком, да ученици виде и познају колико се сечком може уштедети друге хране и која је слама најбоља за рану марве. – Сечке би требало нарочито употребити и за тулузину, кукурузовину, ради угледа и сазнања ученика, како се сва тулузина може употребити на храну стоке, само кад се ситно исече па да не остане ама баш ништа не употребљено.

Како се у овим крајевима, а и свуда код нас по већој части, а у највећој размери, према осталим житима сеје кукуруз, то би овај начин изупотребе тулузине био од велике благодати за ове крајеве, о томе требало би да се најпре увере и осведоче питомци овог завода, те да они, кад се својим кућама врате на своме имању, заведу те сечке и да се на њи и други могу угледати.

Почем ова школа дosta знатну количину сточне репе; за марву а нарочито за краве и телад производи, то би требала управа ове школе да заведе сечење исте са справама нарочито за то направљеним јер рукама сечући морају ѡаци око тога много да дангубе.

И све машинерије с којима може да се уштеди људска снага, требало би ова школа да има те да виде ѡаци како памет не вальа кладе и не издире. Тријери за чишћење жита, круњачи кукурузни, и сечке школа већ има јер кад се неће у видети и упознати се са њиховим добним странама и лаком израдом а где ће на другом месту? Школа би требало да има и пресе за пресовање сена, и да се и ти послови и радови у школи изуче у двојакој цели. Једној да има више земљорадника, који знају са пресовањем сена радити, поради војничке потребе у време рата и друго, што ће доћи време (тако се бар надамо) да ће се сено из наше земље извозити (наравно кад ливадарство будемо другачије уредили).

Ја држим да би у тој школи требало установити и једну малу ковачницу, где ће се, кад се што поквари поправљати од мајстора ковача који ради и неке шлосерске ствари. Овоме баш у тој цели да питомци науче савршено тај занат (премда не би шкодило да и тај занат науче; мало од коларства, пинтерлука и кованлука да не морају виле и држалије куповати са стране, него да зими могу делькати), него да бар имају појма и да могу казати и показати простом циганину мајстору, ако га буде било у селу, како ће му оправити плут и друго што му се сломије.

Кад дође реч до алата и заната – не могу пропустити да изјавим моје задовољство и радост кад видох у канцеларији управниковој један астал са три столице, за које ми рекоше да су ѡаци начинили зимус од

природног разног прућа што беху врло угледни и интересантни. А рекоше ми да зими плету корпе¹⁾ и кошнице од којих у збирци видох од неколико форми. И те израђевине (сваке хвале достојне) ђаци не раде да буду мајстори од заната, него да могу и у зимским дугим ноћима, а у топлој угрејаној соби, израдити и за се и за продају. И ако су они земљоделци опет не треба да остану при тој старој предрасуди да земљоделац не треба да буде никакав мајstor, па да не зна да одеље ни држальу, да начини виле па и кревет за себе и своје, те да се не спава довека на ладној земљи. Други изображени народи хвале се и поносе се с тим што имају више сељачког сталежа, који се баве поред земљорадње и стварима које спадају у домаћу индустрију. И метле кад би се наручиле да се праве од сирка, не би куповали ове за наше куће што се доносе са стране; кратке дугачке и брезове. Кад би и једна пушница код ове школе била за сушење не само шљива него и сваког другог из реда воћа – онда би питомци знали како се воће суши и знали би ценити, шта вреди воће сушену, ако ни са чега другог а оно бар са своје домаће потребе. Знати и пекmez правити не би с горег било – онда би се воће боље и више садило и не би наше баште око кућа заастале у коров него би биле пуне воћа.

1) У нашем суседству у Земуну нарочито је установљена школа ради прављења разни корпи. Женско (наше) друштво намерно је било да о своме трошку пошље једну девојку на то изучавање, о чему кад сам извештен ја и председница друштvena са још једном чланицом одемо да прегледамо ту школу и она нам се допала са својом израдом.

У овим крајевима, за које је ова школа ради угледа установљена, има доста винограда. Да би ова школа одговарала месној потреби, требало би да има један ма и најмањи виноград да се на њему уче ђаци разном резању лозе; како се сади и које су и какве радње око лозе и винограда нужне, и т. д. У близини школе има узвишених – брдастих места, где би се могао засадити виноград. И зацело прибавити овој школи и земљиште за виноград од велике би благодети било, за ове крајеве као и за саме ђаке, да се поуче и науче у овој тако распрострањеној грани наше привреде.¹⁾ Но међутим док се виноград засади и могну се у њему практични радови извршавати, моје би мишљење било, да ђаци са наставницима праве екскурзије и по туђим виноградима у разна времена виноградарских радова а имено: с пролећа, кад се почне лоза резати; затим кад се почне лачити или заперци кидати; кад је време повезивању и заламању. А у јесен кад се виногради имају да полажу, те да од сваког тог рада учине

примену тј. да сваки изради по једну врсту по најнационалнијем начину те да свет види разлику у доброти новог – бољег рада од стародревног. А у време бербе могли би мерити ширу, и радити са новим спрavама за муљање, а тако исто при врењу шире, отакању и т. д. Кад се оваке екскурзије могу чинити у другим, куд и камо напреднијим земљама у свачему, зашто се то не би чинило и код нас? Држава и државни заводи, треба у свему да предњаче и пример дају, јер ми немамо спахија да се свет може на њих без средстава угледати. Ми имамо у Топчидеру виноград, који је ради мустре засађен са страним лозама и ми до данас не чусмо ни трага ни гласа о том винограду, како те лозе код нас успевају

1. Кад би се откупило имање Милана Ристића, које над гробљем, близу школе постоји, ту би се не само виноград, него воћњак и мељак могао засадити.

и каква од њих вина могу бити. Тражимо од других приватних људи, да нам тим подобне извештаје шаљу, а државна добра, требала би по званичној дужности да такове извештаје дају и јавно обелодањују.

Ако се не би рекло: „млого је престани“ а не марим што ћу можда бити исмејан – ја би ову школу још и тако уредио да у њу извесно неко време долазе и учитељи млађи сеоски школа те да се поправљају они који су нешто учили из пољопривредних наука, а они који нису никако учили да слушају предавања из најнужнијих пољопривредних наука. Не би с горег било кад би била и периодична предавања сеоским синовима о воћарству виноградарству и т. д. Као што такових периодичних курсева има у Немачкој. –

Но сад да пређем даље па да кажем шта сам још видео у овој школи, сем неговања свилених буба, које је предузето овог пролећа, и за које не би никада желео да се тако ради и други пут без икаквог плана и целија што је најважније кад чауре немају никоме да се продају.

Видео сам и школску збирку, која је тако састављена, да ђаци могу све видити што им се у школи предаје. Збирка је урађена врло удесно, јер се налазе модели од воћа, које се у башти налазе у природи, као и од јагода и кромпира, који су при школи гајени.

За стоку а имено: за краве за бикове коње и овце, казао сам напред, да сам их видио кад сам прегледао штале и казао сам како се гаје а сад ћу набројати колико их свега има.

Две су краве и један бик (који је већ отежао и није више за употребу) купљени са стране од Швајцарско-бернске расе и све троје је у животу. И од њих има приплода: један двогодишњи бик, две годишње јунице и једно двомесечно женско теле. Четири теглећа вола домаће расе

доста су угледни и јаки. Три кобиле доведене из Љубичева које су већ маторе и јаловице и две приплођене са ајгирима наше домаће ергеле. Нашао сам 7. оваца и 2 овна од 16 – 18 месеца који су овде приплођени од Merino Super Elesta маторих 12 оваца које су угинуле од метиља и само су две остала. Ове исте овце, по речима управниковим приплођаваће се кад наврше две године, а један ован од ова два употребиће се искључиво за спаривање и укрштање са домаћим овцама.

Нисам био надлежан ни овлашћен да распитујем какав ће се прописати поступак при укрштању ових овнова са нашим домаћим овцама, али на сваки начин у праву сам а дужност ми је Г. Министре да као ваш изасланик и повереник кажем: да не би требало оставити без икаквог настављења и упутства о начину укрштања, као што је то чињено са оним свилоруним овновима, који су послати у кривовирски и зајечарски крај.

Како сам увече, кад су се варошка говеда враћала са паше виђео неку телад са шаром других фарби него што су наше домаће краве – то сам питao г. Управника: је су ли бикови пуштани на туђе краве и може ли ми показати на колико је крава од прилике пуштено, и он ми је на то показао списак за рачунску 1884/5 годину из ког сам видио да је на 12 крава пуштано, и тога 9. у месту 1 у селу Грдици и 2 из Чачка.

Телад неку од ових бикова видео сам код једног абације Јована Раденковића и код Срећка Крсмановића који ме је нарочито позвао да му отидем на имање изван вароши те да му видим домазлук. Ја мислим да сам отишао у добар час јер сам виђео једну прекрасну јуницу отприлике 16 – 18 месеци мелескињу, око које се облизиваше такође дивотан бик опет мелезан. Чух од газда Срећка да су то брат и сестра од, такође, једне добрe краве, коју сточари музаше. Ја реко Срећку: ако Бога знаш не квари овако добар сој, који је способан да још бољи буде, са мелезом биком, него одма води јуницу кући, па како опазиш на њој знаке вођења, а ти је води под школског бика швајцарске расе, а овоме бику не дај да скаче ни на ову музару краву, па ни после годину дана на њено теле које беше женско, него бика или уштрој или га продај другоме, а ти сву женску телад коју будеш од школских бикова и твојих крава добијао, пуштај само под швајцарске бикове, па ћеш за кратко време имати лепу пасмину швајцарских крава, а и бикова, који су се родили у нашој земљи и прилагодили се нашој клими и нашим приликама. И он газда Срећко најпре се узтезаше, да бика свог кога је мислио да употреби за приплод, уштроји, али кад му ја објасни, зашто крошто треба да то чини, пристаде на мој савет и рече: да ће тако поступити.

Код овог абације у једној башти било је мушки теле налик у нечemu по фарби на швајцарског бика; ја и њему казах да то теле не

употребљава за пасмину, него нека га уштроји или прода, па кад му крава отели женско, да ово подводи под швајцарског бика. И њему сам све оно објаснио што и газда Срећку при објашњавању видио сам да наш свет нема ни појма о правилима укрштања или мелезовању двеју разних раса. Јер, као год што реко за Срећка, тако се узбезекну и зачуди и абација, који рече да је једва дочекао да има мушкарца, па да са истим спарује своје и туђе краве. Но кад и њему каза што и Срећку, а то је, да ће у место напред ићи назад са таквим укрштањем из прве генерације, - онда и он пристаде да ради, као што му ја реко. Така иста мисао и такво уверење влада и код укрштања оваца а на име: они мисле да је ован из прве генерације укрштања способан да продужи облагорођење наше домаће расе оваца, а незнaju да су то људи давно пробали (наравно не код нас) и уверили се да ни за 14-15 генерација нису сигурни да је ован постао пунокрван тј. да је стекао све оне особине што се тиче финоће вуне (на коју се највише полаже) које је имао и прадеда његов.

При овим појавама и појмовима о укрштању говеди и оваца опет ми паде једна мисао г. Министре, коју вам морам рећи па ма гледао куда ћу утећи.

Кад у Београду, где нема толиких поседника имања, који се баве искључиво економијом, не могу се приређивати предавања о пољопривредним стварима, онда по нашим варошима, где по већој части има земљорадника, могла би се такова предавања држати. Краљево или правије наставници ратарске школе у првом реду позвани били, да такова предавања држе, која би зацело од користи била. Кад ја са малим разговором и доказима о једном предмету обрати 2. человека да друкчије мисле и раде са својим кравама, а колико би таквих обраћавања требало, па да се свет, о многим стварима и о многом које чему обавести, о ономе: што не зна и није имао прилике да чује и види. Требало би на сваки начин пробати па видети и уверити се: хоће ли и колико њих доћи на такова села, па ако неће нико да дође, онда ћемо бар са мирном савешћу оправти руке и рећи „погибель од тебе Израиље“, кад нећеш да се промениш и подигнеш, него само кукаш, на обала реках вавилонских.

Из података о пуштању бикова за ову 1886 ту годину, наравно још не истеклу види се: да је на 7 крава пуштано, од којих су 6 из места а једна из Александровца. И тако за две године пушћан је бик само на 18 крава а то је нарочито кад се узме варош Краљево, којој су бикови штоно реч под носом врло мало употребљено, и по томе се види да у народу није пробуђена свест за бољом пасмином говеди, па можда неће бити по свој прилици ни кад би се пуштали овнови на овце, који и кад се буду

употребили, требало би строга правила прописати, ако хоћемо да дођемо до боље пасмине оваца са финијом вуном.

При свем том што је мали број са пуштањем бикова на краве, опет држим да би ових било и више, кад би бикови били по штацијама као што су ајгири, и зато неб згорег било, кад би г. Министре дали завести бар мало и постепено: да се одабарани бикови. При поред паствува шаљу по штацијама и онда држим да би већа употреба била јер бόља прилика за пуштања него што је Краљево једно за неколико округа; само пре те одлуке требало би бити начисто, која племенита пасмина да се код нас уведе, и то: да ли по свим нашим крајевима једна и иста или више њих, и онда која за који крај.

Када смо прошле јесени били на Будапештанској изложби и кад смо се ја г. Чеда А. Поповић и Др Валента представили Комерцијалном саветнику г. Матлековићу и између многи други ствари и разговора, кад је он упитан која је страна раса говеди највише заступљена у Маџарској, нарочито, којој раси држава иде највише на руку да се по народу размножи, он је (г Матлековић) одговорио: да је опробано више раса, али су се напосљетку одлучили да у масу народа протежирају да се од стране расе Алгајска уведе, што се некако и пробама доказало да је та раса за њиове прилике и све не прилике најподеснија, али да им је главна задаћа да се домаћа раса – подолска – одржи у својој пунокрвности само да се избором добрих бикова и крава боље дотера јер маса народа не радо се раставља своје вековима за њега приковане каринске расе, која је отврдла на све непогоде и научла се и на гладовање, хрјаву рану и негу и да се не мора држати непрестано у штали, као друге пасмине. И зацело, барем ја, кад сам после изложбе ишао и до Беча, свим путем по пашама нисам видео других волова и да се с њима оре осим домаћих. И по самим спахилуцима, и ако има доста шарених крава од многих раса, ја нисам скоро никде видео да се оре са воловима од тих раса, него само са домаћим.

И наша је домаћа раса пореклом подолска, и разни утицаји климе, неге и паше одржале су у песмама народним „виторогих мачванских крава“, а по планинским крајевима изградиле су се у бушаве буцуљасте волове и краве. Ваља само почешће обилазити наше вашаре ваљевске, убске, обреновачке, шопићке, тополске, паланачке и многе друге, по Моравским, Колубарским, Тамнавским и посавским крајевима, па ће се сваки уверити да код нас има говеди да не треба тражити бољих кад се (у срећним годинама) пар од 80 – 100 дуката плаћа, што сам мојим очима видео и слушао. Кад се уза Саву купује од Београда до Митровице, види се и на оној страни у сремској посавини тих истих говеди кад ова поред Саве пландују.

Нека ко говори шта хоће и нека фантазира за туђим расама, моје је убеђење, да би и ми (као што су и Маџари одпочели) да избором добрих бикова и крава (којих има тако млечних да превазилазе и швајцарске краве) нашу домаћу расу у боље савршенство дотерамо и да не тражимо страну расу, која је разњежена, која је на друге навике, угодности и приликома одгајена и подигнута, јер ћемо увођењем стране расе пре ударити натраг него што ћемо напред, него ћемо изгубити и оно што добро имамо, и што би још боље могли дотерати, а то само онда кад би држава узела у своје руке и у својим заводима или доменима, које би, код толиких својих раштрканих земаља кад би их груписала, требало створити, то усавршавање одпочела избором најбољих бикова и млечних крава.

Зачудо је, али то је факт, да сам ја бар примећивао, да по многим нашим крајевима особито по тамнавском крају има доста мелезасти крава и волова који уместо да су бољи испали у свему су гори, и немају оне издржљивости у вучи и при плужењу као што имају стари волови, и да ониострански трговци – касапи – много радије купују праве наше волове него мелезане, што веле, да је у наших волова и крава боље месо и слађе него код мелеских! О нашим говедима зато коју више рекох, што се води увело реч и мисао гаји, да се уведе страна раса говеди, и да се укрштањем наша домаћа пасмина облагороди, али ја напред кажем и ако не би рад био да будем пророк, да се то облагорођивање неће моћи ни за сто година увести, чemu нам је најбољи пример Маџарска са својим спахилуцима. Народ ће остати при својој навикнутој пасмини, и право ће имати.

На завршетку мога извешћа о школи Краљевачкој ја сам г. Министре понизног мишљења да би на испите требало нарочито и преко власти позвати отменије грађане и газде из више крајева, да својим очима виде и ушима чују, шта се у овој школи предаје и чиме се ћаци баве, и онда ће престати свака повика, дошактавања и повика на ову школу. Ови позиви на испите били би у исто време и од користи за оне, који тим испитима буду присуствовали, јер би том приликом о многоме које чemu, што нису знали ни појма имали чули и богме и подучили се. Као што се из горе описаних и то укратко изведених испита којима сам ја присуствовао, види, скоро најглавнија част пољопривредног знања и наука било је изложено само за време испита од 5 сати на видик онолико би још било кад би се тај исти формално и више дана трајао и коме кад би наши домаћини присуствовали и слушали, ја сам уверен (познајући добро схваћање нашег народа) да би многи понео са собом и приличну порцију знања и искуство, особито кад би исти везани били и са практичним ескурсијама на опитним пољима и радњом са новим

польопривредним справама и машинеријама, и тада би сваки тај долазећи на испит у исто време упознао се и увиди користи од тих справа; и тако овом приликом присутни на испитима присуствујући у неку би руку били и слушаоци периодичних курсева, о којима сам напред говорио. И зато ће не само нужно и потребно бити, да тим испитима сваке пола године више њих и то обавезно и од власти наређено, и то не један исти него да се мењају и из најудаљенијих крајева присуствују; и ја сам уверен да би се после грабили, ко ће изабран бити да дође и слуша. Но поред ових из народа, требало би свагда да буде и један Министарски изасланик, који ће не само на испите и успехе извештаје подносити, него и прилике имати да се увери, какове утиске праве ови испити на присуствујуће из народа и да са овима поведе реч и разговор и питања им положе како они мисле и држе, да ли ће то јест по њиховом нахочењу бити народу од ползе и користи те науке или би требало што додати или одузети на прилику: мање теоретичне а више практичне поуке и т. д. и ја сам уверен, да би се зацело имало шта чути корегирати, што ми можда не би се сетили нити би нам наум пало, збуњени многим теоријама и вишем неким полетима. Ја сам уверен, да би на првом испиту многи од слушаоца, кад би му се прилика дала да изјави своје мишљење рекао: „научите ви ђаке, да науче и оправити, кад им се што на овим машинама и плуговима поквари.“¹⁾

1) Пре неки дан дошао је у польопр. Канцеларију познати из

Како ова школа има вршећу машину, то би требало исту давати свакоме, који би хтео да са њоме ради вршење жита ползује и то под ушур или најам. Тим давањем школа би имала са једне стране материјалну хасну, с друге имала би светина да се упозна и увери о користима тих машина, а с треће што би се тим више давало прилика ђацима да с тим машинама раде и са њима се боље упознају, а да не морају чекати само од жетве до жетве и вршења, које има школа да изврши но која, као што је напред речен и нема или врло мало има шта да врши.

Господине Министре, ја толико знадо и умедо извршити вашу, за мене пуну части мисију, коју ми поверисте, и срећан ћу се сматрати, ако овај мој извештај може од какове користи бити, и зато примите уверење мога оданог поштовања с тим, да се оваквим стварима, која иду на унапређење наше народне привреде свагда стављам на расположење.

У Београду на Ивандан 1886 год.

Сретен Л Поповић

Стублине газда Перић, и молио ме да му нађем преко неку фабрику у коју

Извештај Сретена Л. Поповића из 1886. године о Ратарској школи у Краљеву

би могао послати синовца да изучи машински занат, имам рече, вршећу машину и друге које какве справе, па кад се што сломије нема нико да оправи, и сад се на четлу нешто сломило препукло па сам дошао да вас питам како ћу и коме дати да се оправи.

3 No 1260

Ово би требало штампати баш овако како је, осим што би се партија о сточарству морала мало преправити.

VIII . 86

(нечитак потпис)

Министарству привреде

Сајузити па у Архиву

30 – XII – 86

Начелник

(нечитак потпис)

Gordana Garić Petrović

REPORT OF SREten L. POPOVIĆ FROM 1886 ABOUT THE AGRICULTURAL SCHOOL IN KRALJEVO

Summary

The Agricultural School in Kraljevo was established in 1882 based on the Law on Lower Schools for Rural Economy. The Serbian Agricultural Society and former professors of the Agricultural School in Topčider and the Agricultural-Forestry School in Požarevac played an important role in its establishment. Đorđe Radić, who was the school principal in three instances (1882–1889, 1892–1893, 1895–1897), doubtless gave the main contribution to its establishment and operation in the first decades of its existence.

During the first years of its work, this educational institution faced great temptations. The mistrust towards the work methods in the school and agricultural education in general was present in the public for a long time. Dilemmas concerning the objectives of such type of education resulted in different forms of public criticism, including rumours. Prompted by frequent rumours about the bad state of the school and the students' lack of knowledge, Minister of Finance Čedomilj Mijatović, who was also Acting Minister for National Economy, delegated Sreten L. Popović, president of the Serbian Agricultural Society, to make an inspection of the school and submit a report.

The departure of Sreten L. Popović to Kraljevo in summer 1886 primarily concerned the case of the first factory of agricultural appliances, opened by Aksentije Bogdanović and Srećko Vasić. After he finished his work relating to the factory, Sreten Popović visited the Agricultural School. He visited the premises where silkworm was cultivated, as well as the stables and the small experimental field, consisting of several beds sown with hulled wheat and forage crops. He also familiarised himself with the number and quality of the school's agricultural machinery and tools, while the students showed him how they handled these machines in practice. During the inspection, students' knowledge was checked also in regard to fruit growing and grafting, farming, cultivation of some industrial plants, various types of soil and the purpose of some agricultural appliances. Sreten L. Popović was so satisfied with the demonstrated knowledge that he recommended to the Minister the organisation of public exams at the Agricultural School, as a type of agricultural courses. The main remarks concerned the lack of soil for experimental fields and pasture, the lack of a school orchard, and the method of cultivation of

silkworms. A great number of these remarks were adopted and over the following two decades the school experienced great progress as it increased its movable and immovable property and introduced new and modern methods of production and processing.

Keywords: Agricultural School, report, Kraljevo, Ministry for National Economy, agriculture, agricultural schools.

Чланак примљен: 26. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 22. 07. 2016.

Јована БЛАЖИЋ ПЕЛИЋ*

Историјски институт
Београд

Екатерина Владимировна ИВАНОВА*

Федеральное архивное агентство (Росархив)
Москва

**НОВА СВЕДОЧАНСТВА ИЗ ЖИВОТА
МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА: ОД СВРГНУЋА ДО ПОНОВНОГ
ПОВРАТКА (1881–1889)****

Апстракт: У раду је представљено и критички приређено десет и три документа која сведоче о судбини митрополита српског Михаила уочи и за време емиграције, о бурном периоду у историји Православне цркве у Кнезевини, односно Краљевини Србији, те и у историји српско-руских односа. Документа се односе на период од 1881. па све до 1890. године, односно на период од још годину дана након његовог побратка у Србију 1889. године. Приређена документа похрањена су у шест различитих архивских институција Москве и Петрограда (Архив спољне политике Руске империје, Одељење писаних извора Државног историјског музеја, Научно-истраживачко одељење рукописа Руске државне библиотеке, Централни историјски архив града Москве, Државни архив Руске Федерације и Руски државни историјски архив), а уз то поднет је и један новински чланак.

Кључне речи: митрополит Михаило, Милан Обреновић, Србија, Аустроугарска, Александар Иванович Персијани, Александар III, Николај Карлович Гирс, Нил Александрович Попов, Николај Николајевич Дурново.

Након Берлинског конгреса, новонастале прилике приморале су српску владу и српског кнеза да спољну политику преоријентишу на Аустроугарску, што је истовремено значило и удаљавање од Русије, што

* jovana.blazic@iib.ac.rs

* kiva79@rambler.ru

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

појединци, попут митрополита Михаила, нису прихватали. Као последица такве политике уследило је потписивање Тајне конвенције 1881. године, када се Кнежевина Србија обавезала да неће чинити ништа на штету интереса Аустроугарске, да неће дозволити пропагандно деловање према Босни и Херцеговини. Зауврат, Србија је добила сагласност да се уздигне у ранг краљевине и признаје су јој националне аспирације према Старој Србији и Македонији. На тај начин, као велики заговорник решавања српског питања и присталица русофилске струје, митрополит Михаило нашао се у неповољној ситуацији.

Већ лета 1880. године аустроугарски министар иностраних дела Хајнрих Карл фон Хајмерле скренуо је пажњу српској влади на пропагандне активности митрополита Михаила у Босни и Херцеговини и истакао да би Аустроугарска радо видела његову смену,¹ на шта се само годину дана касније и обавезала напредњачка влада Милана Пироћанца. Митрополитова смена препуштена је министру просвете Стојану Новаковићу, а као повод послужило је доношење Закона о таксама од априла 1881. године.² Због митрополитовог противљења усвајању закона, који је држава наметнула цркви, 30. октобра 1881. године³, Указом кнеза Милана, митрополит Михаило разрешен је дужности, без права на пензију,⁴ што је додатно затегло српско-руске односе.

Решавање „црквеног питања“ у Србији привукло је пажњу руског државног апарата. Руски министар-резидент у Београду, Александар Иванович Персијани, само два дана пре званичног Указа, јавља у

¹ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 25. новембар 1881.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, приредили А. Л. Шемјакин, Ј. В. Иванова, М. Перишић, А. Тимофејев и Г. Милорадовић, Москва – Београд 2012, 170.

² Спорни закон дат је у кратким цртама: Научно-исследователский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (даље: НИОР РГБ), Ф. 239, П. 20, Ед. хр. 31, Л. 11–11 об. *Игуман Теофил – Н. А. Попов, [Москва], 28. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 6).

³ Сви датуми у тексту дати су по новом календару, док су датуми докумената пренети из оригинала, односно дати по старом календару (понекде стоје и оба датума).

⁴ Више о смени митрополита Михаила: С. М. Димитријевић, *Михаило архиепископ београдски и митрополит Србије, као православни јерарх, Србин, Словен и неизмар Југословенства*, Београд 1933, 34–35; Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980, 215–244; Исти, *Историја Српске православне цркве : од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, II, Београд 1991, 389–397; М. Војводић, *Стојан Новаковић : у служби националних и државних интереса*, Београд 2012, 164–168.

Петроград, да је српска влада решила да свргне митрополита Михаила и да му је 28. октобра 1881. године „предложено да се сам рашчини“, на шта он није пристао.⁵ За руског цара Александра III то је било „веома тужно и жалосно“,⁶ баш као и за обер-прокуратора Светог Синода Константина Петровића Победоносцева, који је одмах посумњао у аустроугарски фактор и затражио од директора Азијског департмана и заменика министра иностраних дела Николаја Карловића Гирса, да Русија заштити српског митрополита.⁷ Само три дана касније у Петроград су стигле вести да је митрополит Михаило смењен, али да је задржао чин, те да је његово место сада поверио епископу Мојсеју,⁸ који се некада школовао на Кијевској богословији (1856–1859) и Кијевској духовној академији (1859–1863).⁹ Гирс је предложио да се пошаље телеграм као вид протеста и нездовољства Русије, с чиме се руски цар сложио,¹⁰ а што је и учињено. У телеграму је стајало „да су предузете мере од стране српске владе, а у вези цркве и митрополита, оставиле веома непријатан утисак на руског цара, да те мере крше основна начела, и да Русија као члан православне цркве не може остати равнодушна“.¹¹ Према речима Персијанија, кнез Милан није показао кајање, већ напротив, најавио је нове мере потчињавања цркве држави. На тај начин, како је српски кнез рекао, то је био вид борбе, јер је митрополит Михаило био тај који није поштовао закон и који је хтео да се црква и влада изједначе. Српски кнез је подвукao да мешање других цркава представља повређивање права

⁵ Архив внешней политики Российской империи (даље: АВПРИ), Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 41. *A. И. Персијани – Министарство иностраних дела, Београд, 16. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 1).

⁶ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 41. *A. И. Персијани – Министарство иностраних дела, Београд, 16. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 1).

⁷ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 48–48 об. *К. П. Победоносцев – Н. К. Гирс, 19. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 2).

⁸ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 49. *A. И. Персијани – Министарство иностраних дела, Београд, 19/31. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 3).

⁹ Архив Србије (даље: АС), Митрополија београдска (даље: МБ), 1859/705, [Л. 1–1 об]. *Митрополит Петар – Митрополит кијевски Нестор, Београд, 4. септембар 1859;* АС, МБ, 1863/780, Л. [1–1 об]. *Митрополит Михаило – Министарство просвете и црквених дела, Београд, 3. септембар 1863.*

¹⁰ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 50. *Н. К. Гирс – Александар III, 23. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 4).

¹¹ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 66; Российский государственный исторический архив (даље: РГИА), Ф. 797, Оп. 51, Отд. II Ст. 3, Д. 300, Л. 15. *Н. К. Гирс – А. И. Персијани, 24. октобра 1881.* (Приређени документ бр. 5).

независне државе. Персијани му је скренуо пажњу да се поступцима српске владе који су уперени против цркве могу погоршати односи између Србије и Русије, на шта је кнез Милан одговорио „да се пита како решавање чисто унутрашњих питања може имати дипломатске последице“. Персијанију је било јасно да српски кнез следи упутства из Беча из времена његове посете лета 1880. године.¹² Без обзира на све, Александар III и Гирс сложили су се да треба да наставе да иступају у корист Православне цркве у Србији.¹³ Победоносцев, кога је веома погодила митрополитова судбина, навео је да кнез Милан не би смео да свргне митрополита Михаила да се плашио Русије и „да показује да није бољи од кнеза Кузе“.¹⁴ Када је епископ Мојсеј објавио да је постављен за администратора Београдске митрополије, у Србији је Свети Синод јавно протестовао, јер званичног признања није било, на шта се руски цар огласио да му је веома драго.¹⁵ И у руској јавности владало је велико нерасположење према властима у Србији, које је нарочито подгревано од стране Ивана Сергејевича Аксакова и Михаила Никифоровича Каткова.¹⁶

Званични извештаји из Београда, слати у виду шифрованих телеграма, писани су најчешће на француском језику. За Александра III састављали су се извештаји на руском језику, који ми овде подносимо јавности. У извештајима није важна само садржина, већ цареве забелешке, које су остављане на маргинама. Извештаји из Београда, који су се тицали митрополита Михаила, слати су у Свети Синод на увид обер-прокуратора, те се тако Персијанијеви извештаји чувају и у виду преписа у фонду Светог Синода *Канцелярија обер-прокурора Синода* Руског државног историјског архива у Петрограду. Персијанијеви извештаји јасно сведоче о ставу званичне Русије око решавања „црквеног питања“

¹² АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 68–69. *А. И. Персијани – Министарство иностраних дела, 29. октобар 1881.* (Приређени документ бр. 7).

¹³ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 61. *Н. К. Гирс – Александар III, 7. новембар 1881.* (Приређени документ бр. 8).

¹⁴ *К. П. Победоносцев – Ј. Ф. Тјутчева, Петроград, 24. октобар 1881,* Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 169.

¹⁵ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 70. *А. И. Персијани – Министарство иностраних дела, Београд, 11. новембар 1881.* (Приређени документ бр. 9).

¹⁶ Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, 241–244;* С. И. Данченко, *Развитие сербской государственности и Россия 1878–1903,* Москва 1996, 76–77; Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана,* Београд 2003, 161–165.

у Србији, о позицији коју је заузела, на коју је свакако у великој мери утицао и Свети Синод.

Лична преписка сведочи нам како је изгледао митрополитов живот уочи и за време емиграције. Годину и по дана након смене, митрополит Михаило провео је у Београду, где је настојао да живи веома повучено у својој кући на Врачару. У писму митрополита Михаила Николају Николајевичу Дурнову од 11. децембра 1881. године, за своје свргавање оптужује „кукавичке слуге Аустрије“ које су желеле да удављају аустроугарској влади и католичком бискупу Јосипу Штросмајеру. Српске власти забраниле су му да прима московске новине *Восток*, које је иначе уређивао Дурново, па је митрополит решио да обустави и кореспонденцију са својим руским пријатељима и познаницима, како не би даље наудио цркви и евентуално дао повода за своје претеривање, па је Дурнова замолио да о томе обавести и остале, те и да се побрине за потребе Српског подворја у Москви.¹⁷ Неколико месеци касније, митрополит Михаило у писму Нилу Александровићу Попову, надајући се да ће се ствари ускоро вратити на старо, наводи да је Стојан Новаковић увидео да је начинио „глупост“, али да је Аустроугарској била потребна потврда да се Србија удаљила од Русије.¹⁸ Иако се у изолацији посветио писању књига,¹⁹ није остављао без пажње послове Српског подворја и наставио је да помаже школовање српских питомаца у Русији.²⁰ Трудио се да на све начине премости јаз који је настајао између Московљана и тадашњег српског старешине Српског подворја игумана Теофила, тврдећи да је „способан или веома нервозан човек“, што му је представљало препреку у комуникацији с лјудима.²¹ Осим тога, и даље је служио као

¹⁷ Отдел письменных источников Государственного исторического музея (далее: ОПИ ГИМ), Ф. 177, Оп. 1, Д. 25, Л. 122–123. *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Београд, 30. новембар 1881.* (Приређени документ бр. 10).

¹⁸ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 20. март 1882.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 174.

¹⁹ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 49, Л. 18–18 об. *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 14. децембар 1882.* (Приређени документ бр. 12).

²⁰ Није се само старао о српским питомцима, већ и о питомицама, нарочито онима које су се школовале при Алексејевском женском манастиру у Москви: Центральный государственный архив города Москвы (далее: ЦГА Москвы), Ф. 1175, Оп. 1, Д. 54, Л. 1а–1а об. *Родитељи српских питомица – Игуманija Антонија, Београд, 3. мај 1883.* (Приређени документ бр. 15).

²¹ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 49, Л. 16–17. *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 24. септембар 1882.* (Приређени документ бр. 11).

спона јачања српско-руских веза, те фебруара 1883. године моли Аполона Аполоновића Мајкова да помогне Драгутину Лукићу који долази у Москву ради могућих српско-руских трговачких веза, ради продаје српских производа, вина и сувих шљива.²²

По избијању Херцеговачког устанка 1882. године, све више су се могле чути аустроугарске оптужбе на рачун митрополита Михаила, тако да је српска влада размишљала да га удаљи у неки манастир,²³ па чак је било и покушаја привођења од стране полиције, али се по наређењу руске владе умешао Персијани, који је истакао да би се његово насиљно затварање у манастир веома негативно одразило на руско јавно мњење. Недуго након доношења Закона о изменама и допунама у закону о црквеним властима православне вере од 30. децембра 1862. године, за који је митрополит Михаило веровао „да ће уништити српску цркву“,²⁴ за новог митрополита постављен је пензионисани професор и ректор Београдске богословије Теодосије Мраовић, а стари епископи који су одбили да поштују нови закон, смењени су без права на пензију и смештени у манастире, а на њихово место постављени нови. Нова јерархија сматрана је за „напредњачку“ и „неканонску“.²⁵ Све то приморало је митрополита Михаила да 23. априла 1883. године напусти Београд и пође у шестогодишње изгнанство, а новац за путовање добија од Персијанија.²⁶ С тим у вези, вредно откриће представља писмо митрополита Михаила Александру III, написано само дан пре његовог напуштања Београда, у коме га је замолио за покровитељство и новчану помоћ за живот у емиграцији. Навео је да је две године живео без

²² Отдел рукописей Российской национальной библиотеки (даље: ОР РНБ), Ф. 452, Д. 299, Л. 23–23 об. *Митрополит Михаило – А. А. Мајков, Београд, 1. фебруаар 1883.*

²³ М. Војводић, *нав. дело*, 168.

²⁴ ОПИ ГИМ, Ф. 177, Оп. 1, Д. 25, Л. 134–135 об. *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Београд, 12. јануар 1883.* (Приређени документ бр. 13).

²⁵ На место смењеног нишког епископа Виктора (Чолакова) постављен је архимандрит Нестор (Поповић) (1883–1884), па Димитрије (Павловић) (1884–1889). На место смењеног шабачког епископа Јеронима (Јовановића) постављен је Самуило (Пантелић) (1884–1886). На место смењеног ужиčког епископа Вићентија (Красојевића) постављен је (касније жички) епископ Корнелије (1883–1886), па Никанор (Ружичић) (1886–1889): Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, 269–299; Исти, *Историја Српске православне цркве: од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, II, 400–408.

²⁶ А. Л. Шемякин, *Сербский митрополит Михаил. Годы изгнания (1883–1889)*, Живот и дело митрополита Михаила (1826–1898), уредио Д. Стефановић, Београд 2008, 157.

средстава и да су му она сада неопходна.²⁷ У извештају Персијанија од 7. јуна 1883. године откривена су три услова које је аустроугарски министар иностраних дела поставио пред Милана Обреновића у лето 1880. године. То је било удаљавање митрополита, одбијање генерала Черњајева за изградњу железнице, као панслависте и агитатора, и уздржавање од ширења на простор Босне и Херцеговине. Персијани је пренео да је Милан Обреновић одржао говор у коме је свргавање митрополита Михаила представио као удаљавање патриоте, који је маштао, да ће уз помоћ Русије и словенофиле, оживети снажну српску државу, присаједињавањем територија које је окупирала Аустроугарска.²⁸

Прва станица митрополита Михаила био је Рушчук, да би преко Варне допутовао у Цариград, одакле је посетио Јерусалим, палестинске светиње и Свету Гору.²⁹ Руски посланик у Цариграду Александар Иванович Нелидов, пренео је да митрополит жели да се настани у неутралној земљи где његово присуство не би могло да изазове политичке интриге, које би му отежале повратак у Србију. Уколико би се настанио у Бугарској или Румунији, плашио би се оптужби да је део побуне против Србије коју су припремали радикали, а ако би живео у Кијеву или Москви, Аустроугарска би га оптужила да служи као орган руске политике. Стога, Нелидов је пренео да он планира да се насељи у околини Цариграда (острво Халка) или у Измаилу (Бесарабијска губернија), а да за сада има довољно средстава за живот.³⁰ Након путовања и поновне посете Цариграду, митрополит неко време проводи у Бугарској.³¹ Децембра 1883. године посетио је на неколико дана Букурешт, где је лепо примљен и где су му предложили да се пресели, али је њему, како је сам навео, проблем представљало неразумевање језика.³² Био је решен да до пролећа остане у Рушчуку. Силно се залагао, преко Попова и Дурнова, те и многих

²⁷ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 216–216 об. *Митрополит Михаило – Александар III, Београд, 10. април 1883.* (Приређени документ бр. 14).

²⁸ РГИА, Ф. 797, Оп. 51, Отд. II, Ст. 3, Д. 300, Л. 159 об–166. (Приређени документ бр. 16).

²⁹ С. М. Димитријевић, нав. дело, 35–38; Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, 314–316; Исти, *Историја Српске православне цркве : од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, II, 409–410.

³⁰ А. И. Нелидов – Н. К. Гурс, *21. април/3. мај 1883.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 176–177.

³¹ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук, 29. новембар 1883.* Исто, 186–187.

³² *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, 31. јануар 1884.* Исто, 187–188.

других,³³ да се Српско подворје, које је било привремено затворено (1883–1885),³⁴ поновно врати у руке српског старешине.³⁵ Наредне године, уз ангажовање Константина Победоносцева, Свети Синод и Министарство иностраних дела Руске империје, одобрили су му да се пресели у Кијев.³⁶ Септембра 1884. године, под велом учешћа у свечаности коју је организовао Кијевски универзитет, митрополит Михаило, допутовао је у град, где се својевремено школовао на Кијевској богословији (1846–1849) и Кијевској духовној академији (1849–1853), где је стекао звање кандидата богословља, а који је последњи пут посетио давне 1869. године. Сместили су га у Кијевску-Печерску Лавру и одобрили месечно издржавање у висини од 250 рубала.³⁷ Кијевљани су га срдично дочекали, а митрополит је учествовао на свечаностима, богослужењима и др. За време емиграције, митрополит Михаило одржавао је сталне везе са московским словенофилима и члановима Петроградског словенског добротворног друштва, које је после 1878. године преузело све послове некадашњег Московског словенског добротворног друштва (до 1877. године комитета). Често се сретао са Владимиром Ивановичем Ламанским, преко кога је, између осталог, уређивао и стипендије за српске питомце,³⁸ а за време боравка у

³³ Убрзо након што се обратио московском генерал-губернатору кнезу Владимиру Андрејевичу Долгорукову стигло је одобрење Светог Синода да се Подворје преда српском јеромонаху Јоаникију (Митровићу) који се тада већ налазио у Москви: ОР РНБ, Ф. 452, Д. 299, Л. 34–35 об. *Митрополит Михаило – А. А. Мајков, Кијев, 16. март 1885.*

³⁴ Августа 1883. године, игуман Теофил, по наређењу митрополита Теодосија, закључао је Подворје, и са јеромонахом, вратио се у Београд: *Српско посланство у Петрограду – Игуман Теофил, Москва, 18. јул 1883.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917: документи и материјали, III, 604; *Игуман Теофил – Теодосије Мраовић, Београд, 30. јула 1883.* Исто, 605–608.

³⁵ ОПИГИМ, Ф. 177, Оп. 1, Д. 25, Л. 141–142. *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Рушчук, 10. децембар 1883.* (Приређено писмо бр. 17); *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук, 29. новембар 1883.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 186–187; *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, 31. јануар 1884.* Исто, 187–188.

³⁶ К. П. Победоносцев – *Митрополит кијевски и галицки, 13. јуна 1884.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 189–190.

³⁷ *Митрополит Михаило – К. П. Победоносцев, 30. октобар 1884.* Исто, 195.

³⁸ *Архимандрит Никанор – Митрополит Михаило, Београд, 29. септембар 1884.* Исто, 611–612; *Митрополит Михаило – Архимандрит Никанор, Кијев, 16. октобар 1884.* Исто, 613–614.

Кијеву посетио га је и гроф Николај Павлович Игњатијев, касније председник Петроградског словенског добротворног друштва,³⁹ са којим остаје у контакту. У изгнанству, митрополит Михаило одржавао је сталне везе и са српском емиграцијом, са Николом Пашићем, кога је упутио на Русију и поделио с њим све своје званичне и словенофилске везе.⁴⁰ Посебно је било важно припремање оружане акције 1885–1886. године коју су помагали московски словенофили и Петроградско словенско добротворно друштво.⁴¹ Планирано је да одред од 3.000 устаника упадне у Србију.⁴²

У међувремену, цариградски патријарх Јоаким IV званично је признао устоличење Теодосија Мраовића за српског митрополита. Редакција *Известий* Петроградског словенског добротворног друштва, којој цензура није дозволила да одреагује, обавестила је митрополита Михаила да су од свог београдског дописника сазнали да градом „круже“ приче да је српска влада платила за патријархово признање 10.000 аустријских червонеца,⁴³ да у руским круговима који се баве политичким и црквеним питањима влада збуњеност и да везано за патријархов поступак постоје разне верзије прича. Навели су да руски Свети Синод није примио никакав извештај од Теодосија Мраовића, те да га он и даље не признаје. Упозорили су га да су од дописника стигле и вести да је српска влада послала извесног Живка да га надгледа у Кијеву, те да га и они могу очекивати у Петрограду.⁴⁴ У свему томе, улогу је имао и Нелидов, па је Тертиј Иванович Филипов пренео митрополиту Михаилу да је Министарство иностраних дела веома нездадовољно поступком цариградског посланика.⁴⁵ У пролеће 1885. године, под изгледима

³⁹ Митрополит Михаило – Н. П. Игњатијев, Москва, 31. октобар 1887. Исто, 198–199.

⁴⁰ Више о томе: Митрополит Михаило и Никола Пашић. Емигрантска преписка (1884–1888), приредио А. Л. Шемјакин, Београд 2004.

⁴¹ Никола Пашић – Митрополит Михаило, Руса, 27. октобар 1884. Исто, 69–72; Ђ. Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, 323–325; А. Л. Шемјакин, Сербский митрополит Михаил. Годы изгнания (1883–1889), 158–159, 162–165.

⁴² П. Милосављевић, Неки фрагменти из политичке делатност митрополита Михаила у Русији, Живот и дело митрополита Михаила (1826–1898), 174–175.

⁴³ Постоје подаци да је било речи о 12.000 дуката: Ђ. Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, 299.

⁴⁴ Архив Српске православне цркве (даље: АСПЦ), Збирка митрополита српског Михаила (Јовановића), кутија 1. Редакција „Известий“ Петроградског словенског добротворног друштва (Иван Соколов) – Митрополит Михаило, Петроград, 8. децембар 1884.

⁴⁵ АСПЦ, Збирка митрополита српског Михаила (Јовановића), кутија 1. Т. И. Филипов – Митрополит Михаило, Петроград, 9. децембар 1884.

нарушеног здравља, митрополит Михаило затражио је од московског митрополита и Победоносцева дозволу о преселењу у Москву.⁴⁶ У исто време, Петроградско словенско добротворно друштво га је позвало на свечаност у част хиљадугодишњице Методијеве смрти, али је саветован да остане у Кијеву.⁴⁷ Свечаности је требало да присуствује и Јован Ристић, те да након тога посети и Москву.⁴⁸ Коначно, последње године емиграције, од 7. септембра 1885. до 17. маја 1889. године, митрополит Михаило провео је на Српском подворју у Москви. Од 1886. године водио је повучен живот, концентришући своје снаге на раније послове, на школовање Срба и старање о потребама Српског подворја. Након абдикације краља Милана, фебруара 1889. године, створили су се услови за митрополитов повратак. У Србију је допутовао 30. маја 1889. године, а дочекали су га Персијани, Драган Цанков, епископ Јероним, архимандрит Нићифор Дучић, Алимпије Васиљевић, Јован Авакумовић и др.⁴⁹ Московљани су јавно поздравили његов повратак у Србију. Оригинална честитка уручена је митрополиту, а њен текст је отштампан у листу *Московские церковные ведомости*.⁵⁰ Краљевско намесништво, кога су чинили Јован Ристић, Коста Протић и Јован Белимарковић, разрешило је дужности митрополита Теодосија, те епископе Димитрија и Никанора, пензионисало и сместило у манастир, да би митрополит Михаило поновно управу примио 10. јуна 1889. године. Убрзо по повратку, митрополит Михаило је све своје снаге сконцентрисао на успостављање стања пре његове смене, радио на доношењу новог црквеног закона,⁵¹ постављао нове епископе,⁵² али

⁴⁶ ОПИ ГИМ, Ф. 177, Оп. 1, Д. 25, Л. 174–174 об. *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Кијев, 14. април 1885.* (Приређено писмо бр. 19).

⁴⁷ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Кијев, 13. април 1885.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917: документи и материјали, III, 197.

⁴⁸ ОПИ ГИМ, Ф. 177, Оп. 1, Д. 25, Л. 174–174 об. *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Кијев, 14. април 1885.* (Приређено писмо бр. 19).

⁴⁹ *Извод из „Московские церковные ведомости“*, 4. јун 1889, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 199–201.

⁵⁰ *Московские церковные ведомости* 28 (9. јул 1889). (Приређен документ бр. 22).

⁵¹ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 12. јун 1890.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документи и материјали, III, 201.

⁵² Епископ Јероним постављен је за нишког епископа, а 1894. године наследио га је Инокентије (Павловић). Године 1890/1891. за жичког епископа постављен је Сава

је успео и да поквари односе са дугогодишњим руским пријатељем Николајем Дурновим.⁵³

Приређена преписка, коју чине двадесет и два одабрана документа, различита по садржини и пореклу, похрањена је у шест одвојених архивских институција Москве и Петрограда. Представљени тајни извештаји из Београда и митрополитово писмо Александру III део су фасцикле митрополита Михаила у оквиру фонда *Славянский стол Архива спольне политики Руске империје у Москви*, изузев извештаја означеног № 16, који се чува у оквиру фонда Светог Синода *Канцелярия обер-прокурора Синода Руског државног историјског архива у Петрограду*. Представљена лична преписка митрополита Михаила чува се у четири различита архива: пет писама део су личног фонда *Николай Николаевич Дурново* Одељења писаних извора Државног историјског архива у Москви, четири писма део су личног фонда *Нил Александрович Попов* Научно-истраживачког одељења рукописа Руске државне библиотеке, једно писмо део је личног фонда *Николай Павлович Игнатьев* Државног архива Руске Федерације у Москви и једно писмо део је фонда *Московская духовная академия* Централног државног архива града Москве. Писмо родитеља игуманији Антонији део је фонда *Алексеевский женский монастырь в Москве* који се такође чува у оквиру Централног државног архива града Москве. Представљена архивска документа су оригинални, оригинална документа званичних институција (*подлинник*) и оригинална писма писана руком самог аутора (*автограф*), изузев докумената № 5 и № 16, који су преписи (*список*). Приликом приређивања докумената, трудили смо се да све интервенције у тексту сведемо на минимум, руководећи се правилима савременог руског и српског језика, изузев документа № 22, у коме је сачуван оригиналан правопис.

Дечанац (Бараћ), а за тимочког епископа Мелентије (Вујић). Епископ Мојсеј постављен је за члана Државног савета: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, 358–379; П. Пузовић, *Нови епископи за време друге управе митрополита Михаила српском црквом*, Живот и дело митрополита Михаила (1826–1898), 22–33.

⁵³ ОПИ ГИМ, Ф. 177, Оп. 1, Д. 25, Л. 178–179 об. *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Београд, 14. април 1890.* (Приређено писмо бр. 23).

1.

**Тајни извештај министра-резидента у Србији
А. И. Персијанија⁵⁴ у МИД**

Београд

16. октобар 1881.

Отношения между митрополитом и правительстом⁵⁵ стали до того натянутыми, что окончательный разрыв делается неизбежным. Сегодня Министерство предложило ему сложить с себя сан. Митрополит отказал.
Details par courier.

Помета императора: «Весьма грустно и печально».

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 41.
Подлинник.

2.

**Белешка обер-прокуратора Св. Синода К. П. Победоносцева⁵⁶
управнику Азијског департмана и заменику министра иностраних
дела Н. К. Гирсу⁵⁷**

19. октобар 1881.

Многоуважаемый Николай Карлович,

Сегодня получил от Вас копию секретной телеграммы, из коей вижу, что преосв[ященному] Михаилу митрополиту Сербскому предложено правительством сложить с себя сан, на что он не согласился.

⁵⁴ Александар Иванович Персијани (1842–1896), званични руски представник у Србији: генерални конзул (1877–1878), министар-резидент (1878–1889) и посланик (1889–1895).

⁵⁵ Влада Милана Пироћанца (1880–1883).

⁵⁶ Константин Петрович Победоносцев (1827–1907), обер-прокуратор Светог Синода (1880–1905).

⁵⁷ Николај Карлович Гирс (1820–1895), управник Азијског департмана МИД и заменик министра иностраних дела (1875–1882), министар иностраних дела (1882–1895).

Известие весьма печальное, но обстоятельства, предшествовавшие этому кризису, совсем неизвестны мне, и прежняя по сему предмету дипломатическая переписка не была мне сообщаема. Усерднейше прошу, если возможно, сообщить ее мне для уяснения положения. [...]⁵⁸

Душевно уважающий и преданный К. Победоносцев.

PS. Нельзя ли что сделать к защите преосвященного Михаила?
Подозреваю, что его преследует австрийская интрига.

Помета: Отправить ему донесения Персиани (...)⁵⁹

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 48–48 об.
Подлинник.

3.

Тајни извештај министра-резидента у Србији А. И. Персијанија у МИД

Београд

19/31. октобар 1881.

По указу князя митрополит отстранен от администрации церкви, сохраняя сан митрополита. Управление церковью вверено епископу Неготинскому⁶⁰.

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 49. Подлинник.

⁵⁸ У приређивању документа изостављен је део писма који се не односи на задату тему. Реч је о неколико реченица у којима аутор, Константин Победоносцев, пише о својој кућној посети адресату, Николају Гирсу.

⁵⁹ Нечитак текст.

⁶⁰ Можеј (Максим) (Вересић) (1835–1896), епископ шабачки (1868–1874) и неготински (1880–1883). Као питомац руске владе школовао се на Кијевској богословији (1856–1859) и Кијевској духовној академији (1859–1863).

4.

**Пропратна белешка уз телеграм МИД у Србију управника Азијског
департмана МИД Н. К. Гирса цару Александру III⁶¹**

23. октобар 1881.

Обстоятельства, сопровождавшие увольнение сербского митрополита Михаила, крайне прискорбны и выставляют поведение князя Милана и его министров в весьма дурном виде. Смею думать, что нам следует выказать наше неудовольствие в телеграмме⁶², проект которой имею честь представить у сего на высочайшее воззрение Вашего Величества.

Гирс.

Помета императора: «Совершенно разделяю ваше мнение».

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 50. Подлинник.

5.

**Тајна наредба управника Азијског департмана МИД Н. К. Гирса
министру-резиденту у Србији А. И. Персијанију**

24. октобар 1881.

Сообщите князю, что меры, принятые правительством его относительно Сербской церкви и главы ее, произвели на государя императора самое тяжелое впечатление. Меры эти затрагивают такие основные начала и такие интересы, к коим Россия, как член Православной церкви, не может оставаться безучастной.

РГИА. Ф. 797. Оп. 51. Отд. II. Ст. 3. Д. 300. Л. 15. Список.
АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 66. Подлинник,
на франц. яз.

⁶¹ Александар III (1845–1894), руски цар (1881–1894).

⁶² На пројекту телеграма, који је сачињен у МИД-у ради слања А. И. Персијанију у Београд, Александар III је забележио: „Читал“: АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 51.

6.

**Писмо старешине Српског подворја⁶³ у Москви Теофила⁶⁴
Н. А. Попову⁶⁵ о новом Закону о таксама**

[Москва]

28. октобар 1881.

Многоуважаемый Нил Александрович,

Закон о таксе не имею, но могу Вам так сказать: посвящаемый в священника должен платить 20 динаров, в протоиерея 50 д[инаров], в монаха 100 д[инаров], в иеромонаха 150 д[инаров], в сингела тоже 150 д[инаров], в протосингела 200 д[инаров], в игумена 300 д[инаров], в архимандрита 400 д[инаров], в епископа 2000 д[инаров], в митрополита 4000 динаров.

Указ об отставке митрополита тоже не имею. Сербской⁶⁶ газеты никакой на жалость из Сербии не посылают. Должно быть, Вы уже слышали, что митрополит возвращен на кафедру? В прошедшее воскресение он служил в соборе и сказал речь, в которой министров назвал раскольниками и еретиками и произнес на них анафему. Народа, говорят, было полна церковь, и провожали его до дому криками «Живио!». В воскресение у нас на подворье будет по этому случаю празднество с благодарственным молебном.

Если у Вас будут какие известия, прошу сообщить мне. Я сегодня послал митрополиту поздравительную телеграмму.

С глубочайшим уважением и преданностию

Игумен Феофил.

НИОР РГБ. Ф. 239. Папка 20. Ед. хр. 31. Л. 11–11 об. Автограф.

⁶³ Српско подворје у Москви, као мисао митрополита Михаила, а уз помоћ московских словенофиле, свечано је отворено 13. децембра 1874. године. Основано из потребе јачања српско-руских веза у црквеном, културно-просветном, те и економском погледу, од свог отварања па све до 1917. године, заступало је српске интересе у Русији и помагало српски национални покрет: Више о томе: Ј. Блажић Пејић, *Руска словенска добротворна друштва и Српско подворје у Москви (1874–1917)*, Историјски часопис LXIV (2015) 337–361. Иако је 1917. године старешина архимандрит Михаило (Урошевић) напустио Српско подворје и Москву, црква Св. Кира и Јована званично је затворена тек крајем 1931. године: Центральный государственный архив Московской области (далje: ЦГАМО), Ф. 2157, Оп. 1, Д. 789, Л. 22.

⁶⁴ Игуман Теофил, старешина Српског подворја у Москви (1881–1883).

⁶⁵ Нил Александрович Попов (1833–1892), руски професор и историчар славистике, секретар Московског словенског доброволног комитета (1867–1877), а затим и његов потпредседник (1877–1878).

⁶⁶ Реч је исписана у реду изнад.

7.

**Шифровани извештај министра-резидента у Србији
А. И. Персијанија у МИД**

Београд

29. октобар 1881.

При сообщении князю⁶⁷ содержания телеграммы Вашей от 24-го, князь выразил глубокое сожаление о впечатлении, произведенном на государя удалением митрополита, но не изъявил раскаяния. Он обвинял митрополита в противодействии закону и в намерении поставить церковь на один уровень с правительством. Против такого умысла церкви князь решился бороться и признался мне, что в следующую сессию будет представлено Скупщине несколько законопроектов, направленных к подчинению церкви государству. К канонической стороне вопроса князь относится равнодушно, считая возможное заступничество других православных церквей за Сербскую церковь нарушением прав независимого государства. На сделанные мною замечания, что образ действий сербского правительства, направленный против церкви, может повлиять на существующие между Россиею и Сербиею отношения, князь отвечал мне, что он недоумевает, каким образом решение чисто внутреннего вопроса может иметь дипломатические последствия.

Очевидно, что князь действует по начертанной ему в Вене еще в прошлом году программе.

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 68–69.
Подлинник.

8.

**Белешка управника Азијског департмана МИД Н. К. Гирса
цару Александру III**

07. новембар 1881.

Мне кажется, что непростительное поведение князя Милана в вопросе о митрополите будет окончательно иметь для него самого весьма

⁶⁷ Милан Обреновић (1854–1901), српски кнез и краљ (1868–1889).

пагубные последствия, и что нам следует продолжать действовать по возможности в пользу Сербской церкви.

Гирс.

Помета императора: «Непременно».

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 61. Подлинник.

9.

**Тајни извештај министра-резидента у Србији
А. И. Персијанија у МИД**

Београд

11. новембар 1881.

Уведомляя письменно духовенство о своем назначении, епископ Моисей объявил, что он назначен администратором церкви по княжескому указу и признан Синодом. Члены Синода протестовали официально против такого заявления, так как признания Синода не было.

Помета императора: «Очень мило!».

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 70. Подлинник.

10.

**Писмо митрополита Михаила Н. Н. Дурнову⁶⁸
о ситуацији у Србији**

Београд

30. новембар 1881.

† Достолюбезнейший Николай Николаевич!

Благодарю Вас за соучастие и искреннюю любовь. Спасибо всем друзьям и добрым христианам. Дело неслыханное совершили робкие

⁶⁸ Николај Николајевич Дурново (1842–1919), руски публициста.

слуги Австрии в угоду ёй и ее Штроссмаеру⁶⁹. Но сие насилие подвинуло народ, который высказался уже, что хочет оставаться православным.

Из Афин в газете осуждают закон о таксах, из патриархии недоумеваю – симония ли или нет этот закон? Русские все газеты осудили закон, даже газеты католическо-хорватские говорят, что это неслыханная већь обложить пошлиною получение церковных чинов, но они говорят, что сие подтверждает милость прав[ославной] церкви, в чем солгали.

Нельзя равнодушно говорить о деле, которое повредило прав[ославной] церкви – больно, грустно – не для личности, но для церкви. Неужели прав[ославные] церкви так равнодушни к другим членам своей целости? Я не могу никому ничего писать, я решился терпеть все и вытерпеть до конца, но что с православием, если оно предано будет на милость и немилость католиков – врагов православия?

В Карловце выбрали Арсения⁷⁰, но сомневаются обуважении выбора. И так и здесь управляют австрийцы. Нашли там Ангелича⁷¹ и здесь нашли свою креатуру. Господь да будет милостив бедному народу.

Вашего Востока⁷² давно не получаем, запрещают. Пусть, когда здесь теперь ваше влияние дошло до поля.

Прошу вас снести с другими – я никому не буду обращаться, что полезно православной церкви, которой, если нужно, жертвуя свою жизнь.

В тяжелые минуты, Вы не забудете наше подворье. Прошу Вас найти старосту для подворья согласно с игуменом Феофилом, коему благословил носить крест.

Не забудьте кланяться отцу арх[имандриту] Никодиму⁷³ и пишите чаще к нам и объяснить дело.

⁶⁹ Јосип Јурај Штросмајер (1815–1905), хрватски бискуп и политичар.

⁷⁰ Арсеније Стојковић (1804–1892), епископ будимски (1852–1892). У два наврата 1874. и 1881. године изабран за патријарха српског, али није потврђен избор.

⁷¹ Герман (Глигорије) (Анђелић) (1822–1888), карловачки митрополит и патријарх српски (1881–1888).

⁷² Восток – недељне, политичко-књижевне, новине које су излазиле у Москви од маја 1879. па све до јануара 1886. године. Уредник новина био је Н. Н. Дурново. Бавиле су се искључиво политичким и верским питањима на православном Истоку, а посебна тема била је ситуација на Балкану и положај српске, бугарске и грчке цркве.

⁷³ Никодим (Николаос) (Цинционис) (1828–1910), епископ Јерусалимске православне цркве, старешина Јерусалимског подворја у Москви и представник Јерусалимске патријаршије у Русији (1877–1883), патријарх јерусалимски и целе Палестине (1883–1890).

С глубоким уважением и преданностию, пребываю Вашим
богомольцем

MC Михаил.

ОПИ ГИМ. Ф. 177. Оп. 1. Д. 25. Л. 122–123. Автограф.

11.

**Писмо митрополита Михаила Н. А. Попову
о Српском подворју и српским питомцима у Москви**

Београд

24. септембар 1882.

† Многоуважаемый Нил Александрович!

Думаю, что Вы в Москве теперь, а не на даче, посему собрался
написать Вам несколько слов.

Вы хорошо знаете, что у нас делается и какое положение дел. Писать
о сем мне неудобно теперь. Скажу только о себе то, что еще жив, другим не
знаю чем похвалиться и порадовать Вас. Господня воля да будет во всем.
Майков⁷⁴, кажется, в своих статьях довольно верно описал положение дел,
хотя он больше винит русскую дипломацию, чем других грешников.
Надежды и ожидания не оставили еще добрых людей, даст Бог будет лучше.

При сем осмеливаюсь попросить Вашего благосклонного
внимания к студентам сербам, которые в Вашем Университете изучают
медицину, а очень нуждаются. Отец Милана Жикича⁷⁵ лично просил
похлопотать о сыне, чтобы ему дали пособие для окончания курса. Это
очень бедный и убитый горем человек, заслуживающий сожаления,
которого вся надежда на единственном этом сыне. Другой Милош
Борисавлевич⁷⁶ на пятом курсе и, значит, кончает свое учение, и ему очень

⁷⁴ Аполон Александрович Мајков (1826–1902), руски историчар и слависта, од 1892. године почасни члан Српске краљевске академије. Написао је велики број радова из области српске историје, од којих је посебно значајно *История сербского языка по памятникам, писанным кириллицей, в связи с историей народа* (1857), захваљујући коме је постао дописни члан Друштва српске словесности, а које је на српски језик превео Ђура Ђаничић.

⁷⁵ Милан Жикић, студент Медицинског факултета Московског универзитета (од септембра 1879): ЦГА Москвы, Ф. 418, Оп. 301, Л. 56–58.

⁷⁶ Милош Борисављевић, студент Медицинског факултета Московског универзитета (од 1878): ЦГА Москвы, Ф. 418, Оп. 47, Д. 233, Л. 68–68 об.

нужна поддржка, чтобы мог счастливо довершить свое учение. Об нем просит брат его Михаил⁷⁷, учившийся в России, который служит с малым жалованьем, а человек семейный, с трудом живет сам здесь. Прошу Вашего ходатайства и заступления у Ивана Сергеевича⁷⁸ или князя Долгорукова⁷⁹, чтобы нашли возможность поддержать сих молодых людей до окончания учения их в Москве. Нелегко и Вам потому, что многие досаждают, и если бы могли принимать, теперь бы до ста человек явилось туда, но задерживаются и не пускаются. Это явление – знак времени – Drang nach Osten⁸⁰, рождает противодействие.

Не знаю, довольны ли Вы подворьем? Отец Феофил жалуется на стеснительное материальное положение; между тем он обещал мне пред выездом, что в течение года постараётся очистить долг с подворья. Он способный, но очень нервозный, что ему мешает в обхождении с людьми. Слава Богу, что староста⁸¹ хороший человек и достойно поддерживает подворье.

Нас радует, что Московская выставка⁸² всем показала громадный прогресс России, которая может жить сама собой и имеет все, что ей нужно.

Не знаю, что сделалось с П. А. Кулаковским⁸³, где он получил место. Жаль, что оставил Белград.

⁷⁷ Михаило Борисављевић, рођен у Ивањици око 1855. године. Завршио је четири разреда гимназије у Крагујевцу, а даље школовање наставио је у Русији, у Иконописној школи Сергијевско-Тројичке Лавре и Московској академији уметности (1870–1874), те и на Петроградској царској академији уметности (1874–1878). По повратку из Русије радио је као учитељ цртања и краснописа Прве ниже гимназије у Београду и као професор Учитељске школе у Београду: НИОР РГБ, Ф. 239, П. 5, Д. 33, П. 13, Д. 47, Л. 17–17 об; У. Рајчевић, *Како су се школовали српски уметници у Русији с краја XIX века*, Свеске 14 (1983) 87–101.

⁷⁸ Иван Сергеевич Аксаков (1823–1886), руски публициста и словенофил, председник Московског словенског доброворног комитета (од 1877. године друштва) (1875–1878).

⁷⁹ Владимир Андрејевич Долгоруков (1810–1891), руски кнез, генерал-ађутант, генерал коњице и московски генерал-губернатор (1856–1891).

⁸⁰ „Продор на Исток“.

⁸¹ Владимир Николајевич Јеремин, црквени тутор Српског подворја у Москви.

⁸² Мисли се на XV Сверуску уметничко-индустријску изложбу која је отворена 20. маја 1882. године на Ходинском пољу у Москви.

⁸³ Платон Андрејевич Кулаковски (1848–1913), руски слависта, професор руског језика и књижевности на Великој школи у Београду (1878–1882). Године 1884. прелази на Варшавски универзитет: више о његовом боравку у Србији: С. И. Данченко, *Деятельность П. А. Кулаковского в белградской Великой школе в 1878–1882 гг. (К 100-летию со дня кончины русского ученого)*, Славянский мир в третьем

Призываю на Вас и Вашу семью благословение Господа, с истинным уважением и преданностию, имею честь быть Вашим богомольцем
MC Михаил.

НИОР РГБ. Ф. 239. Папка 13. Ед. хр. 49. Л. 16–17. Автограф.

12.
**Писмо митрополита Михаила Н. А. Попову
о животу у Београду у изолацији**

Београд

14. децембар 1882.

† Многоуважаемый Нил Александрович!

С истинным утешением читал Ваше дружеское письмо к 8 ноября⁸⁴. Благодарю Вас за дружеское воспоминание, которое в скорби приносит мне радость.

Как говорят, настали чреватые времена. Но на мудрости познаю се юнаци. Господь не оставит злу в борьбе победить добро. Надеемся, что нахальство одиграло уже свою роль, настанет отрезвление, когда все честные люди сознают, что их интриги обманывали. И тогда родные, друзья, братья пойдут вместе спасаться от злых врагов, не дающих ни покоя, ни правды другим. А живущая Европа увидит свое безобразие, язычество, живущество и пойдет верно осуществлять честность и справедливость. Дай Бог сего дождаться.

Живу себе в уединении и занимаюсь книгами – одну книжку дал в печать, когда выйдет, доставлю ее Вам. Задумал популярно изложить науку нашей веры, пусть поучатся и исправят свои нравы, коих языческая интеллигенция разворачивает. Не знаю, удастся ли мне исполнить свое желание? Дело будет большое.

Прошу Вас принять мое сердечное поздравление с наступающими праздниками и с новым годом, в коем желаю Вам всего лучшего, радости, здоровья, успеха в делах и счаствия семейного.

тысячелетии: к 1150-летию славянской письменности, I, Москва 2013, 77–93; *Русские о Сербии и Сербах (архивные свидетельства)*, под редакцией А. Л. Шемякина, Москва 2014, 70–122.

⁸⁴ Имендан митрополита Михаила на дан Светог архангела Михаила, 8/21. новембар.

Призывао на Вас и Ваше семейство благословение Господа и с глубоким уважением и преданностию, пребываю Вашим богомольцем
MC Михаил.

НИОР РГБ. Ф. 239. Папка 13. Ед. хр. 49. Л. 18–18 об. Автограф.

13.

Писмо митрополита Михаила Н. Н. Дурнову о догађајима у Србији

Београд

12. јануар 1883.

† Любезнейший Николай Николаевич!

Персияни теперь в Петербурге, и там пробудет око двух месяцев. Он со мною лично хорош, мы с ним не в ссоре, но он боится. Не знаю, посмеет ли секретарь Гирс дать номера Востока без Персияни, но я поишу и тогда напишу вам, что можно было сделать... Уже два раза – сначала три, а потом один номер в письме почтою я получил Восток. Спаси бо!.. Читали ли Вы в работе Сортской газеты против вашего взгляда? Так оправдывают болгар и нападают греков.

Желательно, чтобы выбор Иерусалимского патриарха пал на в[ысоко]преосв[ященного] Никодима и тогда бы в Иерусалиме пошли дела лучше. Большое спасибо г[осподину] Филиппову⁸⁵ за его беседу, отпечатанную в вашем Востоке. О, какое глубокое знание и какое теплое чувство христианское там для поучения всех охладевших и к вере и к церкви! Слава Богу.

У нас пошли дальше. Выдали закон⁸⁶, который уничтожает церковь православную. И этот закон не примут ни шабачкий⁸⁷, ни ниш[с]кий архиерей⁸⁸, не смеет принять его ни Мойсей при всей своей легкомысленности. Итак, Сербия останется без архиереев. Тогда

⁸⁵ Тертиј Иванович Филипов (1826–1899), руски државник и публициста.

⁸⁶ Реч је о Закону о изменама и допунама у закону о црквеним властима православне вере од 30. септембра 1862. године.

⁸⁷ Јероним (Јован) (Јовановић) (1825–1894), епископ шабачки (1877–1883) и нишки (1889–1894). Након завршене Београдске богословије, даље школовање наставио је у Русији, на Кијевској духовној академији (1853–1858).

⁸⁸ Виктор (Вуколо Чолаков) (1797–1888), егзархијски митрополит (1872–1878) и српски епископ нишки (1878–1883).

австрофильское министерство поищет по миру архиерея, как делали раскольники. Вы получите этот несчастный закон и увидите, что более не существует церковь, но учреждается какое-то присутственное место, вполне зависящее от министров. Сим законом уничтожается девятый член символа веры, церковь несвятая, несоборная и неапостольская. Неужели патриарх цареградский и Св[ятейший] Синод останутся равнодушными зрителями при столь очевидных отступлениях? Здесь дело уже не личное, но касается православия... Видело⁸⁹ напечатало, что государь лично поздравил Хорватовича⁹⁰ с Новым годом и пожелал Сербии заняться внутренними делами – мысль та, что сказать народу – вот и царь русский доволен нашим управлением, слушай нас народ и занимайся своими земледельческими и торговыми делами, а оставь нам и далее самовластно распоряжаться. Глупо и нечестно.

Пособите отцу Феофилу получить заем от капитала Иверской часовни и расплатиться с земельным банком, который дает деньги с большими процентами.

Кланяются Вам все друзья. С призванием на вас благословения Г[оспо]да, имею честь быть Вашим богомольцем

МС Михаил.

ОПИ ГИМ. Ф. 177. Оп. 1. Д. 25. Л. 134–135 об. Автограф.

14.

Писмо митрополита Михаила цару Александру III са молбом за помоћ у изгнанству⁹¹

Београд

10. април 1883.

† Ваше Императорское Величество, Всемилостивейший государь!

Тяжелыми обстоятельствами, наступившими в Сербии, я принужден выехать из нее. Здесь теперь преследуют всех, сочувствующих России и крепких в православии. Злодействия здешнего

⁸⁹ Видело – лист Српске напредне странке, излазио у Београду два пута недельно (1880–1896), па трипут (1906–1908), а затим и дневно (1920–1922).

⁹⁰ Ђуро Хорватовић (1835–1895), српски посланик у Русији (1881–1885) и министар војске (1886–1887).

⁹¹ Приређено обраћање митрополита Михаила Александру III предато је заједно са извештајем А. И. Персијанија Н. К. Гирсу од 18/30. априла 1883. године у коме

правительства, преданного Австрии, разогнали всю законную иерархию православной церкви, мечтая сим удалить сердца народа от любви и преданности к русскому государю и братскому русскому народу, и помошнице австрийских властей вместо законных архиепископов приобрели себе антиканонических архиереев и этим попрали священные каноны нашей церкви. В сих несчастных обстоятельствах паствы, которую должен оставить теперь, после почти тридцатилетнего служения, смиленно прибегаю к защите Вашего Императорского Величества и покорнейше прошу милости возвышенного Богом покровителя православия и славян. Надеюсь, что помошнице Всея Руси благословенный скипетр Вашего Величества поразит врагов православия и спасет верных чад святой церкви от хищников, нарушающих мир христианский и прекращающих духовную связь с Россией и со всеми православными.

Почти два года жил без средств, но здесь находил возможность существовать, чего в другом месте вовсе нельзя, не будет никакой возможности. Посему припадаю к щедротам Вашего Величества и покорнейше прошу пособия для существования в изгнании на чужбине.

Повергаясь подножия благословенного Богом престола благочестивейшего Государя, молю Господа да укрепит Ваше царство своею силой и прославит славою спасительной православной веры и благочестия, и да дарует Вам и державе Вашей победу над всеми врагами.

С глубочайшею и сердечною преданностию имею честь быть Вашего Императорского Величества Всемилостивейшего государя покорнейший слуга смиренный богомолец

митрополит Сербский Михаил.

АВПРИ. Ф. 146. Славянский стол. Оп. 495. Д. 3812. Л. 216–216 об.
Автограф.

се говорило о висини суме за издржавање српског митрополита: „Ја сам рачунао да је ипак неопходно из прве руке разјаснити висину новчане помоћи, која би могла задовољити потребе митрополита. На основу информација које сам добио, ја сам убеђен да он рачуна на суму од 5.000 рубала металних годишње новчане помоћи, јер према речима људи из његовог окружења, он је чак након разрешења с дужности одбио издржавање од 15.000 франака, које му је српска влада предложила под условом да преузме место старешине Хиладарског манастира на Атосу“: АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Д. 3812, Л. 214–217 об.

15.

**Писмо родитеља српских питомица игуманији Алексејевског
женског манастира Антонији⁹² са изјавама захвалности
и молбом да се помогне њихов повратак кућама**

Београд

03. мај 1883.

Ваше Високопреподобије!

Ми понизно подписани родитељи деце наше,⁹³ коју сте Ви, на препоруку нашега господина митрополита Михаила, као мати своју децу, за 7 година васпитавали, – почем смо таке зле судбине, да смо за сада одвојени од нашег господина митрополита и добродјетља, немамо се коме другом него Вама обратити са најпонизнијом молбом љубећи Вам десницу, кад сте до сад материјски за њих старали, да будете тако милостивни и при овом последњем часу и да их испратите на овај далеки срећни пут.

Почем смо ми, родитељи Ваших ученица, врло сиротног стања, немогуће нам је ниједном доћи на тако далеки пут због новчаних трошкова. Зато се обраћамо Вашој милости, да их Ви испратите начином, који за најбољи нађете.

А за Вашу досадању материјску љубав остајемо Вам вечно благодарни и молићемо се преблагом Господу Богу за Ваше здравље, а тако исто ћемо препоручити и нашој деци, да и они остану Вама благодарни за Вашу материјску љубав и племенито старање око њиховог како душевног тако и телесног васпитања.

Почитајема и мила Матушка! Ми не умемо исказати ону дубоку благодарност, којом је наше срце спрам Вас испуњено, али ћемо Вас чувати у топлој успомени и остати до гроба љубећи Вам руке

⁹² Антонија (Александра Николајевна) (Троилина) (1821–1897), игуманија Алексејевског женског манастира у Москви (1871–1897).

⁹³ Године 1883. шест српских питомица напустиле су пансион и школу при Алексејевском женском манастиру и вратиле се у Србију (Катарина Јовановић, Милица Јовановић, Лепосава Миовић, Дарinka Огњеновић, Томанија Радаковић и Анђелија Стојковић). Оне су биле питомице Попечитељства за словенске девојчице које се школују у Москви, друштвене организације, која је наследила Дамски комитет Московског словенског добротворног друштва: *A. И. Кудашев – Московски генерал-губернатор, 16. април 1892.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документа и материјали, III, 266–269.

Понизни:
Лука Радаковић
Пауна Јовановић
Тодора Ивановић
и Ленка Стојковић.

ЦГА Москвы. Ф. 1175. Оп. 1. Д. 54. Л. 1а–1а об. Подлинник.

16.

Из тајног извештаја министра-резидента А. И. Персијанија у МИД

Београд

25. мај 1883.

Донесением моим от 24 июля 1880 г[ода] за № 32, т[о] е[сть] за год до перемены в направлении сербской внешней политики, я долгом счел указать на условия, поставленные Гаймерлеем⁹⁴ королю Милану для приобретения расположения Австро-Венгерской монархии.

Первым требованием было удаление митрополита Михаила; вторым – отказ генералу Черняеву⁹⁵ как панслависту и агитатору в железнодорожной концессии; третьим – воздержание от всякого пополнования на расширение со стороны Боснии и Герцеговины.

Король Милан сдержал слово, и теперь низложение митрополита представляется ничем другим, как удалением не духовного архиепископа, а отчизнолюбца, мечтавшего о возрождении сильного Сербского государства с помощью России и русских славянских деятелей, присоединением занятых Австриею земель на Балканском полуострове.

РГИА. Ф. 797. Оп. 51. Отд. II. Ст. 3. Д. 300. Л. 159 об.–166. Список.

⁹⁴ Хајних Карл фон Хајмерле (1828–1881), аустроугарски министар иностраних дела (1879–1881).

⁹⁵ Михаил Григорјевич Черњајев (1828–1898), руски генерал, прослављени „лав од Ташкента“, командант српске војске у првом српско-турском рату (1876–1877). Након Берлинског конгреса, Србија се обавезала на изградњу железнице Београд–Ниш–Врање. На конкурсу су учествовале и три руске фирме, па је генерал Черњајев представљајући фирму Польакова боравио у Србији (1880–1881): АС, Милосав Протић (даље: МП), 8, Л. 35–36. *Јован Ристић – Милосав Протић, Београд, 5. јун 1880.* На крају конкурса, француска фирма добила је концесију на изградњу српске железнице.

17.

Писмо митрополита Михаила Н. Н. Дурнову

Рушчук

10. децембар 1883.

† Любезнейший Николай Николаевич!

[...]⁹⁶

Я несколько дней прожил в Бухаресте. Митрополит Бухарешкий и Яшкий и другие архиереи приняли меня братски и очень любезно. Они приглашали меня переселиться к ним, но я намерен до весны оставаться в Рущуке и уединении и тишине, а там как Бог даст.

Прошу Вас узнать имя того иеромонаха, который управляет подворьем и сказать мне, можно ли ему писать о делах.

Желаю знать, можно ли писать московскому владыке или Св[ятейшему] Синоду о шабачком епископе Иерониме, чтобы его приняли для управления подворьем.

Из Константинополя послал я московскому митрополиту Акафист Троеручице Хилендарской с просьбою дать рукопись цензору и, когда цензура одобрит, тогда бы рукопись передали Афонскому иеромонаху в часовне св[ятого] великому[ученику] Пантелеимона и он постараётся отпечатать этот акафист. Писал митрополиту 20 октября и до сих пор не знаю, что сделалось с этим делом. Не можете ли при случае узнать от иеромонаха упомянутой часовни об сей рукописи, у него ли она или еще у цензора?

Бедная Сербия в ужасном положении, в ней мира не будет без перемены политики и внешней и внутренней. Народ не хочет быть немцем, но желает быть православным славянином.

В патриархии в Константинополе читал жалобу митрополита боснийского Саввы, ему очень тяжело. Паписты притесняют его и нахально хотят совращать народ его и чтобы он молчал – ужасно.

Сердечно благодаря Вас за братскую любовь и призывая благословение Господа на Вас, поздравляю Вас с наступающими праздниками и желаю Вам всего лучшего, с истинным уважением и преданностию, имею честь быть Вашим богомольцем

МС Михаил.

ОПИ ГИМ. Ф. 177. Оп. 1. Д. 25. Л. 141–142. Автограф.

⁹⁶ Почетак писма не објављујемо јер се не односи на тему коју овде разматрамо.

18.

**Новогодишња честитка митрополита Михаила Н. А. Попову са
освртом на српску политку**

Кијев

21. децембар 1884.

† Высокочтимый Нил Александрович!

Душевно благодарю Вас за поздравление [с] тезоименитством и за благожелания.

Мне тяжело, что враги и свои и чужие губят несчастное мое отчество. Мне очень скорбно, что даром хлеб ем, а привык работать и для себя, и для других. Но надежда, посланница небес, не дает мне пасти в отчаяние и после глупейшего акта, которым узаконяется беззаконие, и топтание канонов провозглашается каноническим. Пусть и сие будет по воле напредняков, слепых слуг австрийских; но если народ имеет еще жизненных сил для жизни, если ему дорога честь, он рано ли, поздно ли, отмстит своим злодеям.

Прошу Вас принять мое приветствие с рождественскими праздниками и с Новым годом, который да будет и Вашей семье радостен и счастлив и Вам славен и увенчен успехами всех Ваших многополезных трудов и намерений.

Призываю на Вас и Ваше семейство благословение Господа и с истинным уважением и преданностию, имею честь быть Вашим богомольцем

MC Михаил.

НИОР РГБ. Ф. 239. Папка 13. Ед. хр. 49. Л. 32. Автограф.

19.

Писмо митрополита Михаила Н. Н. Дурнову

Кијев

14. април 1885.

† Достоуважаемый Николай Николаевич!

Я не могу приехать в Москву без разрешения.⁹⁷ Писал еще перед Пасхою митрополиту Московскому о сем, писал и

⁹⁷ Из Кијева у Москву митрополит Михаило допутовао је 7. септембра 1885. године, а сместио се у Српско подворје. Руска штампа није о томе много писала,

Победоносцеву,⁹⁸ и ожидаю ответа. Но мне некоторые из Москвы советовали не прие[з]жать, пока не будут в порядке дела подворья. Ведь нехорошо будет, если я буду принужден оставить Москву? И отец Иоанникий⁹⁹ с трудом содергится, а что будет со мною? Прошу Вас обо всем подумать, чтобы нам потом не осрамиться. Мне нужно там в церкви служить, а с кем – с одним ли Иоанниkiem и даже без диакона?

Получил два экземпляра решений митинга в Белграде македонских сербов и один посылаю Вам, который по прочтении будьте добри передать г[осподи]ну Майкову.

Ристич¹⁰⁰, верно, будет в Москве, прошу ему показать, все что нужно, чтобы он узнал лучше величие России.

Получил письмо патриарха и ожидаю № Востока, о котором вы изволили мне указать и потом решусь делать, что будет нужно. Письмо, которое напишу, пошлю через Вас в Цареград, если будет нужно возражение. Ведь патриархия подкуплена и находится под влиянием Австрии и афинских ненавистников России – мы своими письмами едва ли успеем склонить ее признать истину, когда она опутана ложью и своеокорыстием.

Из многих стран России получаю писем, в которых одобряют мой протест, а из Сербии еще ничего не говорят, кроме известия, что Видело

а свечани дочек је изостао. На имендан руског цара, 12. септембра, служио је литургију у Храму Христа Спаситеља, заједно са московским митрополитом Јоаникијем, а новембра 1885. године учествовао је на беседовању са староверницима. Све у свему, митрополит Михаило у Москви водио је повучен живот и бавио се првенствено Српским подворјем: *Московские ведомости* 238 (28. август 1885); *Московские ведомости* 241 (31. август 1885); *Московские церковные ведомости* 50 (8. децембар 1885).

⁹⁸ Митрополит Михаило је тражио од Победоносцева дозволу да допутије у Москву због Српског подворја. Иако му је раније саветовано да то не чини, због могућих аустроугарских протеста, он му је навео да је сигуран да сада тога неће бити: *Митрополит Михаило – К. П. Победоносцев, Кијев, 19. април 1885.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917 : документа и материјали, III, 198.

⁹⁹ Јеромонах, касније архимандрит Јоаникије (Митровић), помоћник и касније старешина Српског подворја у Москви.

¹⁰⁰ Јован Ристић (1831–1899), српски државник и историчар. Године 1884. учествовао је у свечаности која је организована у Петрограду, где је веома лепо примљен, а из Београда су се тада пронеле гласине да ће Ристић у Русији поправити односе између краља Милана и Русије: *Митрополит Михаило – К. П. Победоносцев, Кијев, 19. април 1885.*, Москва – Србија, Београд – Русија. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917: документа и материјали, III, 198.

Јована Блажић Пејић, Екатерина Владимировна Иванова

– орган напредняков, напечатало его, верно, им нужно для Скупштины, чтобы на ней ругали меня.

С призванием на Вас благословения Господа, имею честь быть Вашим богомольцем

MC Михаил.

ОПИ ГИМ. Ф. 177. Оп. 1. Д. 25. Л. 174–174 об. Автограф.

20.

Писмо митрополита Михаила ректору¹⁰¹ Московске духовне академије везано за школовање Атанасија Поповића

Феофанија

03. август 1886.

† Высокопреподобнейший и многоуважаемый отец ректор!

Приезжает к Вашему высокопреподобию ученик Афанасий Попович¹⁰², кончивший семинарию в Белграде, с желанием поступить в духовную академию для высшего духовного своего образования как стипендиянт Ивана Сергеевича Аксакова. Но как ранее стипендию занял Владимир Зерсонский, то покорнейше прошу принять сего ученика Афанасия Поповича в студенты Академии, а об содержании его я позабочусь.

Поручаю и сего молодого серба отеческому старанию и вниманию Вашего высокопреподобия, с истинным уважением и преданностию имею честь быть Вашего высокопреподобия

покор[нейший] слуга и богомолец,
митрополит Сербский Михаил

Помета: Получ[ено] 7 августа. Запис[ано] за № 339.

ЦГА Москвы. Ф. 229. Оп. 4. Д. 3204. Л. 2–2 об. Автограф.

¹⁰¹ Христофор (Фјодор Алексејевич) Смирнов (1842–1921), ректор Вифанског богословије (1885–1886), ректор Московске духовне академије (1886–1890).

¹⁰² Атанасије Поповић, рођен 1866. године, у породици свештеника. Школовао се у гимназији у Ужицу и у Београдској богословији (1881–1885): ЦГА Москвы. Ф. 229. Оп. 4. Д. 3204. Л. 3. *Сведочанство, јун 1885. Московску духовну академију завршио је 1890. године: ЦГА Москвы. Ф. 229. Оп. 4. Д. 3204. Л. 7. Диплома, септембар 1890.*

21.

**Писмо митрополита Михаила председнику Петроградског
словенског добротворног друштва Н. П. Игњатијеву¹⁰³
о међународној ситуацији у Европи**

Москва

27. фебруар 1888.

† Многоуважаемый граф Николай Павлович!

Радуюсь, что самосознание русских отличает ложь от истины, и Бисмарку¹⁰⁴ все газеты русские сказали прямо, что говорит неправду. Недавно «Варшавский дневник» сравнивал Берлинский с Сан-Стефанским договором и всем подтвердил, что канцлер говорит ложь!

Что теперь будет после смерти императора Вильгельма¹⁰⁵? За ним, верно, скоро пойдет и кронпринц и что делается с молодым королем? Император Франц-Иосиф¹⁰⁶ не захочет слушаться молодого короля. Если бы Россия успела возвратить свое влияние в Болгарии и в Сербии, дела тогда пошли бы лучше. Гоните швабов из Боснии и Герцеговины и тогда будет гораздо легче, чтобы все были с Россиею.

Это писмецо передаст Вам молодой Ристич¹⁰⁷, который озабочен, что с ним будет после нескольких месяцев? Вы, граф, и доселе заботились о Ристиче, прошу Вас не оставьте его и теперь, но будьте снисходительный и осчастливите его своим высоким покровительством, чтобы он получил место более прочное и достойное.

Призываю на Вас и Ваш христианский дом благословение Божие и с глубоким почтением имею честь быть Вашим смиренным[енным] богомольцем
митрополит Сербский Михаил.

ГА РФ. Ф. 730. Оп. 1. Д. 3437. Л. 5–5 об. Автограф.

¹⁰³ Николај Павлович Игњатијев (1832–1908), гроф, генерал-ађутант, руски посланик у Пекингу (1859–1860), директор Азијског департмана МИД (1861–1864), руски посланик у Цариграду (1864–1877), министар унутрашњих дела (1881–1882), председник Петроградског словенског добротворног друштва (1888–1908).

¹⁰⁴ Ото Едуард Леополд фон Бизмарк-Шенхаузен (1815–1898), немачки канцелар (1871–1890).

¹⁰⁵ Вилхелм I (1797–1888), пруски краљ (1861–1888) и немачки цар (1871–1888).

¹⁰⁶ Франц Јозеф I (1830–1916), аустријски цар и угарски краљ (1848–1916).

¹⁰⁷ Никола Ристић, син Јована Ристића, који је неко време служио у руској војсци.

22.

**Честитка Московљана митрополиту Михаилу
за повратак у Србију**

07. јун 1889.

Ваше Высокопреосвященство! Милостивый отец и архипастырь богоспасаемой церкви Сербский, владыко Михаил!

Мы, нижеподписавшиеся сыны, члены единой матери нашей святой православной соборной и апостольской церкви, из сердца могущественного Божиего милостию царства российского града Москвы шлем тебе, богомудрый и святый владыко, наше искреннее духовное поздравление со вступлением на Богом тебе данную и его святым промыслом хранимую паству сербскую, да призрит с высоты своея и благословит Господь виноград сей, его же основа десница его молитвами московских и всея России чудотворцев митрополитов Петра, Алексия, Ионы и Филиппа, Сергия Радонежского, чудотворца великого, поборника православия и собирателя земли русской, паству свою и да даст Господь церкви христовой мир, тишину и времена благопотребные, и врата адовы да сокрушатся силою креста Господня.

С христианскою любовью народ русский взирает на дела церкви Христовой, горестно билось сердце его, когда шла брань церковная, и радостию духовную исполнилось, видя заступление Бога живого, и с дерзновением вопиет «утверди Господи церковь, ее же бо основал еси божественною твою кровию». Прими с любовию, святитель Христов, наше душевное русское тебе приветствие в богоспасаемом Белграде, ты воистину избранник Божий, муж крепкой веры, столп и хранитель основ православия, как и приснопамятный наш святитель Филарет, и собиратель земли сербской. Мы душою сострадали тебе, когда ты страдал от клеветы, это семя дьявола не пощадило тебя, архиерей Божий. Чистая душа твоя страдала и изнемогала от яда клеветы и наветов. Но дивен Бог во святых его и исполняющих волю его, клевета исчезла «яко исчезает дым», она обличилась сама собою, клевета и клеветники покрылись позором. Незлобие же и смирение души твоей воссияло точно солнце и просветило тебя и ты воочию видиши непреложную истину евангелия, что «свет во тме светится, и тьма его не объята». Царь небесный, испытуя человека, видит жертву сердца твоего, и хранил тебя как древле Даниила во рву львином.¹⁰⁸

¹⁰⁸ „...и хранил тебя как древле Даниила во рву львином“ – сикже из шесте главе Старог завета „Књиге пророка Даниила“: по пријави кнежева и сатрапа мидијски

Ныне вступил ты в день святые единосущныя и нарездельныя Троицы в собор царства сербского с крестом в руках и сим побеждай, да идет с тобою воскрешение и жизнь православия. Бьем челом чрез тебя юному христолюбивому православному Александру и единокровным серbam. Поминай в молитвах твоих нашего возлюбленного государя императора и дом его, и не оставь во святых твоих молитвах и нас, любящих тебя.

Поручаем отправить это наше приветствие духовное В.С. Казаневу. Имеем честь быть в духовном общении и любви, пребывающие граждане московские.

Подписатели 110 человек.

Московские церковные ведомости. 1889 г. № 28. 9 июля. С. 373-374.

**23.
Писмо митрополита Михаила Н. Н. Дурнову**

Београд

14. април 1890.

† Многоуважаемый Николай Николаевич!

Не только удивляюсь, но и ужасаюсь. Друг и приятель приклоняет свое ухо интригам, злокозненным сплетням и по них судит и решает о приятеле. Нет, брат, так не следует!

Вам пишут отсюда те, которые служат врагам церкви. Вам отсюда пишут egoисты, австрофилы и напреднячкие органы. Вы в обмане и судите неправо, заблуждаетесь. Врут Вам злые интриганты. До сих пор о епископах, о лицах, не было рассуждения. Никто не знает, кого мы думаем взять. Ждем закона и тогда скажем, что каноны определяют. Мойсей на приезде моем в Сербию высказал мне лично вначале, что он не хочет быть на епархии. О Никаноре¹⁰⁹, Димитрии¹¹⁰, как и о Мраовиче¹¹¹ придет

цар Дарије наредио је да се побожни Данило баци у ров са лавовима. Али, Бог га је спасио од свирепе смрти. Дарије се обрадовао и бацио у ров све оне који су оптужили Данила, и лавови су их појели.

¹⁰⁹ Никанор (Никола) (Ружичић), епископ жички (1886–1889) и нишки (1898–1901). Након завршене Београдске богословије, даље школовање наставио је на Кијевској духовној академији (1871–1874). По повратку у Србију, постаје професор и ректор Београдске богословије.

¹¹⁰ Димитрије (Павловић) (1846–1930), епископ нишки (1884–1889) и шабачки (1898–1905), митрополит српски (1905–1950) и српски патријарх (1920–1930).

очередь, когда собор высказывается. До сих пор не было о них речи, они имеют пенсию и живут спокойно, никто их не притесняет.

Врут Вам, что меня окружают льстецы. Врут Вам, что я делаю неправду кому бы то ни было. Врут вам, что население против меня. О, как тяжело слышать от Вас такие клеветы!

Иерониму не мог дать прежней Шабачкой епархии, потому что она не существует. Не знаю, приобщался он или нет, но слышу, что Мойсей, живя в Белграде, не приобщался и в церковь не ходит, Иероним в Париже и в Женеве бывал в церкви русской.

Что Вам будет угодно, пишите и о мне, я предупредить клевету не могу. О подворью, я Вам сказал в Москве, что жертвователи денег составили план перестройки подворья, доверили Свиридову¹¹² исполнить перестройку и когда освящали дом, тогда все были довольны перестройкою. Вас никто не спрашивал потому, что жертвова[те]ли не знают Вас, можете ли быть тут полезним.

Если мне придется опять удаляться, да будет воля Господня. Вас не буду спрашивать, куда поеду, как и прежде не спрашивал. Вас здесь никто не знает, кроме двух-трех лиц, и если будет угодно Вам вступить в союз с австрофилами, напредняками и другими, чтобы клеймить мое имя, вредить мне, не могу задержать Ваше решение, придется терпеть всякую клевету, как и доселе. Господь да поможет мне избавиться злых наветов и лукавых искушений.

Мало Вы знаете здешнее положение, мало думаете о друзьях, вообразили, что можете быть непогрешимым и нападаете [на] невинных без всякого разбора. Я Вам ни в чем не повинен, за что же восстаете против меня? Не нравится Вам Свиридов и стреляй в м[итрополита] Михаила. Хорошо ли, честно ли это?

Молюсь, да вразумит Вас Господь.

С уважением к Вам остаюсь Вашим молитвенником

MC Михаил.

ОПИ ГИМ. Ф. 177. Оп. 1. Д. 25. Л. 178–179 об. Автограф.

¹¹¹ Теодосије (Тодор) (Мраовић) (1816–1892), митрополит српски (1883–1889). Школовао се на Карловачкој богословији, а касније је радио као професор Београдске богословије.

¹¹² Николај Иванович Свиридов, црквени тутор Српског подворја у Москви (1886–1898).

**Jovana BLAŽIĆ PEJIĆ
Ekaterina Vladimirovna IVANOVA**

**NEW TESTIMONIES FROM THE LIFE
OF METROPOLITAN MIHAISO:
FROM OVERTHROW TO REAPPOINTMENT (1881–1889)**

Summary

After the Congress of Berlin, Serbia began to increasingly rely on the Austro-Hungarian Empire, at the same time distancing itself from Russia. The peak of Serbia's foreign policy reorientation came in 1881, when the Secret Convention was signed and when Metropolitan Mihailo, a great Russophile and the supporter of good Serbian-Russian relations, was overthrown. The 1881–1889 period was very tumultuous in Serbian history and in the history of the Orthodox Church in the Principality/Kingdom of Serbia, as well as for Serbian-Russian relations. It ended with the abdication of King Milan and the formation of a regency, which ruled instead of Prince Aleksandar, who was still a minor.

This work is a critical edition of twenty-three documents, of various content, from six different archival institutions of Moscow and Saint Petersburg. The edited documents enable us to see how Russia looked upon the events in Serbia and upon resolving of the "church question". They also testify to details from the life of Metropolitan Mihailo on the eve of and during his emigration. What is especially valuable are the secret reports from Belgrade of minister resident A. I. Persiyani, which clearly show the official Russia's stand, as well as a letter of Metropolitan Mihailo to Russian Emperor Alexander III, in which he asked him for help during emigration. Along with the documents of official state institutions, the edited personal correspondence also sheds light on Metropolitan Mihailo's activities during emigration and upon his return to Serbia (1881–1890).

Keywords: Metropolitan Mihailo, Milan Obrenović, Serbia, Austria-Hungary, Alexander Ivanovich Persiyani, Alexander III, Nikolay Karlovich Girs, Nil Aleksandrovich Popov, Nikolay Nikolayevich Durnovo.

Чланак примљен: 25. 04. 2016.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 10. 08. 2016.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције издања Историјског института,
Кнеза Михаила 36/II, Београд, e-mail: istorinst@iib.ac.rs

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на крају сваке стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).
Текст може да има највише 1,5 табак (1.800 словних места по страни)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

Кључне речи. Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 10.

Резиме. Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.

Прилог. Доставити их електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Црно беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курсивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

- С. Рудић, *Властела Илирског гробовника*, Београд 2006, 44–46.

Пример за поновљено издање књиге:

- К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курсивом. Назив часописа (пун или сакраћен), број (арапским цифрама), година у загради и цитирана страна.

Примери:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимију Белу*, Историјски часопис 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општеџића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45–46 (1998–1999) 2000, 245.

(начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљевачког краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.
(начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курсивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

- Р. Ђук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Назив публикације (курсивом) и том, место и година издања, цитирана страна и име аутора поглавља у загради.

Пример:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Извора:

Примери:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865, 97.
- С. Б. Соколић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.
- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.
- *Actes de Lavra*, III, пар P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

- Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.
- Код поновљеног навођења дела: нав. дело, оп. cit.
- У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.
- Напомене се скраћују са нап.
- Не употребљавају се скраћенице стр. односно р. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. март 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000, 10.000.

Аутори контролишу и уносе **лекторске интервенције** у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити на штампаној верзији текста.

Радови се примају до 31. марта за текућу годину.

INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS

The articles should be submitted both in paper form to the Editorial Board of The Institute of History (Address: Kneza Mihaila Street 36/II, Belgrade, Republic of Serbia) and in digital form via e-mail (istorinst@iib.ac.rs).

The texts should be typed in MS Word application and submitted in one digital copy. We recommend the use of Times New Roman font. The font size of the main text should be 12pt (with 1.5 spacing) and of the footnotes 10pt (with single spacing). Footnotes should be in the footer of each page. Contributors may submit their articles in Serbian or in a foreign language (English, Russian, French, German).
The text should not exceed 24 pages (43.200 characters, including spaces).

Each text should include, along with the main text and footnotes, the following:

Abstract – which comes after the title. It should be written in same language as the main text and not exceed 600 characters (with spaces).

Keywords – up to ten words, given in Serbian and English.

Summary – should be written in English and should not exceed 1.200 characters (with spaces).

Illustrations and charts – If any, should be submitted apart from the Word document in one of the following digital formats .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Black and white illustrations should be at resolution of at least 150, and color ones at least 300 dpi.

How to cite:

Monographs:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. In the first citation of a monograph, its title should contain complete information, in italic font. Place and year of publication are written after the title, without a comma in between. Cited pages are written at the end, without abbreviations for the words „page“ and „pages“.

Examples:

- С. Рудић, *Власнела Илирског гробовника*, Београд 2006, 44–46.

Second edition of a book:

- К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Articles in journals:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the journal title (full or abbreviated name), its volume and/or number (in arabic numbers), year (in the brackets) and cited page – all in regular font.

Examples:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општег сина у Хиландару 1933. године*, Историјски часопис 45–46 (1998–1999) 2000, 245.

(example for the journals in which the year that refers to the volume does not match with the year of the actual publication)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљевачког краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.
(example for the journals of the same name but different publication places, less known or less available journals)

Articles in edited volumes / collections of works:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the title of the collection of works, place and year of publication and cited page – all in regular font.

Example:

- Р. Ђук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Chapters in books (collective works):

The name of the publication should be written in italic, followed by the volume, place and year of publication, cited page and the name of the author(s) (in the brackets) – all in regular font.

Example:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Primary Sources:

Examples:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, ed. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.
- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, ed. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.
- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.
- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

After the first citation of the full bibliographic unit in footnotes, every other citation should be given in abbreviated form which includes the initial of the name and surname of the author(s) and shortened title.

For successive references to the same author and work use: Isto, Ibid.

For repeated reference to the work: nav. delo, op. cit.

In Serbian language the abbreviation up. should be used, while in the foreign languages the form is cf.

Footnotes are abbreviated with nap. (in English: note)

The abbreviations str. i.e. p. and pp. are not to be used.

Dates are written in the following way, e.g. March 2nd 2007 (2. mart 2007.)

Numbers with more than three digits should be written with dots, without spaces, e.g. 2.000, 10.000.

The Contributors control and insert editorial interventions in the digital version of their texts. If they have any objections to the interventions received from the Editorial Board they should clearly note that on a printed version of the text.

The admission deadline for the current year is March 31st.

МЕШОВИТА ГРАЂА - MISCELLANEA
Нова серија, књ. XXXVII

Издавач

Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, 11000 Београд
istorinst@iib.ac.rs, www.iib.ac.rs

За издавача

Др Срђан Рудић, директор

Лектура

Милица Симић

Секретар Редакционог одбора
Снежана Ристић

Припрема за штампу
Слободан Симић

Штампа
„Свен” доо, Ниш

Тираж
300 примерака

ISSN 0350-5650

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94 (497.11)

МЕШОВИТА грађа = *Miscellanea* / Одговорни уредник Срђан Катић. - 1956,
књ. 1-1990, књ. 20; Н.С. 2003, књ. 21-. - Београд (Кнез Михаилова 36/II) :
Историјски институт, 1956-1990 ; 2003 - (Ниш : „Свен” доо). - 24 см

ISSN 0350-5650 – Мешовита грађа - Историјски институт (Београд)

COBISS.SR-ID 14717954

